

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVII (79) 2020/2

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXVII (79), 2020, číslo 2

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory
Rady vědeckých společností České republiky.
Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný vědecký etnologický časopis vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), prof. Gero Fischer (Wien), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, Małgorzata Michalska, Ph.D., (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Miloš Rašić, MA (Beograd), Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda redakční rady)

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny a korektury: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, EBSCO, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities).

Číslo vychází 20. prosince 2020

ISSN 1211-8117 (Print)

ISSN 2571-0982 (Online)

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXVII (79) 2020/2

Obsah

Studie

Jiří Hlaváček: <i>Vojna stejná, a přece jiná: narativní (re)konstrukce základní vojenské služby v multigenerační perspektivě</i>	5
Petr Wohlmuth: <i>Konflikt dvojí vojenské loajality ve zkušenosti základní vojenské služby a pozdějších militárních aktivit</i>	27
Karel Altman: „ <i>Kult čísla</i> “ jako determinanta sociálního statusu i každodennosti příslušníků základní vojenské služby v období tzv. normalizace.....	44
Markéta Slavková: <i>‘Salt over Gold’: Food as a Tool of Power and a Weapon of War during the Siege of Srebrenica (1992–1995)</i>	71
Vít Smrčka – Aleš Smrčka: <i>Národopisná vesnice z roku 1895. Ztracené dědictví prvního středoevropského muzea v přírodě</i>	87

Materiály

Daniel Drápala: <i>Obraz a text: památník z vojny jako médium paměti</i>	113
--	-----

Ohlédnutí

Emilie Fryšová, národopisná pracovnice Blat a Kozácka (Zuzana Čermáková)..	124
--	-----

Personalia

Jitka Noušová (10. 7. 1932 – 29. 9. 2020) (<i>Jiřina Veselská</i>).....	126
Jubilejní pozdrav Evě Večerkové (<i>Jarmila Pechová</i>).....	127
Andrej Sulitka a jeho putování s etnologií (<i>Stanislav Brouček</i>).....	130
Jubilant Jan Krist (<i>Vlasta Ondrušová</i>).....	133
Blahopřání k životnímu jubileu Alexandry Zvonařové (Zuzana Čermáková).....	137

Zprávy

Jana Nosková: <i>Zpráva o činnosti České národopisné společnosti, z. s., v letech 2017–2020</i>	142
Usnesení Valného shromáždění České národopisné společnosti, z. s., konaného dne 15. září 2020 v Příbrami (<i>Alena Křížová</i>).....	158

Laudatia

Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Marii Brandstettrové (<i>Petr Lidák</i>).....	159
Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Nadi Valáškové (<i>Stanislav Brouček</i>).....	161
Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Miroslavu Válkovi (<i>Daniel Drápala</i>).....	162

Vojna stejná, a přece jiná: narativní (re)konstrukce základní vojenské služby v multigenerační perspektivě¹

Mgr. Jiří Hlaváček, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Vlašská 9, 118 00 PRAHA 1
hlavacek@usd.cas.cz

Základní vojenská služba (ZVS) představuje institut, který v různých společnostech na celém světě fungoval (či dosud funguje) již po staletí. Jeho význam však nelze spatřovat výlučně v primární funkci, tj. v obraně před vnějším nepřítelem, spíše naopak. V kontextu českých zemí se povinnost dočasně služby v armádě stala pro mužskou populaci významným faktorem socializace. Prostřednictvím vojenské služby docházelo nejen k disciplinaci a sociální kontrole, ale také k (přímé i nepřímé) nacionální a ideologické indoktrinaci velké části obyvatelstva. Základní vojenskou službu – lidově řečeno „vojnu“ – proto lze v kontextu moderních dějin chápat především jako specifickou formu instrumentalizace k národněpolitickým účelům (tj. výchovy k občanství), která byla v českých zemích v minulosti (s menšími či většími rozpaky a úspěchy) uplatňována vládnoucí mocí, a to bez ohledu na politický režim (tj. státní socialismus nebo demokracii).

V českých zemích byla všeobecná branná povinnost regulérně zavedena již v době rakousko-uherské monarchie na konci roku 1868 a v následujícím století se tento koncept pouze precizoval. Po převzetí moci komunisty v roce 1948 se délka vojenské služby ustálila na dvou letech a až do roku 1989 se její absolvování stalo povinností téměř pro všechny muže ve věku od 17 do 60 let. Výjimku tvořili jen studenti vysokých škol, jimž byla povinná vojna od poloviny padesátých let zkrácena na jeden rok pod podmínkou absolvování vojenské katedry během studia; případně jedinci, kteří se na základě rozhodnutí odvodní komise stali držiteli průkazu neschopnosti k vojenské službě ze zdravotních důvodů (tzv. modré knížky).² Po pádu komunistického režimu v Československu byla délka ZVS několikrát zkracována. Nejprve v roce 1990 ze dvou let na 18 měsíců, o tři roky později se novým standardem stal jeden rok a současně byla také uzákoněna možnost absolvovat náhradní civilní službu, která však byla zhruba o polovinu delší (původně trvala 27 a následně

1 Tato studie je výstupem projektu č. 410/19-19311S *Armáda jako nástroj socializace: reflexe fenoménu základní vojenské služby v českých zemích (1968–2004)* podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

2 Srov. BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... Odpirání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha: Academia, 2007.

18 měsíců). Roční prezenční vojenskou službu naposledy potvrdil branný zákon z roku 1999, ale již o pět let později byla definitivně zrušena a v lednu 2005 se česká armáda stala plně profesionální.³

Po celou dobu existence ZVS v českých zemích byl postoj veřejnosti k ní značně ambivalentní – na jedné straně představovala jistou formu deprivace, na straně druhé bylo její absolvování považováno z hlediska dominantního genderového řádu za záslužný důkaz maskulinity (typickým příkladem budiž ustálené lidové rčení „vojna z tebe udělá chlapa“). Z antropologické perspektivy lze vojnu považovat za ukázkový příklad Gennepova přechodového iniciačního rituálu, který je stvrzen dočasným nuceným pobytem ve specifickém armádním prostředí složeného výhradně z vojáků.⁴ V prostředí vojáků ZVS navíc vzniká samostatný nepsaný sociální řád, jehož hierarchie se významně liší od oficiálních armádních normativů.⁵

Podobnou rozporuplnost vykazují také samotné vzpomínky pamětníků na vojenskou službu a její průběh.⁶ Typická je pro ně především poměrně vysoká míra určité retrospektivní shovívavosti. Většina mužů tak bez ohledu na nepopiratelná negativa povinné služby v armádě (šikana, ztráta času, omezení svobody) vzpomíná po letech na jeden či dva roky strávené v kasárnách vesměs v dobrém a s humorem, o čemž svědčí také dlouhodobá popularita memoárových titulů, ale i filmů či seriálů (zejména těch normalizačních) na toto téma v českém veřejném (a mediálním) prostoru.⁷

Fenomén základní vojenské služby a jeho význam pro jednotlivce a společnost tak nepochybně představuje zajímavý předmět interdisciplinárního výzkumu, který lze nahlížet v různých perspektivách a strukturních i funkčních vztazích. Překvapivě se však nejedná o téma, jemuž by byla v rámci českých společenských a humanitních věd dosud věnována větší pozornost.⁸ Předkládaný text se snaží částečně tento

3 Stručně k historii základní vojenské služby v českých zemích viz <http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=3895> (cit. 2. 3. 2020).

4 Srov. GENNEP, Arnold: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

5 Nejnížší postavení v této hierarchii měli nováčci, tzv. bažanti (ale i „holubi“, „ptáci“ či „myši“), z nichž se po prvních šesti měsících stali tzv. půlročníci (resp. „starší rajonisté“, slangově též „půlky“). Teprve po prvním odslouženém roce získali vojáci základní služby statut „mazáků“ a v rámci této skupiny existovali ještě tzv. „supráci“, kteří měli do civilu nejbližší (slangově „měli to za pár“). Viz VOTRUBA, Adam: Kultura vojáků základní služby. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum – Fakulta humanitních studií UK, 2001, s. 40.

6 Srov. HLAVÁČEK, Jiří: Vojáci, společnost a zlatá šedesátá. *Kulturní studia* 7, 2019, č. 2, s. 73.

7 Např. neustále reprizovaný seriál *Chlapci a chlapi* (1988) nebo nedávno, po roce 1989 poprvé odvysílaný, *Velitel* (1981).

8 Výjimku představuje pouze několik dílčích studií a monografií, např. ČERVINKOVÁ, Hana: *Playing Soldiers in Bohemia. An Ethnography of NATO Membership*. Praha: Set Out, 2006; KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008; KUBÁČKOVÁ, Patricie: Vojna zelená i černobilá. Jak se vzpomíná na vojnu. In: Vaněk, Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé...?!* Praha: Academia, 2009, s. 133–161; MURIN,

Osádka GSP-55 během výcviku řízení na zemi i na vodě. Rota pásových samohybných soulodí VÚ 2122. Vodní nádrž Barnov, vojenský výcvikový prostor Libavá, jaro 1985. Archiv autora.

deficit vyplnit a zaměřuje se na narativní analýzu reprezentací, jejichž prostřednictvím pamětníci (příslušníci různých generací) vědomě či nevědomě (re)konstruují, artikulují (a současně též selektují) vzpomínky na průběh své základní vojenské služby, a to v časovém rozmezí jednotlivých dekad od počátku 70. let minulého století do počátku 21. století (tj. od nástupu tzv. normalizace po zrušení povinné vojny v roce 2004). Reflexe zkoumaného fenoménu je v tomto textu sledována na příkladu čtyř konkrétních tematicky orientovaných biografických interview, které byly pořízeny metodou orální historie v rámci grantového projektu *Armáda jako nástroj socializace*, jehož cílem je postihnout význam vojny před rokem 1989 a po něm na základě zkoumání proměnlivého vztahu mezi jejím oficiálním normativním modelem (tj. ideálně typickým diskursem) a zkušeností z aktérské praxe (tj. žitou realitou).⁹

Ivan: Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity. *Slovenský národopis* 42, 1994, č. 3, s. 334–347; PEŇÁZ, Petr: Poznámky k češtině ve vojenském prostředí. *Naše řeč* 70, 1987, č. 3, s. 131–140; TOMEK, Prokop: Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969. *Historie a vojenství* 61, 2012, č. 2, s. 30–41.

9 Podrobněji k možnému vyústění vztahu mezi oficiálním diskursem a zkušenostní praxí v kontextu militárních dějin LYNN, John A.: *Battle. A History of combat and culture*. New York: Basic Books, 2003, s. 367–369.

Několik poznámek k teoriím a metodám: o narativních rozhovorech a jejich genezi

Během terénního výzkumu k výše uvedenému grantovému projektu bylo dosud pořízeno celkem 80 ze 100 plánovaných polostrukturovaných rozhovorů s pamětníky (tj. absolventy základní vojenské služby ve zkoumaném období).¹⁰ Rozhovory byly realizovány v souladu se zavedenými standardy uplatňovanými v rámci české orálněhistorické komunity, tj. dle doporučení a metodik Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (ÚSD AV ČR)¹¹ a České asociace orální historie.¹²

Respondenti (výhradně muži) byli vybíráni tak, aby pokud možno rovnoměrně pokryli časový záběr celého výzkumu napříč jednotlivými dekádami (tj. rozmezí let 1968–2004) a také různé druhy vojsk tehdejší československé/české armády. Dalším významným kritériem bylo dosažení vzdělání v době odvodu, od něhož se před rokem 1989 odvíjelo, zda nastoupili k výkonu „klasické“ dvouleté vojny či v případě vysokoškoláků pouze k roční ZVS (tzv. absolventské).

Potenciální narátoři byli hromadně oslovoováni prostřednictvím výzev na webových stránkách a sociálních sítích (Instagram, Facebook a Twitter) ÚSD AV ČR.¹³ Využita byla také metoda cílené kontaktáže v okruhu pracovníků výzkumného týmu v kombinaci s technikou „sněhové koule“. Online forma vzorkování byla zvolena s ohledem na fakt, že většina cílové skupiny potenciálních pamětníků se nyní stále ještě nachází v produktivním věku a lze tedy u nich předpokládat každodenní využívání informačních technologií a sociálních médií. Další metody měly sloužit především k vyvážení rizika případného zkreslení při vzorkování, protože online oslovení přitáhlo pozornost zejména těch, kteří se o svůj příběh chtěli z nějakého (ať už subjektivního či objektivního) důvodu podělit, tj. považovali jej za svým způsobem nějak významný či unikátní. Jednalo se zejména o jedince sloužící před rokem 1989 u specializovaných vojenských útvarů; pro období po roce 1990 pak tvořili velké procento zájemců příslušníci aktivních záloh (popř. pozdější profesionální vojáci) a skauti, u nichž převažovala spíše pozitivní reflexe zkoumaného fenoménu. Účast ve výzkumu byla dobrovolná a nebyla žádným způsobem honorována.

10 Zvukové nahrávky rozhovorů, transkripty a protokoly jsou uloženy v Digitálních sbírkách Centra orální historie při Ústavu soudobých dějin AV ČR a budou zpřístupněny odborné či laické veřejnosti v souladu s badatelským řádem a ustanovením informovaných souhlasů pamětníků nejdříve jeden rok od ukončení grantového projektu. Podrobnější informace jsou k dispozici na webu Centra orální historie (www.coh.usd.cas.cz).

11 VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum, 2015.

12 Viz *Etický kodex COHA*. Dostupné z: http://www.coha.cz/wp-content/uploads/2019/10/Eticky_kodex-COHA_2019.pdf (cit. 2. 3. 2020).

13 Text výzvy viz např. <http://www.usd.cas.cz/aktuality/hledame-pametniky-vzpominky-na-voynu-1968-2004> (cit. 2. 3. 2020).

Zájemcům, kteří reagovali na výzvu byly následně zaslány podrobné informace o průběhu rozhovoru (jedno setkání), způsobu jeho záznamu (audio či video), dalším využití (transkript), archivaci i právních aspektech (informovaný souhlas). Současné byli potenciální respondenti požádáni, aby si – pokud chtějí – připravili také dokumenty či artefakty, které nějakým způsobem souvisí s průběhem jejich ZVS (tj. vojenská knížka, dobové fotografie, deníky, korespondence, předměty apod.) a navrhli termín a místo setkání.

Rozhovor byl nahrán na diktafon a uskutečnil se vždy v rámci jednoho setkání, zpravidla v místě bydliště či přímo v bytě respondenta, přičemž byl rozdělen do dvou částí. V první narativní části byli pamětníci nejprve požádáni, aby libovolným způsobem zavzpomínali na průběh své vojny. Rozsah vyprávění nebyl časově omezen a tazatel do vyprávění v ideálním případě nijak nezasahoval (s výjimkou udržení narátorova komfortu, tj. ve formě přitakání, ujištění či odpovědi na případné dotazy). V okamžiku, kdy respondent dokončil volné vyprávění tazatel plynule přešel k druhé části rozhovoru, v níž byly pamětníkovi kladeny otevřené otázky v rámci tří předem stanovených tematických okruhů (temporalita, každodennost a význam ZVS). Způsob, stejně jako pořadí, kladení otázek bylo přizpůsobeno každému pamětníkovi individuálně, a to na základě informací získaných v první narativní části rozhovoru. Průměrná délka interview se pohybovala okolo 90 minut. Z každého rozhovoru byl následně pořízen doslovný přepis, protokol o průběhu interview a karta narátora, jejíž součástí je i tzv. kondenzovaný rozhovor (tj. stručné chronologické shrnutí obsahu rozhovoru, včetně doslovných citací důležitých úryvků a časové stopy).

Po skončení sběru dat bylo přikročeno k jejich analýze a interpretaci. Využití byly zejména postupy autobiografické a epizodické (sekvenční) narativní analýzy¹⁴ vycházející z předpokladů sociálního konstruktivismu.¹⁵ V kontextu předkládaného výzkumu je narativ pojímán jako diskurs s jasným sekvenčním pořádkem, který propojuje události smysluplně pro určité publikum (v tomto případě tazatele či čtenáře), čímž poskytuje vhled do (po)rozumění světa pamětníka.¹⁶ Jedná se tedy o diskurzivní konstrukci ve formě příběhu, jehož koherentní obsah je uspořádán formální strukturací zápletky kolem začátku, středu a konce.¹⁷ Narativní analýza se

14 Přehledně např. HÁJEK, Martin – HAVLÍK, Martin – NEKVAPIL, Jiří: Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis* 48, 2012, č. 2, s. 199–223; HÁJEK, Martin: *Čtenář a stroj. Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2014, s. 151–196; FISCHER-ROSENTHAL, Wolfram – ROSENTHAL, Gabriele: Analýza narativně-biografických rozhovorů. *Biograf* 8, 2001, č. 24. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v2402> (cit. 4. 3. 2020).

15 BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědní*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

16 HINCHMAN, Lewis P. – HINCHMAN, Sandra K.: *Memory, identity, community. The idea of narrative in the human science*. New York: SUNY Press, 1997, s. 16.

17 HAMAR, Eleonóra: *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhostupňových židovských identit*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008, s. 17.

proto v tomto ohledu zaměřuje na tři základní sémantické roviny: obsah (příběh), formu (skladba vyprávění) a interakční kontext vyprávění (vztah mezi vypravěčem a vyprávěným).¹⁸ Ve všech třech rovinách je současně manifestována (individuální a kolektivní) identita vypravěče, která je vždy narativní povahy.¹⁹ Faktická správnost vyprávění je v tomto případě záměrně ponechána stranou, resp. není předmětem výzkumu.²⁰ Vyprávění o vojně lze chápat jako ideálně typický příklad jasně ohraničeného epizodického narativu (v mnoha případech identitárně formujícího, jak naznačují uskutečněné rozhovory) s orientační chronologií zpravidla pokrývající období od nástupu pamětníka k výkonu ZVS po její ukončení, resp. odchod do civilu (výjimečně může být horní či dolní hranice pohyblivá, tj. od odvodu dotyčného po jeho vyřazení ze zálohy nebo z aktivní služby).

Pro účely této případové studie byly jako ilustrační příklady proměny zkoumaného fenoménu vybrány z dosud uskutečněných rozhovorů pouze čtyři (tj. po jednom z každé historické dekády), které však lze v kontextu ostatních interview považovat za určitým způsobem vzorové (resp. signifikantní). Všechna interview byla pořizena autorem této studie a uskutečnila se v rozmezí od dubna do května 2019, přičemž všichni respondenti sami zareagovali na výzvu uveřejněnou na facebookovém profilu ÚSD AV ČR. Dva rozhovory byly pořizeny v místě trvalého bydliště narátora (rodinné domy), jeden rozhovor se uskutečnil v sídle řešitelské instituce a poslední na pracovišti respondenta.²¹

Určujícím kritériem pro výběr rozhovorů byla zejména abnormální délka jejich první narativní části – tj. spontánního vyprávění – ve srovnání s ostatními rozhovory v rámci téže dekády, ale také možnost generalizace ve vztahu k ostatním získaným narativům. Ve dvou případech (1968–1989) se jednalo o samostatná vyprávění, každé v délce necelé dvě hodiny. Ve zbývajících případech (1990–2004) šlo sice o monology významně kratší (hodina a půl hodiny), nicméně ve srovnání s ostatními rozhovory z posledních dvou dekad jde o rozsah téměř dvojnásobný. Domnívám se, že takto obsáhlé (spontánní) narativní části umožňují při vzájemné komparaci odhalení individuálních a kolektivních aspektů generačně (resp. historicky) podmíněných reprezentací spojených s fenoménem ZVS.²²

18 MISHLER, Elliot G.: *Research interviewing. Context nad narrative*. Cambridge: Harvard University Press, 1986, s. 73–75.

19 RICEOUR, Paul: *Čas a vyprávění III*. Praha: Oikoymenh, 2007, s. 119.

20 Jak upozorňuje americký psycholog Roy Shafer, narativita není alternativou k pravdě nebo realitě, ale je spíše jakýmsi modem, v němž jsou obě tyto složky nevyhnutelně přítomny. Viz SHAFER, Roy: *Retteling a life. Narration and dialogue in psychoanalysis*. California: Basic Books, 1992, s. 14.

21 S ohledem na etickou rovinu orálněhistorického výzkumu byly všechny dále citované či parafrázované úryvky z rozhovorů anonymizovány.

22 Srov. SCHÜTZE, Fritz: *Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien. Erzähltheoretische Grundlagen*. Hagen: Fernuniv 1987, s. 237–259.

Pojem *generace* není v tomto případě vnímán nijak striktně, jeho užití má odkázat pouze na Mannheimův předpoklad generační souvislosti – tj. lidé, kteří absolvovali ZVS přibližně ve stejném časovém období tak sdílejí svým způsobem totožnou historickou zkušenost.²³ Každou historickou dekádu proto lze (s ohledem na dějinný vývoj, ale i současnost) zároveň považovat za jakýsi referenční rámec, jehož prostřednictvím narátoři ukotvují své vzpomínky v rámci vlastní biografie, a tím také logicky ovlivňují způsoby (re)konstrukce vlastních osobních či epizodických narativů.

Jak se pokusím ukázat na několika následujících stranách – byť za cenu nutného zobecnění a zestručnění (vzhledem k omezenému rozsahu této statě) – analýza jednotlivých autobiografických narativů může napomoci nejen k identitární reflexi respondentů, ale především k rozkrytí kolektivních reprezentací a vzorců, které se (ne)zřetelně manifestují v každém spontánním vyprávění pamětníků. Interpretací klíče k těmto synchronně a diachronně sdíleným vzorcům narativně konstruované reality o ZVS je pak možné hledat zejména v jazyce a formální strukturaci jednotlivých narativů.

„Vojna jako řemen“: absolventem u spojařské elity (70. léta)

První pamětník se narodil na počátku 50. let, vystudoval vysokou školu technického směru a v polovině 70. let nastoupil nejprve na vojenskou katedru a poté k výkonu roční základní vojenské služby u elitního spojařského útvaru na území dnešního Středočeského kraje. Rozhovor trval více než dvě a půl hodiny, přičemž první dvě hodiny lze považovat za ničím nerušené spontánní vyprávění zcela v gesce pamětníka. Atmosféra rozhovoru, během něhož pamětník vykouřil téměř desítku cigaret, byla po celou dobu mírně napjatá, k čemuž přispíval zejména rychlý a názorově poměrně striktně vyhraněný způsob vyjadřování, včetně častého používání vulgarit.

Pokud jde o obsahovou rovinu vyprávění, po úvodní otázce na průběh vojny začíná respondent své líčení odvodem a následně rychle přechází k výuce na vojenské katedře, kde byl zařazen ke spojařům. Kolektiv vojáků základní služby složený z absolventů (tj. vysokoškoláků) hodnotí jako „férový“ a „spravedlivý“. Pamětník neměl dle svých slov problém se socializací v novém prostředí ani s adaptací na striktní vojenský řád. Zcela přirozeně se podřizuje nadřazeným s přirozenou autoritou, zatímco nekompetentní poddůstojníky otevřeně kritizuje. Vlastní osobní charakteristiku poté doplňuje o rozměr aktivního sportovce, nadaného střelce a technicky zdatného jedince. Zhruba po dvaceti minutách plynule přechází k ukončení vysokoškolského studia v hodnosti vojin-absolvent a svému nástupu k elitnímu spojařskému útvaru na konci roku 1975.

23 Viz MANNHEIM, Karl: Problém generací. *Sociální studia* 4, 2007, č. 1–2, s. 30.

V podstatě ze dne na den skládá vojenskou přísahu, je povýšen do hodnosti svobodníka a zařazen na funkci technika roty. Již tak poměrně rychlý rytmus verbálního vyjadřování se od této chvíle ještě zrychluje, čímž má být zdůrazněna hektičnost prvních dní u útvaru, které jsou – vedle pravidelných bojových poplachů – navíc zkomplikovány novou sociální rolí v kolektivu. Pamětník se totiž jako vysokoškolák ocitá v pozici pomyslného prostředníka mezi vojáky z povolání a vojáky základní služby. Na jedné straně musí plnit rozkazy přicházející shora, na straně druhé čelit odporu zdola. Určitou míru rozpolcenosti lze považovat za jeden z klasických motivů tzv. absolventské vojny, v níž dále abscentuje systém hierarchizace typický pro sociální skupiny vojáků „dvouročáků“ (tj. dělení na vojáky podle jednotlivých nástupních termínů či prvního a druhého ročníku).

Na nové podmínky se nicméně narátor údajně opět rychle adaptuje a mezi vojáky dvouleté ZVS si díky svým znalostem a organizačním schopnostem snadno získává oblibu: *„Dá se říct, že jsem technice rozuměl poměrně dobře a že jsem za ten rok [...] tu techniku na rotě dal skutečně hodně do pořádku. V podstatě jezdilo všechno a ne, že se čekalo na náhradní díly z Ruska. [...] Vyštěkal jsem to, vyhádal na úkor toho, že kluci nechodili na rajóny, že v sobotu nechodili zametat buzerplac, ale šli opravovat auta, což chodili radši. Je to bavilo víc než práce s metlou.“*²⁴ Vojna je v tomto případě líčena v ryze maskulinním duchu, vyzdvihovány jsou typicky mužské vlastnosti (odvaha, přátelství, ale i jistá žovialnost), z nichž dominuje především schopnost poradit si prakticky s jakoukoliv nenadálou situací (např. zakopat se a ukrýt v místě, kde to „není možné“). Mýtus o dlouhotrvajícím „opravdovém“ přátelství s bývalými „spolubojovníky“ z vojny je nicméně ze strany pamětníka v druhé části rozhovoru spíše negován. Následuje rychlé povýšení na desátníka a později i četaře, což má opět nepřímou potvrdit úspěšnost v plnění vojenských povinností.

Zhruba po půl hodině se strukturované chronologické vyprávění mění ve sled často nesouvisejících epizod, které jsou za sebe řazeny víceméně libovolně a jejich pomyslným svorníkem se stává pouze vojenské prostředí. Zdánlivě celistvý narativ o vojně se tak postupně rozpadá v množství anekdotických historek. Právě tuto narativní erozi lze považovat za další typický prvek vyprávění, který se objevuje i u jiných rozhovorů o povinné vojenské službě. Krátkou epizodou přiblížil pamětník například politickou rovinu ZVS. Narátor se v této souvislosti staví do role provokátora, který v rámci politického školení mužstva klade „chytré“ otázky, na které přednášející není schopen odpovědět (ať už pro svůj údajný nedostatečný intelekt nebo proto, že by tím popřel nelogické ideologické poučky). O výlučně ideologické povaze Československé lidové armády několik let po nástupu tzv. normalizace – obdobně jako o přítomnosti sovětských vojsk v Československu či obecně o společenských

24 Rozhovor 01 vedl J. Hlaváček (2019), digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

poměrech – však v rozhovoru nepadne ani zmínka a proti komunistickému režimu se pamětník nijak otevřeně nevymezuje.²⁵

Opakovaně je upozorňováno na sounáležitost s kolektivem vojáků základní služby, která nabývá – ve srovnání s ostatními rozhovory – překvapivých rozměrů, jak ilustruje např. vztah k atributu tzv. kultu čísla, jímž byl metr (artefakt, jehož prostřednictvím vojáci odpočítávali zbývající dny do civilu, odtud také okřídlené rčení „stříhat metr“): „*To byla běžná otázka za kolik, jo? A podle toho jste byl v hierarchii. Metry, to, když u vás našli, vzali a vyhodili. Nosili jsme to. Já jsem samozřejmě taky měl metr; všichni jsme ho měli.*“²⁶ Toto tvrzení však do značné míry odporuje ustálené představě ostatních respondentů, o tom že vysokoškoláci metr neměli, protože byl výlučným atributem těch, kteří narukovali na celé dva roky ZVS.²⁷

Z necelých dvou hodin vyprávění tvoří více než třicet procent popis technických parametrů vojenského vybavení či různé metodické postupy pro budování a následné užívání vojenských komunikačních prostředků v terénu. V rozhovorech s příslušníky specializovaných útvarů se opět nejedná o nic výjimečného. Na několika místech vyprávění pamětník využívá jazykové obraty, jimiž chce unikátnost svých vzpomínek a zkušeností ještě zdůraznit („*zajímavá věc, a to se určitě nikde nepíše*“²⁸) jako v případě testování výkonu radiostanice, při němž došlo k vteřinovému vyřazení rozhlasového vysílání na celém území tehdejšího Československa. Dalšíh několik epizodických narativů má demonstrovat vysokou bojovou připravenost jednotky, u níž sloužil. Negativní jevy normalizační armády nejsou v první narativní části rozhovoru žádným způsobem tematizovány.

Zhruba po hodině a patnácti minutách respondent konstatuje, že dospěl ke konci svého vyprávění. Bez vyzvání však plynule přechází k problematice cvičení záloh, jehož se několikrát účastnil a otevírá tak prostor pro srovnání kvality výcviku socialistických a demokratických ozbrojených sil. Problematika je tematizována na příkladu cvičení z počátku 90. let, které absolvoval již v hodnosti kapitána v záloze: „*Co se fantasticky zlepšilo po revoluci, neskutečně, jídlo. To se nedá srovnat. Ostatní všechno šlo víceméně do kytek.*“²⁹ Nízkou úroveň polistopadové armády pamětník dále demonstrovuje mimo jiné tím, že byl po dvou dnech cvičení pro vynikající výsledky předčasně odeslán domů.

Oproti tomu k významu povinné vojenské služby se pamětník spontánně vůbec nevyjadřuje jako kdyby šlo o přirozený a nezpochybnitelný předpoklad vzniku celého rozhovoru. Její absolvování je občanskou povinností a iniciačním rituálem, jehož

25 V polostrukturované části rozhovoru pamětník na přímou otázku pouze uvádí, že členem KSČ nebyl, a přesto se dostal na začátku 70. let bez problémů na vysokou školu.

26 Rozhovor 01 vedl J. Hlaváček (2019), citovaný rozhovor (c. r.).

27 Většina vysokoškoláků z řad respondentů považovala metr buď za hloupost nebo tvrdila, že na něj neměli jako absolventi právo.

28 Rozhovor 01 vedl J. Hlaváček (2019), c. r.

29 Tamtéž.

restriktivní charakter si pamětník sice uvědomuje, ale současně o něm nijak nepolemi-
zuje. Opět se jedná o poměrně rozšířený narativ mezi respondenty, kteří absolvovali
vojnu v 70. letech. Jedná se o generaci, která jako by byla pevně ukotvena v diskursu
tehdejšího autoritativního společenského řádu: „*Když jsem tam původně šel, tak jsem
říkal – no dobrý, tak je to v uvozkách něco jako rok vězení, obrazně. [...] Prostě ten
rok vydržím. A když jsem potom odcházel, v zásadě jsem to nepopřel nějak tak úplně,
ale [...] čeho jsem si tam cenil. Za prvé, každý se musí postarat sám o sebe primárně.
Voják se stará, voják má. [...] A druhá věc, tam šly věci velice rychle, jako průser, vina,
trest. [...] Mělo to i nějaký výchovný účinek.*“³⁰ Z tohoto důvodu by se také pamětník
nebránil znovuzavedení ZVS, jejíž potenciál spatřuje především v pozitivním působení
na současnou mladou generaci tzv. mileniálů, která má podle něj problémy nejen
s autoritou a zodpovědností, ale také se zvládním mimořádných situací.

„Bylo to zbytečný a k ničemu“: dva roky u motostřelců (80. léta)

Druhý pamětník se narodil na konci 50. let, absolvoval střední průmyslovou ško-
lu a v první polovině 80. let nastoupil k výkonu dvouleté ZVS k motostřeleckému
pluku v západních Čechách. Délka rozhovoru, včetně spontánního vyprávění, byla
obdobná jako v předcházejícím případě, tedy více než dvě a půl hodiny. Rozhovor
se uskutečnil v sídle řešitelské instituce a proběhl v uvolněné a otevřené atmosféře.
Pamětník hovořil po celou dobu plynule, jeho vyprávění mělo jasnou a promyšlenou
strukturu. Ačkoliv byl narativ (re)konstruován v časové posloupnosti, narátor vyu-
žíval ve vyprávění dílčí odbočky k demonstraci různých aspektů povinné vojenské
služby. Formálně ve vyprávění dominovaly názorové a obecně sdílené výkladové
vzorce (často emotivně zabarvené), zatímco konkrétní epizodické narativy byly
v rámci celkové struktury spíše upozaděny.

Samotné vyprávění lze rozdělit do tří větších celků, které se víceméně kryjí s ob-
vyklou periodizací ZVS: období základního přijímače (první měsíc), podřízeného
(první rok v roli nováčka) a dominantního postavení (druhý rok se statutem tzv. ma-
záka). Vyznění zkoumaného fenoménu je po celou dobu spíše negativní, přesto lze
v narativu vysledovat jakýsi nepatrný pozvolný evaluační posun, a to směrem od po-
čáteční absolutní negace k závěrečnému smíření. V retrospektivě nicméně celkově
převažuje reflexe ZVS jako traumatizující životní epizody, která v mnoha ohledech
nabývá až epifanických rozměrů (tj. stává se jedním z klíčových životních momen-
tů, které ovlivňují další způsoby konstruování osobní identity).³¹

Pamětník začíná své vyprávění odvodem, po němž žádá o odklad kvůli přijetí na
vysokou školu. Vysokoškolských studií nicméně po roce zanechává, absolvuje pře-
zkum a následně je i přes pylovou alergii ve svých 23 letech povolán, aby nastoupil

30 Tamtéž.

31 DENZIN, Norman K.: *Interpretive Biography*. California: Sage, 1989, s. 70.

k vojenskému útvaru. Součástí líčení této etapy jsou i ambivalentní očekávání spojená s armádním prostředím. Na jedné straně stojí fascinace vojenskou technikou a obliba filmů s vojenskou tematikou, na straně druhé obava z odloučení v podobě dvoutleté izolace od většinové civilní společnosti.

Na rozdíl od prvního pamětníka, který sloužil u elitního útvaru, se respondent ocitá u stigmatizovaného útvaru bez prestiže (tzv. „blátošlapů“ čili „dna armády“, jak byli zpravidla motostřelci – tj. pěchota – označováni).³² První větší celek vzpomínek má výlučně traumatizující charakter, narátor líčí negativní jevy, s nimiž se setkal v průběhu prvního měsíce na vojně v rámci tzv. přijímače. Na přijímací fázi vojenské služby vzpomíná jako na psychický a sociální otřes spojený s permanentním stresem z cizího prostředí, nedostatkem jídla a spánku, teplotním diskomfortem a v důsledku toho i s nemocemi.

Teprve po emoční reflexi vlastního fyziologického a psychického stavu pamětník přechází k popisu fungování autonomního sociálního řádu (tzv. mazácké vojny), na který se musel adaptovat; zejména k jeho hierarchizaci (asymetrické mocenské vztahy mezi vojáky prvního a druhého ročníku), včetně typických projevů šikany. Výjimku tvořilo fyzické násilí, s nímž se pamětník sice osobně nesetkal, ale ve formě *second hand stories* (tj. z doslechu od vojáků, kteří sloužili u jiných čet) jej využívá k umocnění negativního prožitku.

Uměle vytvořený systém ustavený na principu „klovacího řádu“ (práva silnějšího³³), který fungoval namísto oficiálního (vojenských řádů), následně charakterizuje v kontextu tehdejší socialistické společnosti jako zvrácený a nihilistický: „*To byl tak obrovské nihilismus a věci, který nám se tam děly, když to vidím dneska zpětně, asi nebyly myšleny osobně, tam prostě každému bylo všechno jedno. To bylo prostě celý systémový nastavení. Je to třeba trochu alibistický, ale z těch lidí to vytvářela prostě ta doba.*“³⁴ Svě tvrzení ještě zdůrazňuje přirovnáním vojny k vězeňskému prostředí, které bylo v mnoha ohledech mírnější a svobodnější, jak podle něj tvrdila i řada osob s kriminální minulostí, s nimiž se měl u útvaru možnost setkat. Současně však narátor jedním dechem dodává, že i takto „zvrácený“ systém měl svá nepřekročitelná pravidla; např. v podobě – místy až posvátné – nedotknutelnosti rodiny, která se nikdy nesměla stát příčinou posměšku či šikany ze strany vojáků z řad starších ročníků.

Od této negativní zkušenosti se odvíjí jeho (ale ostatně i dalšími respondenty z 80. let hojně využívaná) strategie přežití. Po absolvování přijímače se proto snaží získat co „nejbezpečnější“ pozici v rámci existujícího systému, tj. izolovat se od rizikové

32 Viz např. HLAVÁČEK, Jiří: Copak je to za vojáka... In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 84.

33 SOKOL, Jan: *Moc, peníze a právo. Esej o společnosti a jejích institucích*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 26–30.

34 Rozhovor 02 vedl J. Hlaváček (2019), digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

skupiny mazáků a poddůstojníků. Vydává se na štáb, kde po vzájemných sympatiích získává funkci písaře a dostává se tak do kolektivu (podle svých slov) „normálních“ starších vojáků, kde si osvojuje různé situační klíče pro komunikaci s vojáky z povolání a současně si buduje pozici nepostradatelného díky svým fotografickým zkušenostem z civilu, kdy příležitostně fotil pro motoristický magazín: *„A těsně před tím nástupem na štáb přišel důstojník, že potřebuje fotografa, že potřebuje nafotit instruktážní fotky. Tak jsem se přihlásil, on si mě vyreklamoval, stáhl si mě k sobě do kanceláře, dostal jsem fotoaparát, peníze na nákup materiálu, mohl jsem jít do města, [...] což už vůbec pro mě bylo něco úžasného dostat se po dvou měsících mezi normální lidi. [...] Nafasoval jsem klíče od fotokomory. [...] Natahal jsem si tam nějaký jídlo a tam jsem si udělal doupě. [...] A na tři dny jsem zmizel ze světa. A první věc, kterou jsem udělal, že jsem si tam natáhl na zem spacák a dosyta jsem se vyspal. [...] Jak dlouho jsem spal nevím, možná dva dny, protože jsem zhasnul. [...] A kdyby se tam někdo dobejval, [...] tak jsem vždycky – to bylo totiž to krásný na tom – mohl zařvat: vyvolávám!“*³⁵

Po půl roce pamětník absolvuje kurz pro vojenské fotografie v Praze, kde se dostává do konfliktu s několika vojáky z povolání a následně je převelen do nové posádky opět na funkci písaře (a později i promítače) politického oddělení divize. Na této pozici setrvává zbývající rok a půl a zároveň se dostává k cennému zdroji informací v podobě divizních svodek, na jejichž základě si utváří komplexnější a údajně také objektivnější obraz o stavu tehdejší Československé lidové armády. Zjištění o množství mimořádných událostí jej pak ještě více utvrzuje v názoru, že institut povinné vojny v podobě, v jaké byl praktikován v období normalizace, byl naprosto zbytečný: *„Bylo to zbytečný a k ničemu. A kdyby se to sečetlo, kolik těch vojáků bylo, krát dva roky, kolik to bylo ztraceného života, naprosto k ničemu. [...] Už nikdy víc, to si myslím, že je jedna z největších obžalob toho minulého režimu. Tak jako byly 50. léta a normalizace, tak potom byl prostě tenhle strašnej nihilismus těch 80. let, kdy nikdo ničemu nevěřil.“*³⁶ Pozitivně reflektuje pouze kamarádství, které si zde vybuodoval a také novou volnočasovou zálibu v podobě údržby automobilových veteránů; zatímco klasické hodnoty jako mužnost, morálka a čest spojované s vojenským prostředím zcela otevřeně neguje. Pro dynamiku narátorova příběhu je charakteristický posun od prvotní šoku z nového prostředí a z něho plynoucí krize k adaptaci a konsolidaci poměrů až k závěrečnému smíření. Právě proto také v odpovědi na poslední otázku po znovuzavedení ZVS pamětník již není natolik striktní: *„A když, tak třeba i povinná vojna ano, tak jako jí mají třeba v Izraeli, dokonce pro ženský, ale určitě aby byla důstojná, aby ty lidi ji vykonávali z přesvědčení a hlavně, aby tam byly stanoveny velice přísný mantinely vůči ponižování, aby se s téma lidma zacházelo důstojně a nedělat jim naprosto zbytečnou pakárnu.“*³⁷

35 Tamtéž.

36 Tamtéž.

37 Tamtéž.

„Na vojně jsou si všichni rovni“: jeden rok na letišti (90. léta)

Třetí respondent se narodil na konci 70. let, absolvoval střední školu s maturitou a v druhé polovině 90. let nastoupil roční povinnou vojenskou službu u leteckého útvaru v Praze. Rozhovor trval necelé dvě hodiny, ale na rozdíl od předcházejících dvou respondentů bylo spontánní vyprávění významně kratší (obdobně jako u dalších rozhovorů s absolventy ZVS v 90. letech), a to zhruba o polovinu. Interview se uskutečnilo v přízemí rodinného domu, který pamětník (invalidní důchodce) obývá společně s matkou. Narátor byl velmi výřečný a své vyprávění prokládal elicitací nad fotografiemi a dalšími dokumenty, které se vztahovaly k jeho ZVS i pozdější aktivní službě v Armádě České republiky.

Vlivem těchto okolností se také jeho narativní (re)konstrukce ZVS zásadním způsobem lišila od ostatních v tom, že jí nebyl přisuzován význam pouze jednoho z mnoha epizodických narativů v rámci osobní biografie; naopak, zkušenost vojny byla v tomto případě konstitutivním prvkem, protože po jejím absolvování pamětník nastoupil (bez jakékoliv předcházející zkušenosti s civilním zaměstnáním) k témuž útvaru jako voják z povolání a v armádě zůstal dalších více než patnáct let (včetně účasti na zahraniční misi).

Povinnost absolvovat vojnu v tomto případě nepředstavovala pro respondenta žádný zásadní problém ani obavu. Od dětství mu byla otcem předávána myšlenka, že jde o vlasteneckou povinnost, navíc byl (resp. dodnes je) aktivním členem Junáku. Zkušenost z této mládežnické (původně polovojenské) organizace ho na většinu specifík vojenského života dokázala předem připravit (v tomto případě se opět jedná o ustálená narativní *topoi* mezi příslušníky aktivních záloh, profesionálními vojáky či obecně u lidí s pozitivním vztahem k armádě). Pamětník byl odveden na vlastní žádost přednostně, a to bezprostředně po skončení středoškolského studia, aby se vyhnul problémům s hledáním zaměstnání. Současně mu bylo u odvodu umožněno vybrat si útvar, u něhož chtěl sloužit. Na rozdíl od předrevolučních poměrů, kdy bylo nepsaným pravidlem přidělovat brance k jednotkám co nejdále od místa trvalého bydliště, po roce 1989 byl trend s ohledem na logistiku, dislokaci armády a celkové společenské uvolnění spíše opačný. Respondent proto nastoupil k letištnímu útvaru do Prahy, odkud pocházel, příjímač pak absolvoval nedaleko Prahy. Krizi z odloučení (či sociální izolace) během vojny tedy polistopadová generace absolventů, i vzhledem k obecně volnějším režimům vycházek a krátkodobého volna k opuštění posádky, již prakticky nereflektuje.

ZVS tak z výše zmíněných důvodů pro narátora nepředstavovala traumatizující nebo jinak problematickou životní etapu. Fenomén „mazácké vojny“ se podle pamětníka objevoval jen v minimální míře a náznaky šikany byly mladšími důstojníky – v kontrastu s předcházejícím případem a obdobím – okamžitě trestány: *„Samozřejmě trochu jsme si toho zažili, ale ono to k tomu patří. Takže ano, vytřáli jsme tkaničkama od bot a drhli jsme kartáčkama záchody, ale řekl bych v rozumný*

*míře. A myslím, že to každému ukázalo, kde je jeho místo a kam patří. [...] A nebylo to určitě o nějakým násilí nebo o něčem takovém.*³⁸ Pomyslný přerod v „opravdového“ vojáka byl završen aktem vojenské přísahy, která se konala symbolicky na Pražském hradě, a proto také tvoří ve vzpomínkách respondenta nezapomenutelný zážitek spojený s neskrývaným vlasteneckým étosem.

Vyprávění o průběhu vojny v první polovině 90. let jako by tak ve vzpomínkách popíralo všechny nelogičnosti předlistopadové armády. Respondent je přidělen k letce a zařazen na příslušnou funkci dle svých skutečných kádrových předpokladů. Stává se pomocníkem výkonného praporčíka a spolu s několika dalšími vojáky ZVS *de facto* zajišťuje bezproblémový chod celého útvaru, čímž částečně supluje pracovní povinnosti nadřízeného vojáka z povolání. Z podrobného líčení vojenských předpisů a jednotlivých postupů (zejména strážní služby) je dále patrné, že narátora lze považovat za zdatného organizátora, který nemá problém s podřízením se autoritám. Absence zkušenosti předcházejícího zaměstnání a idealistická představa o armádě jej současně vedla k tomu, že se rozhodl zůstat v aktivní službě i po skončení ZVS jako profesionální voják.

Nepochybně i v důsledku tohoto rozhodnutí je proto jeho pohled na institut ZVS téměř výlučně pozitivní, přičemž za jeho hlavní přednost je považováno především budování či posilování určitých charakterových vlastností a získávání nových dovedností: *„A i ty lidi, který to tehdy brali jako krutou křivdu, že na tu vojnu musej, tak s odstupem let jsou ochotný uznat, že jim ta vojna něco dala. Minimálně vnitřní sebekázeň a [...] to, že se umí postarat sami o sebe. [...] Ano, berete, že skládat skříně je buzerace, ale já, když jsem se rozvedl a následně začal bydlet sám, tak jsem zjistil po 14 dnech, že permoníci, co mi prali, žehlili a vařili, se prostě odstěhovali. A musíte se starat sám o sebe. A chlap, kterej to v životě nedělal a na tý vojně nebyl, tak je prostě zoufalej.*³⁹

Vedle této individuální roviny však lze poměrně překvapivě zaznamenat – a to především u respondentů, kteří absolvovali ZVS v 90. letech – jakousi renesanci kolektivního rozměru vojny v podobě pospolitosti a sociální rovnosti: *„Tam přijdete, všechny vás ostríhají podle kastroly a je každému u zadku, jestli jste v civilu podnikatel a máte miliony anebo jestli jste v civilu zedník a přidáváte. Tam jste oba vojíni a jste si rovni. A jste i stejně oblečení, to znamená, že se na vás stejně pohlíží. A nikdo vás tam nebude zvýhodňovat pro to, co jste v životě dokázal. [...] Tam to bylo hezký v tom, že na vojnu přijdete ten první den s nepopsaným štítem, jste tam nula jako všichni kolem vás. A je jenom na vás, jak se tam zapíšete a jak se na vás pak ten následující rok [...] budou koukat. A přesně se tam ukáže, už od začátku, co je kdo zač. Kdo je hajzl, bude hajzl vždycky. Kdo je čestnej a fěroveň, bude vždycky čestnej a fěroveň. A protože tam spolu prožíváte určitý obtíže společně, drhnete tu podlahu,*

38 Rozhovor 03 vedl J. Hlaváček (2019), digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

39 Tamtéž.

*čistíte ty kanady, běháte kolem toho buzeráku a skáčete žabáky v plynový masce, tak vás to svým způsobem sblíží, máte společnou zkušenost.*⁴⁰ Pamětník tak vnímá vojáky základní služby jako specifickou formu Turnerovy spontánně a dočasně vzniklé *communitas*, v níž jsou si všichni rovni.⁴¹ Tento koncept však lze aplikovat v přeneseném slova smyslu pouze na kolektiv branců odvedených v rámci stejného nástupního termínu (a to navíc pouze v ideálně-typickém stavu), u nichž nelze předpokládat uměle vytvořený systém nadřízenosti a podřízenosti podle odsloužené délky ZVS. V kontextu dalších rozhovorů, je – i přes kratší vojenskou službu po roce 1989 – pozitivní zkušenost pamětníka s kolektivem vojáků spíše ojedinělá.

„Zabitý rok života“: nuda u radistů (po roce 2000)

Poslední pamětník se narodil na začátku 80. let a k výkonu roční ZVS nastoupil několik týdnů po teroristických útocích na Světové obchodní centrum v září 2001. Vojnu absolvoval u spojařského útvaru ve středních Čechách. Rozhovor se uskutečnil ve sdílené kanceláři (co-worku) respondenta a trval necelou hodinu, přičemž samotné narativní vyprávění mělo přes 25 minut. Pamětník hovořil po celou dobu plynule, často využíval slangových výrazů a v omezeném množství také vulgarit. Uvolněné a otevřené atmosféře interview nahrávala také generační blízkost mezi respondentem a tazatelem, která byla pouze několik let. V tomto ohledu tedy bylo možné navázat na obdobné milieu a částečně sdílené předpoklady vyprávění.

Pamětník, který sám sebe hned v úvodu rozhovoru označil za intelektuála, začal své vyprávění odvodovým řízením, jehož závěr byl pro něj velkým překvapením, protože očekával, že (obdobně jako „všichni ostatní kolem něj“) získá modrou knížku, což se však nestalo a byl – i přes své proklamované zdravotní problémy – odveden. Svůj nástup na ZVS se chystal zvrátit, resp. odložit, vysokoškolským studiem, nakonec se mu však nepodařilo ani odmaturovat a byl proto nucen po vyloučení ze střední školy na podzim nastoupit k přijímači, který absolvoval na Moravě.

Z hlediska narativní struktury lze vyprávění rozdělit do dvou, téměř identicky dlouhých a současně ambivalentních částí. V té první (serióznější) pamětník představuje vlastní očekávání od vojny a průběh přijímače, jehož vyznění je protichůdné. V druhé části převažuje spíše tragikomická (negativní) rovina vyprávění, jejíž podstatou je absurdita vojenského prostředí a promarněný čas.

Významnou epizodou spojenou s nástupem na ZVS se stává již samotná cesta vlakem do místa posádky, během níž pamětník pod vlivem okolností provádí důslednou sebekritiku: *„A už během té cesty jsem si říkal, že jsem pěkně s odpuštěním v prdeli, protože když jsem viděl všechny ty bezmozkové lidi okolo sebe, co tam se mnou jeli a ožírali. [...] Najednou jsem si uvědomil, že patřím mezi ně a byl to pro*

40 Tamtéž.

41 TURNER, Victor: *Průběh rituálu*. Praha: CP Books, 2004.

*mě strašně trapnej okamžik mého života.*⁴⁴² V rámci líčení samotného přijímače následně dochází k určitému střetu mezi negativními očekáváními a komplexnější realitou. Tradiční dílčí přechodové rituály v podobě ostříhání a vojenského stejnokroje jsou sice vnímány v rovině osobní dehonestace, současně však pamětník kvituje, že jeho obavy z šikany se v armádě 21. století již nenaplnily, což na něj zapůsobilo natolik, že začal částečně dobrovolně respektovat nový dominantní vojenský řád. Zpětné hodnocení prvního intenzivního kontaktu s armádou je však v obecné rovině spíše negativní: „*Celej ten přijímač byl úplně strašně trapnej, protože jsme se půlku dne učili pochodovat, abychom byli v řadě všichni. A zbytek dne jsme se flákali a poslouchali morseovku. [...] A bylo to k ničemu, mi to přišlo. Byli jsme na cvičnejch střelbách a dohromady za celou vojnu jsem vystřelil devět nábojů, což mi přijde na to, abych byl obranyschopný této vlasti, [...], že jsem byl zoufale nepřipravenej, takže bych stejně padnul v první linii za čtyři sekundy.*“⁴⁴³ Měsíční výcvik byl završen dalším z dílčích přechodových rituálů v podobě vojenské přísahy, jejíž interpretace měla podobu klíše, a současně se (jako ve většině narativů absolventů ZVS napříč dekádami) stala první možností, jak legálně (alespoň na půl dne) opustit kasárna, setkat se s rodinou, ale především se pořádně najíst.

Po absolvování přijímače byl pamětník převelen na odloučené stanoviště (malá kasárna cca o 20 lidech) ve středních Čechách jako obsluha vysílačky, kde strávil necelý rok do konce vojny. Zkušenost z malého kolektivu vojáků významně ovlivnila jeho pohled na armádu: „*Ten přijímač, jakkoliv byl nesmyslněj a absurdní, podle mého názoru, byl aspoň vojenskej. [...] Prostě vojna, trošku zparchantělá, ale vojna! Kdežto tohle? Prťavý kasárnička, [...] takže tam ta atmosféra byla úplně jiná. [...] Já jsem už předtím kouřil, ale na vojně jsem fakt kouřil krabku denně, protože tam byla taková nuda, že jsme tahali jednu za druhou. To bylo fakt šílený.*“⁴⁴⁴ Obdobná byla také jeho reflexe vojáků z povolání, kteří měli dle respondenta „nižší inteligenci než světový průměr“. Absence nutnosti dodržovat vojenský řád u vojenského útvaru tak vedla k paradoxním situacím, když např. vojáci ZVS sami od sebe věnovali několik hodin denně leštění obuvi, protože neměli, co jiného na práci, čímž nejen, že naplňovali ustanovení o ústrojní kázní, ale *de facto* dobrovolně disciplinovali sami sebe.

Významná část vyprávění byla proto v tomto případě věnována zejména reflexi způsobů trávení volného času, v nichž dominovaly moderní technologie (herní konzole, mobilní telefony, počítače) spolu s alkoholem, cigaretami a lehkými drogami (marihuana), ale své místo zde měla překvapivě i klasická korespondence, která nadále hrála klíčovou roli zejména v milostných a partnerských vztazích na dálku, přičemž rovina těchto epizodických příběhů byla vždy humorná (zvyšování účinků omamných látek prostřednictvím klimatizace, hraní her na playstationu poslepu,

42 Rozhovor 04 vedl J. Hlaváček (2019), digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

43 Tamtéž.

44 Tamtéž.

využívání služebních spojovacích prostředků k několikahodinovým nočním milostným telefonátům apod.).

Vzhledem k nedokončenému středoškolskému vzdělání byl pamětník navíc nucen – což opět reflektoval s určitou ironií – ukončit ZVS o měsíc dříve, aby mohl v září nastoupit do čtvrtého maturitního ročníku a doplnit si tak chybějící vzdělání. Na základě výše uvedeného je (re)konstruovaný obraz necelého roku ve vojenském stejnokroji definován především jako absolutní ztráta času. Z pohledu respondenta tedy vojna nebyla žádným přínosem, a to ani v rovině vzniku dlouhodobých přátelství: *„Když jsme se potom pokoušeli po vojně setkat, třeba rok nebo dva roky, tak jednou jsme se potkali všichni, ožrali jsme se, dobrý, a pak už [...] ty lidi zmizeli z mého života jako celá ta vojna. A nakonec bych řekl, že vlastně ta vojna byla jenom obrovská ztráta času a úplně zbytečná věc, a že moje představa o armádě, aspoň o té neprofesionální části, jako mně to přišlo ještě víc zbytečný, než jsem si myslel, že to je. Prostě ten zmar a takovej pocit toho zoufalství, že to byl fakt zabíjet čas, zabíjet rok života úplně ničím, tak to mě dodneška štve občas, že jsem musel tím vůbec projít.“*⁴⁵

Vojna stejná, a přeci jiná: závěrem o paralelách a různoběžkách (multí) generační zkušenosti

Cílem předcházející analýzy bylo na vybraných tematicky orientovaných biografických vyprávěních z různých období existence základní vojenské služby ilustrovat případné paralely, průsečky či rovnoběžky narativní reprezentace tohoto (dnes již historického) institutu, včetně jeho případné proměny v čase. Při jakékoliv snaze o analýzu a interpretaci nicméně nelze opomenout, že v individuálním retrospektivním hodnocení ZVS sehrává významnou roli celá řada dalších proměnných (např. individuální psychologický profil branců, místo výkonu vojenské služby, druh vojska, kolektiv vojáků základní služby, nadřízení apod.), včetně kolektivní paměti (společenský diskurz, resp. společenská prestiž armády, dobové referenční rámce, vnitrostátní a mezinárodní politická situace apod.).

Z formálního hlediska byly pro rozhovory s respondenty, kteří vojnu absolvovali před rokem 1989 typické rozsáhlejší úvodní kontextuální části, což lze přisuzovat zejména délce jejich osobní zkušenosti se zkoumaným fenoménem (tj. větším množstvím narativních epizod), ale i větším časovým odstupem (tj. větší sklon k bilancování). Dalším charakteristickým rysem shodným pro všechny generace respondentů byl vulgární jazyk, jehož prostřednictvím je (ne)přímou manifestována maskulinní povaha povinné vojenské služby.

Právě rozměr ZVS jako genderové (maskulinní) iniciace (tj. uvedení chlapců do společenství mužů) nepochybně představuje dominantní diskurs vyprávění o vojně,

45 Tamtéž.

ačkoliv o úspěšnosti či neúspěšnosti tohoto přechodového rituálu (v Genneповě pojetí) nepanuje mezi narátory shoda. Na jednu stranu se typicky maskulinní kolektivní hodnoty jako odvaha, čest, přátelství v narativech téměř nevyskytují; na straně druhé, pokud je pro pamětníky vojna přínosem, pak spíše v rovině posílení či stvrzení individuální maskulinity.

V souvislosti s antropologickými koncepty se jeví jako problematická také kategorizace jednotlivých přechodových fází či období uvnitř ZVS nahlížené prizmatem rituálu. V širším pojetí bychom sice mohli průběh ZVS rozčlenit podle klasického Genneповa schématu na preliminální (vytržení jedince z dřívějšího pevného místa ve společnosti – tj. období od nástupu na vojnu po absolvování základního přijímače), liminální (zvláštní časový úsek na prahu mezi dvěma/světy – tj. období od složení vojenské přísahy po získání statutu mazáka) a postliminální období (tj. přijetí do nové skupiny – po prvním roce ZVS až do odchodu do civilu); současně se však délka jednotlivých fází (či okamžiků „zlomu“) mohla v průběhu zkoumaného období měnit. V užším pojetí bychom navíc za preliminaritu označili pouze krátký okamžik prvního dne na vojně (odevzdání civilního oblečení, společné jídlo, ostříhání a získání vojenského stejno kroje), za liminalitu období přijímače zakončené aktem vojenské přísahy (začlenění do nové skupiny) a za postliminalitu až odchod do civilu (tj. znovu začlenění do společnosti).⁴⁶ Nejdelší časové období v rámci celé ZVS – tj. od složení vojenské přísahy (kdy se branci teprve stali „opravdovými“ vojáky) až po odchod do civilu – by tak představovalo jakési „rituální bezčasí“, což je však současně rozšířená pamětnická interpretace o vojně jako ztrátě času.

Vlivem odlišné generační zkušenosti je formována také samotná narativní konstrukce zkoumaného fenoménu, která je úzce provázána s jednotlivými typy kolektivních identit. Zatímco pro pamětníky 70. let dominuje v kolektivní paměti reprezentace ZVS jako „chlapské povinnosti“ (posílení genderové, tj. maskulinní, identity), která – i přes okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy v roce 1968 – ještě zcela neztratila svůj *raison d'être* (obrana vlasti či výchova k občanství – tj. posílení národnostní/občanské identity); o dekádu později je již vojna (v kontextu pozvolna se hroutícího socialismu – „konce experimentu“ – v Československu⁴⁷) vnímána převážně jako „nedobrovolné vězení“, zcela postrádající jakýkoliv smysl (tj. dochází k vyprázdňování kolektivních identit a vojna je reflektována již jen jako disciplinační proces, jehož cílem je totální podmanění se vládnoucímu režimu). V 90. letech, v souvislosti se vznikem demokratického státu, snahami o demilitarizaci společnosti a zavedením institutu náhradní civilní služby se ZVS ocitá na pomyslném ideovém rozcestí. Pro část mužů se stává pragmatickou volbou pro svou kratší délku; druhá část naopak v souvislosti s renesancí představ o národní svrchovanosti (namísto

46 GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály*, c. d., s. 19.

47 PULLMANN, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.

předcházejícího podmanění sovětskému diktátu) považuje vojnu za zajímavou a dobrodružnou zkušenost, která může opětovně posílit jejich genderovou a kolektivní národní identitu. Po roce 2000 je pak absolvování ZVS, v kontextu diskusí o jejím plánovaném zrušení, vnímáno opět spíše negativně jako nutnost pro ty, jimž se (nešťastnou náhodou) nepodařilo vyhnout odvodu, popřípadě nadále doména jednotlivců s pozitivním vztahem k armádě, kteří ZVS vnímají jednak jako vlasteneckou povinnost ale současně také jako poslední možnost, jak si vyzkoušet „hraní na vojáky“.

Klíčovým prvkem ve vnímání zkoumaného institutu nicméně konstantně zůstává mechanismus upřednostňování kolektivní identity před individuální (tj. skupina je důležitější než jednatel), což je charakteristický rys armádního prostředí.⁴⁸ Oficiální mocenský diskurs ZVS však paradoxně v těchto kolektivních indoktrinálních ambicích (vztah k národu, režimu, etniku atd.) podle výpovědi pamětníků spíše selhává, protože většinu narativních reflexí konstruuje spíše opačný zkušenostní diskurs. V jeho kontextu lze ZVS interpretovat především jako prostředek posílení osobní (individuální) maskuliní identity (tj. sebepoznání, řešení krizových situací, praktická i duševní péče o sebe sama), byť doprovázené silným disciplinačním tlakem (nutnost podřídit se řádu).

V neposlední řadě lze v širším kontextu analyzovaných narativů identifikovat řadu tvrzení, jejichž podstatu lze chápat jako kritiku současnosti, tj. poslední fáze postmoderní společnosti, mezi jejíž hlavní charakteristiky patří „tekutost“ projevující se proměnlivou nejistotou, silným individualismem, konzumerismem a globalismem.⁴⁹ Pamětníci tedy prostřednictvím reflexe mocenského institutu armády nepřímou poukazují na aktuální společenské problémy – tj. absenci řádu, kolektivních hodnot, ideálů a národní hrdosti – a právě jimi zpravidla argumentují ve prospěch případného znovuzavedení ZVS (byť v odlišné formě).

Vedle samotného významu ZVS lze v narativech sledovat také celou řadu dalších témat úzce spojených se zkoumaným fenoménem (denní režim, šikana, ideologie, vztahy v kolektivu, rituály atd.) a jejich vzájemnou – zpravidla dobově podmíněnou – diskrepanci. Všechny výše uvedené závěry však nelze v žádném případě považovat za definitivní, dokud nebude dokončen sběr dat a všechny rozhovory podrobeny detailní sekvenční narativní analýze a poté vzájemně komparovány.

Prameny

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 01 (stejně jako ostatní) vedl Jiří Hlaváček (2019).

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 02.

48 HOLMES, Richard: *Obrazy války. Chování člověka v bitvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 35.

49 BAUMAN, Zygmunt: *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002.

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 03.

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 04.

Literatura

BAUMAN, Zygmunt: *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002.

BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha: Academia, 2007.

ČERVINKOVÁ, Hana: *Playing Soldiers in Bohemia. An Ethnography of NATO Membership*. Praha: Set Out, 2006.

DENZIN, Norman K.: *Interpretive Biography*. California: Sage, 1989.

FISCHER-ROSENTHAL, Wolfram – ROSENTHAL, Gabriele: Analýza narativně-biografických rozhovorů. *Biograf* 8, 2001, č. 24. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v2402> (cit. 4. 3. 2020).

GENNEP, Arnold: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

HÁJEK, Martin: *Čtenář a stroj. Výbrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2014.

HÁJEK, Martin – HAVLÍK, Martin – NEKVAPIL, Jiří: Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis* 48, 2012, č. 2, s. 199–223.

HAMAR, Eleonóra: *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008.

HINCHMAN, Lewis P. – HINCHMAN, Sandra K.: *Memory, identity, community. The idea of narrative in the human science*. New York: SUNY Press, 1997.

HLAVÁČEK, Jiří: Copak je to za vojáka... In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 73–120.

HLAVÁČEK, Jiří: Vojáci, společnost a zlatá šedesátá. *Kulturní studia* 7, 2019, č. 2, s. 54–76.

HOLMES, Richard: *Obrazy války. Chování člověka v bitvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.

KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

KUBÁČKOVÁ, Patricie: Vojna zelená i černobílá. Jak se vzpomíná na vojnu. In: Vaněk, Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé...?!* Praha: Academia, 2009, s. 133–161.

LYNN, John A.: *Battle. A History of combat and culture*. New York: Basic Books, 2003.

- MANNHEIM, Karl: Problém generací. *Sociální studia* 4, 2007, č. 1–2, s. 1–44.
- MISHLER, Elliot G.: *Research interviewing. Context nad narrative*. Cambridge: Harvard University Press, 1986.
- MURIN, Ivan: Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity. *Slovenský národopis* 42, 1994, č. 3, s. 334–347.
- PEŇÁZ, Petr: Poznámky k češtině ve vojenském prostředí. *Naše řeč* 70, 1987, č. 3, s. 131–140.
- PULLMANN, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011.
- RICEOUR, Paul: *Čas a vyprávění III*. Praha: Oikoyomenh, 2007.
- SHAFER, Roy: *Retelling a life. Narration and dialogue in psychoanalysis*. California: Basic Books, 1992.
- SCHÜTZE, Fritz: *Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien. Erzähltheoretische Grundlagen*. Hagen: Fernuniv, 1987.
- SOKOL, Jan: *Moc, peníze a právo. Esej o společnosti a jejích institucích*. Praha: Vyšehrad, 2015.
- TOMEK, Prokop: Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969. *Historie a vojenství* 61, 2012, č. 2, s. 30–41.
- TURNER, Victor: *Průběh rituálu*. Praha: CP Books, 2004.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum, 2015.
- VOTRUBA, Adam: Kultura vojáků základní služby. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Národní muzeum – Fakulta humanitních studií UK, 2001, s. 39–64.

Internetové zdroje

- Etický kodex COHA*. Dostupné z: http://www.coha.cz/wp-content/uploads/2019/10/Eticky_kodex-COHA_2019.pdf (cit. 2. 3. 2020).
- Historie základní vojenské služby v českých zemích*. Dostupné z: <http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=3895> (cit. 2. 3. 2020).
- Hledáme pamětníky: Vzpomínky na vojnu (1968–2004)*. Dostupné z: <http://www.usd.cas.cz/aktuality/hledame-pametniky-vzpominky-na-vojnu-1968-2004> (cit. 2. 3. 2020).

Summary

Identical, Yet Different Military Service: a narrative (re)construction of the military service within the multi-generational perspective

The study focusses on generational transformations in the perception of military service in the period from 1968 through 2004, as an important social phenomenon. Major attention is paid to oral-historical interviews with four contemporaries, or more precisely to the ways of (re)constructing their narrative reflections associated with military service in particular historical decades beginning with the 1970s with the overlap to the new millennium (meaning from the beginning of “normalization” after 1968 to the abolishment of military service in 2004). Besides the importance of military service, the text focusses on the identification of potential topics from military everyday life and culture of military service soldiers in the context of the conversion from the socialist army to the democratic one, and at the level of constructing the individual and the group identities.

Key words

Army – military service – oral history – identity – narrative – memory – generation

Konflikt dvojí vojenské loajality ve zkušenosti základní vojenské služby a pozdějších militárních aktivit

Mgr. et Mgr. Petr Wohlmuth, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Vlašská 9, 118 00 PRAHA 1
Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Pátkova 2137/5, 182 00 PRAHA 8
petr.wohlmuth@fhs.cuni.cz

V rámci probíhajícího projektu GAČR *Armáda jako nástroj socializace: reflexe fenoménu základní vojenské služby v českých zemích (1968–2004)*¹ výzkumný tým pořídil 100 orálněhistorických rozhovorů s muži, kteří vykonávali základní vojenskou službu (ZVS) v letech 1968–2004, tedy od počátku takzvané normalizace až po zrušení povinné ZVS. V rámci tohoto výzkumu byli mimo jiné zpovídáni početní narátoři, kteří jsou dnes aktivní v nejrůznějších spolicích vojenského historického re-enactmentu² a často rovněž úzce zapojení do dalších úzce souvisejících³ typů militární praxe, například Aktivní zálohy Armády ČR (dále „specifičtí narátoři“). Tento text je založen na výzkumné otázce, snažící se porozumět významu paměti na vojenskou přísahu, kterou skládali všichni narátoři a která se u specifických narátorů překvapivě a téměř bez výjimky jevila jako problematická a rozporná. Výzkumná otázka je tedy zaměřená na to, jakým způsobem je možné v souvislostech zkušenosti a subjektivity narátorů rozumět těmto rozporům. Problematická je v tomto smyslu zejména přísahou deklarovaná loajalita (věrnost).

Přísahu, zvláště pak vojenskou přísahu, lze kromě její významné eticky normativní roviny uchopit jako rituál. Její forma zůstává v diachronní rovině dlouhodobě v hlavních rysech pozoruhodně trvalá. Přísaha je skládána nejvyšší autoritě, ovládající ozbrojené síly, dříve panovníkovi a Bohu a posléze po nástupu národních států, alternativně také státu samotnému. Přísaha nepředstavuje jen právně závazný akt,

1 Tento text je výstupem grantového projektu GAČR *Armáda jako nástroj socializace: reflexe fenoménu základní vojenské služby v českých zemích (1968–2004)*, č. 19-19311S.

2 Vojenský re-enactment chápu jako zastřešující termín pro široké spektrum aktivit, snažících se mimeticky znovuzpřítomnit a veřejně předvádět pro publikum, většinou podle předem připraveného scénáře, násilné (bojové) události z minulých válek a ozbrojených konfliktů. Respektuji zde definici McCalmana a Pickeringa, viz McCALMAN, Iain – PICKERING, Paul A. (ed.): *Historical Re-Enactment. From Realism to the Affective Turn*. Houndmills – London: Palgrave Macmillan UK, 2010, s. 7–8. Podrobněji též AGNEW, Vanessa – LAMB, Jonathan – TOMANN, Juliane (eds.): *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*. London – New York: Taylor & Francis Ltd, 2020.

3 V případě našich specifických narátorů (viz dále), v tomto smyslu existuje dominantní personální překryv. Aktéři z obou okruhů na půdorysu vojenského re-enactmentu a zejména s ním souvisejících komemorací, ale také akcí na podporu brannosti běžně spolupracují.

od něhož se odvozuje princip subordinace (voják se zavazuje mimo jiné důsledně uposlechnout rozkazů nadřízených), ale především jako rituál představuje nejobecnější rámec a také konkrétní performanci konstrukce autority v ozbrojených silách. Pries uvádí, že nejstarší vojenské přísahy jsou doložitelné již v době bronzové a jejich primární rolí bylo a stále je zajistit věrnost a poslušnost vojáků.⁴ Přísaha vojáků Československé lidové armády (ČSLA) v novém znění po roce 1961 tak, jak ji skládala většina našich narátorů, vyjadřovala nárok na bezpodmínečné podřízení vojáka státu a jeho ideologii. Voják tak přísahal věrnost lidu, „vedenému Komunistickou stranou Československa“ a zavazoval se bránit normalizační režim bok po boku se sovětskou armádou.⁵ Pozdější verze přísah (federální přísaha z roku 1990, přísaha AČR z roku 1993 i její novější verze z roku 2016, která však již není relevantní pro tento výzkum), všechny kladly důraz na věrnost státu.⁶

V rámci orální historie se tento text hlásí k tradici autorů, kteří založili takzvaný kulturní obrat v orální historii, směřující k formulování výzkumných otázek, zacílených na styčné plochy kultury, paměti a subjektivity. Starší paradigmatata vtiskla orální historii v 60. a 70. letech spíše charakter kvazi pozitivistický, snažící se nejrůznějšími metodami o reprezentativnost a objektivizaci obsahu narativů, vzniklých pomocí pořizování orálněhistorických rozhovorů.⁷ V roce 1984 však Luisa Passerini vydala přelomovou studii *Fascism in Popular Memory*.⁸ V ní jako první formulovala, že nárok na to, že z orálněhistorických rozhovorů je možné při dodržení metodologicky správného postupu získat spolehlivá „fakta“, je teoreticky i metodologicky neudržitelný. Přibližně ve stejné době začal Alessandro Portelli psát své teoreticky průlomové texty, interpretující paměť a subjektivitu italských komunistických veteránů, které ale do obecné známosti vešly až po svém souborném vydání v anglickém jazyce v roce 1990 jako *The Death of Luigi Trastulli and other stories*.⁹

4 PRIES, Edmund: A Soldier's Right not to fight. Breaching the insuperability of Military Oaths. *Peace Research. The Canadian Journal of Peace and Conflict Studies* 44, 2012, č. 2, s. 31.

5 LÁNÍK, Jaroslav: *Historie a druhy vojenských přísah. Vojenská přísaha vojáků Československé lidové armády z roku 1961*. Dostupné z: <http://www.acr.army.cz/historie/-10111/> (cit. 1. 6. 2020).

6 LÁNÍK, Jaroslav: *Historie a druhy vojenských přísah*. Dostupné z: <http://www.acr.army.cz/historie/-10111/> (cit. 1. 6. 2020).

7 Abrams snahu získat skrze metodu orální historie „reprezentativní data“, vykazující „vnitřní soudržnost“ pokládá za nemožnou, neboť na pomyslnou populaci historického problému není možné jakkoli aplikovat konzistentní vzorkování, zaručující každému jedinci stejnou šanci dostat se do vzorku, neboť taková populace nemůže být ani jasně identifikována. ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*. London – New York: Routledge, 2010, s. 5–6.

8 PASSERINI, Luisa: *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. Původně vydáno jako PASSERINI, Luisa: *Torino operaia e fascismo*. Rome – Bari: Laterza, 1984.

9 PORTELLI, Alessandro: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press, 1990.

Passerini a Portelli a později další navazující autoři (např. Carrie Hamilton nebo Daniel James)¹⁰ v těchto textech vyšli z teoretické pozice, že orálněhistorické rozhovory neobsahují žádná údajná „data“ nebo historická fakta, ale (kolektivní) reprezentace, odkazující na antropologicko-sémioticky chápanou kulturu, jejichž pomocí narátoři dosahují tzv. *composure*,¹¹ neboli ujištění se o (minimálně alespoň částečně nebo epizodické) smysluplnosti vlastního života a zkušenosti. V tomto smyslu je orální historie chápána jako hraniční disciplína, překrývající se s kulturními dějinami, historickou antropologií a etnografií, která zkoumá aktérskou subjektivitu a její historické transformace. Jde o to v rozhovorech interpretativně rozpoznat „záblesky smysluplnosti, propojující minulost a současnost“.¹² Ve středu takto definovaného poznávacího zájmu pak leží segmenty orálněhistorických rozhovorů, obsahující zdánlivě nekonzistentní, případně protikladné či marginální, ale v takto zmíněném smyslu významově obtěžkané odpovědi, které by v pojetí staršího kvazisociologického paradigmatu byly nejspíše pominutí jako irelevantní.

Portelli ve svém nejznámějším textu, vycházejícím z orálněhistorických rozhovorů, pořizovaných s komunistickým aktivistou a partyzánem Alfredem Filipponim, zavedl například analytickou kategorii *uchronických příběhů*, jejichž prostřednictvím narátoři poskytují vlastní hluboce modifikované verze historické zkušenosti, nabývající kvality a hloubky lucidního snění, nebo širokého fikčního světa, jejichž smyslem je smířit svoji paměť a subjektivitu a reinterpretovat svoji dramatickou a frustrující životní zkušenost jako přeci jen vykazující určitý epizodický smysl, nebo alespoň smysluplné a přijatelné východisko či zakončení.¹³ Portelliho přístup dále analyticky prohloubila například Carrie Hamilton, která ve svém výzkumu, založeném na orálněhistorických rozhovorech se ženami baskických politických aktivistů a separatistů, které prožily traumatické epizody, kdy jejich rodinní příslušníci byli zavražděni španělskými paramilitárními skupinami, zavedla související koncept „kaleidoskopické paměti“, která dosahuje podobného efektu jako uchronický příběh, ovšem nikoli pomocí fikčního principu, ale selektivního „slévání“ paměti na několik událostí do zdánlivě uceleného významového komplexu.¹⁴

10 HAMILTON, Carrie: Memories of violence in interviews with Basque nationalist women. In: Hodgkin, Katharine – Radstone, Susannah (eds.): *Contested Pasts. The politics of memory*. London – New York: Routledge, 2003, s. 120–135. Dále JAMES, Daniel: *Doña María's Story. Life History, Memory, and Political Identity*. Durham: Duke University Press, 2000.

11 Passerini v souvislosti s tím odkazuje na to, že je třeba rozpoznat „ideje, vstupující do [...] každodenní zkušenosti“ narátorů. PASSERINI, Luisa: *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*, c. d., s. 1. Co se týče pojmu kolektivních reprezentací, odkazuje zde primárně na tradici, odvozující se od Durkheima.

12 ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*, c. d., s. 7.

13 PORTELLI, Alessandro: Uchronic Dreams. Working-Class Memory and Possible Worlds. In: Portelli, Alessandro: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*, c. d., s. 99–116.

14 „Taková kaleidoskopická paměť není znakem selhávající paměti, nebo úmyslného pokřivení minulosti

První a druhý rituál

Soustředění se na problém vojenské přísahy během základní vojenské služby v orálněhistorických rozhovorech, pořizovaných v rámci zmíněného projektu výzkumu zkušenosti základní vojenské služby, se odvíjelo nejprve od interpretativního zjištění, že téměř bez výjimky pro všechny naše specifické narátory, tedy ty, kteří jsou dnes zapojeni do praxe vojenského historického re-enactmentu nebo související praxe Aktivní zálohy Armády ČR, představovala jejich přísaha, složená během povinné základní vojenské služby, do značné míry problém a rozpor. Oproti tomu nikdo z ostatních narátorů takový problém a rozpor nezvýznamňoval. První skupina (specifičtí narátoři) pak ve svém životě později znovu prošla významově totožným rituálem a složila ještě jednu přísahu, stvrzující jejich zapojení se do jiné, tentokrát dobrovolné militární praxe. Na jejich subjektivitu pak symbolické stvrzení věrnosti v rámci vojenského historického re-enactmentu nebo přísaha v rámci Aktivní zálohy Armády ČR vykazovaly totožné směřující a osmyslňující následky.

Již dříve bylo předmětem mého zkoumání to, že během akcí vojenského historického re-enactmentu se v nedávné minulosti v České republice odehrála (a průběžně stále odehrává) celá řada různě performovaných rituálů, které se svým charakterem blíží vojenské přísaze a symbolizují vyjádření věrnosti a do nichž se zapojili také naši specifičtí narátoři. Jednalo se například o různé rituály typu svěcení historického vojenského praporu nebo nových funkčních replik dobových zbraní, kladení věnců u vojenských pomníků, připomínajících bitvy a vojenské střety z období 18. až 20. století, slavnostní vztyčování vojenských historických praporů, doprovázené zpěvem historické státní hymny dnes již zaniklého státu, nebo dokonce mše, či jiné duchovní obřady, celebrowané fiktivními, případně zcela reálnými duchovními včetně katolických biskupů, charakterizované nástupem a přítomností vojenských re-enactorů ve formaci historických vojenských jednotek (ale také dalších členů ozbrojených složek) a jejich ritualizovanou participací - často včetně pokleknutí a odpovědi knězi.

Komplikovanému problému porozumění těmto rituálům, v nichž se pravidelně setkávají „re-enactovaní“ vojáci i skuteční vojáci z Aktivní zálohy¹⁵ (často se jedná o totožné osoby), které byly pořádané například v pevnostních městech Terezín a Josefov (Jaroměř), nebo na bojištích prusko-rakouské války, zejména ve smyslu „slévání“ řečeno s Portellim takzvaně „reálných“ a „fiktivních“ performovaných prvků, jsem se nejprve věnoval pomocí Foucaultovy teorie heterotopických míst

[...] *slučováním paměti na různé události narátoři nejen sdělují svoji bolest [...] ale také smysl mnoha let, žitých ve velmi rychlém tempu, kdy události pádily tak rychle, že přestaly být pamatovány odděleně.* Hamilton fenomén v originále označuje jako „*telescoped memory*“. Viz HAMILTON, Carrie: *Memories of violence in interviews with Basque nationalist women*, c. d., s. 123–124.

15 Někdy také vojáci mající v současnosti profesionální smlouvu s Armádou ČR. Ti však nepředstavují předmět našich úvah v rámci tohoto textu.

a Braudelovy teorie dlouhého trvání ve svém starším výzkumu, čehož výsledkem byla studie *Heterotopická jinočasovost pevnostního města Josefov* z roku 2014.¹⁶ Zkoumání vojenského re-enactmentu je však v České republice naneštěstí stále prakticky v počátcích. Souvislejší odborná debata na rozdíl od západoevropského, především anglosaského prostředí, neproběhla a neprobíhá, většina tuzemských relevantních textů představuje zatím nerozvíjené vysokoškolské kvalifikační práce, téma se velmi obtížně výzkumně institucionalizuje a etabluje a stále zde neproběhla v zahraničí již nastalá změna paradigmatu, posouvající se od počátečního spíše nekomplikovaného faktografického zájmu o otázky historické „věrnosti“ a authenticity performovaných dějů, směrem k otázkám „afektivity“, která je v tomto kontextu chápána jako odhalování hierarchie významových rovin toho, jak zkušenost re-enactmentu a souvisejících aktivit zasahuje rozvažování, prožívání a jednání re-enactorů, a to v kontextu jejich životní zkušenosti, nejen v omezeném rozsahu jejich účinkování při re-enactorských událostech.¹⁷

V momentě, kdy je do současného projektu zkoumání paměti a zkušenosti základní vojenské služby zapojena celá řada našich specifických narátorů, stále aktivních v prostředí vojenského re-enactmentu, popřípadě v prostředí Aktivní zálohy Armády ČR, které je, jak jsme již zmínili, s vojenským historickým re-enactmentem úzce propojené (personálně i obecně významově z hlediska aktérů), naskytl se unikátní příležitost pokusit se s pomocí nově pořízených orálněhistorických pramenů nejen nově interpretovat tyto re-enactorské rituály, ale také související problém proměn historické subjektivity našich specifických narátorů. Náš dřívější výzkum není se současným projektem propojen pouze co se týče některých narátorů, ale také problémem, soustřeďujícím se právě na rovinu aktérské loajality (věrnosti). Jakým způsobem se tedy za prvé narátoři ze současného výzkumu, zapojení do praxe vojenského historického re-enactmentu a související praxe příslušnosti k Aktivní záloze, k vojenským přísahám v rozhovorech vztahují? Za druhé se táží, zdali lze doložit významně odlišné vztahování se k vojenským přísahám v případě ostatních narátorů ze zmíněného výzkumu, kteří do vojenského re-enactmentu ani jiných souvisejících militárních aktivit zapojeni nejsou.

16 WOHLMUTH, Petr: Heterotopická jinočasovost pevnostního města Josefov. Teoretické a výzkumné podněty. *Historická sociologie* 6, 2014, č. 2, s. 43–62. Podobným výzkumným problémem se ve své diplomové práci zabýval VACEK, Přemysl: *Barokáři. Historicky poučená interpretace staré hudby v Česku očima jejich aktérů*. Magisterská diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, pracoviště Orální historie – soudobé dějiny, 2020. P. Vacek ale primárně použil ještě jiné paradigma, a to teorii víceúrovňové časovosti historika KOSELLECK, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time. Modernity and the Planes of Historicity*. New York: Columbia University Press, 2004.

17 McCALMAN, Iain – PICKERING, Paul A. (eds.): *Historical reenactment. From Realism to the Affective Turn*, c. d.

První rituál a jeho rozpory

Vojenská přísaha je jako předmět historického nebo společenskovedního zkoumání v domácím prostředí zpracována pouze na okraji velmi malého množství textů, které se věnují zkušenosti a paměti (základní) vojenské služby. I zde se většinou jedná o nepočtené vysokoškolské kvalifikační práce. I v nich je však sice okrajově, ale přesto zachycena podstata naší první úvahy, a to že od počátku lze v rozhovorech s našimi specifickými narátory rozpoznat jednu sdílenou rovinu, kterou lze interpretovat jako chápání vojenské přísahy jako rituálu, na který narátoři vzpomínají jako problematický, často nežádoucí, nesmyslný nebo v podstatě selhavší, který pro ně neměl valného hlubšího významu a žádnou opravdovou transformaci jeho prostřednictvím neprožili.¹⁸ V jejich paměti se jedná především o vzpomínání na rituál, který jim byl vnějškově vnucen a kterým se v důsledku necítili skutečně zavázáni. Vojenský rituální přechod je tak v jejich paměti zvýznamněn jako něco, co v nehlubší významové rovině neproběhlo. To vytvořilo v jejich subjektivitě dlouhodobý rozpor.

Ve zkoumání rozumění rituálu první přísahy naší specifickou skupinou narátorů vycházím především z konceptu, vyjádřeného například Demmerem a Gaenzslem, Bell nebo Cañequem,¹⁹ že přesvědčení o základní neměnnosti a historické stejnosti rituálu, odrážející určitou esenci, je již delší dobu v rámci konceptů kulturní a sociální i historické antropologie chápáno jako překonané. Bell uvádí, že přestože rituální teorie i praxe stále není příliš rozpracována²⁰ co se týče myšlení a jednání účastníků, tak je možné vycházet z toho, že rituál má především mít za výsledek homologizaci, která propojuje a nivelizuje jeho účastníky. K té však často nedochází a účastníci rituálů je mají tendenci často performativně měnit a narušovat a neproběhne tak podle Geertze ono „sjednocení myšlenek, dispozicí pro jednání i jednání samotného“ na straně účastníků.²¹ V případě naší specifické skupiny narátorů se tento nesoulad ve vnímání rituálu rovnal jeho částečnému nebo úplnému selhání. Neztotožnili se totiž s jeho étosem.

Prvním symbolem selhání rituálu v rozhovorech je opakované zdůrazňování nepochybnosti na aktéry doléhajícího předchozího tvrdého drilu, předcházejícího přísaze

18 Ve své kvalifikační práci se tohoto problému nepřímo dotýká například ZELENÁ, Petra: *Povinná vojenská služba pohledem pamětníků*. Bakalářská práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2018.

19 BELL, Catherine: *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 21. Dále zejména DEMMER, Ulrich – GAENZSLE, Martin (eds.): *The Power of Discourse in Ritual Performance. Rhetoric, Poetics, Transformations*. Berlin, LIT Verlag, 2007; dále CAÑEQUE, Alejandro: *On Cushions and Chairs. The Ritual Construction of Authority in New Spain*. In: Postlewaite, Laurie – Hüskens, Wim (eds.): *Acts and Texts. Performance and Ritual in the Middle Ages and the Renaissance*. Amsterdam: Rodopi, 2007, s. 101–150.

20 Ke stejnému závěru, že teorie rituálu je stále značně heterogenní a neexistují žádné obecně akceptované koncepty, došli autoři v KREINATH, Jens – SNOEK, Jan A. M. – STAUSBERG, Michael: *Theorizing Rituals. Issues, Topics, Approaches, Concepts*. Leiden – Boston: Brill, 2006.

21 BELL, Catherine: *Ritual Theory, Ritual Practice*, c. d., s. 28.

a následného vnímaného smyslu přísahy samotné. Narátor J.Hu. na tuto část své ZVS vzpomíná takto: „*Za prvé s Tebou celý měsíc nedělali nic jiného, než že Tě připravovali na přísahu. Znamená to pořadové [...] ježišmarjá [...] hodiny a hodiny pochodovat za krásných vzletných výkřiků frajtrů [...] kteří vždycky řvali: ‚Vole, tady musí smrdět guma [...] vole, tohle je pochod? To se sypou brambory! A tak dále [...] člověče [byl jsem jako] [...] kočárová kobyla.*“²² Pro narátora K.Ku. stejně tak příprava znamenala nekonečné nácvičky, doprovázené verbální „buzerací“ ze strany poddůstojníků: „*Jak to pochodujete? Chodíte jako indiáni [...] to musí být slyšet [...] a takovéhle věci.*“²³ Negativní vztah k vojenské přísaze je u těchto dvou narátorů nejsilněji vyjádřen pomocí vzpomínek na kulturně dehumanizující nebo dehonestující prvky: pociťované snižování na úroveň zvířat, nebo vyjadřování ze strany poddůstojníků, pracující s etnickými nálepkami, v dané situaci chápanými jako posměšky a urážky.

Narátoři chápali principiální nutnost pořadových cvičení, aby přísaha proběhla z hlediska vojenského drilu správně a důstojně, ale jejich míru v naprosté většině pokládali za zcela přehnanou. Další z nich vzpomínal na „nácvičky a nácvičky a jakmile někdo trochu vybočoval, tak všichni nacvičovali znovu a znovu, takže každý se snažil, aby to bylo co nejlíp, aby se to kvůli němu x-krát neopakovalo.“²⁴ Další narátor po položení otázky na to, co znamenala přísaha, odpověděl skutečně lakonicky dvěma slovy: „*Hroznej pot,*“ s odkazem na nekonečné a fyzicky náročné pořadové nácvičky, které už pro něj neměly žádný smysl samy o sobě.²⁵ O žádném jiném významu nehovořil. Narátor J.Ka. podobně vzpomínal, že „*jsme slavnostní pochod drilovali úplně neuvěřitelným způsobem [...] dril na pochodování, to bylo neuvěřitelné.*“²⁶ Přísaha pro něj podobně jako pro předchozí narátory neměla i z tohoto negativního důvodu hlubší význam. Ačkoli o své vojenské službě, konané u elitní jednotky, vyprávěl ochotně a zdůrazňoval nejrůznější velmi náročné kompetence, které si musel nesnadno osvojovat, vzpomínání na přísahu se neslo v tichém až rezignovaném tónu, „*velká sláva, že jo [...]*“, dodal sarkasticky.²⁷ Slavnostní rituální ráz přísahy nevnímal. Narátor M.K. se stejně sarkasticky vyjadřoval o své přísaze během základní vojenské služby, kdy v jeho jako hlavní narativní figuru, zdůrazňující „směšnost“ a nepatřičnost rituálu použil to, že nácvičky i samotná přísaha probíhaly v zimě při náledí, takže „*jsme se klouzali [...] a párkrát si i rozbili pusu na tom*

22 Rozhovor s narátorem J.Hu. vedl Petr Wohlmut (15. 7. 2019). Narátor sloužil v 70. letech.

23 Rozhovor s narátorem K.Ku. vedl P. Wohlmut (3. 11. 2019). Narátor sloužil na konci 60. let.

24 Rozhovor s narátorem J.Č. vedl P. Wohlmut (24. 7. 2019). Narátor sloužil v 80. letech.

25 Rozhovor s narátorem P.S. vedl P. Wohlmut (1. 9. 2019). Narátor sloužil na přelomu 80. a 90. let.

26 Rozhovor s narátorem J.Ka. vedl P. Wohlmut (24. 7. 2019). Narátor tak jako dominantní význam přísahy spatřoval podstoupení výcviku v drilu, který ji předcházela, skutečnost, že je donutili pochodovat spořádaně v šestistupu. Narátor sloužil na začátku 90. let.

27 Rozhovor s narátorem K.Ku. vedl P. Wohlmut (3. 11. 2019).

ledě [...] a protože jak byla zima, klouzali jsme se, tak jsme se odklouzali a šli jsme domů. Nebyla to žádná sláva [...].²⁸

Mezi naprostou většinou našich specifických narátorů přítomná paměť na „neuvěřitelný“ dril během pořadových cvičení nenese významy pouze prosté stíznosti na přehnaná pořadová cvičení. Znamená vnímání smyslu přísahy jako projevu vnější autority, která především (budoucího) vojáka svými nároky vysiluje a pokořuje, nikoli toho, co mění status a přináší nový smysl. Očekávání, překrytá proléváním litrů potu, se pro naše narátory poprvé nenaplnila. Narátor T.Be. umístil svoji přísahu během základní vojenské služby do kontrastu s nedávno skládanou přísahou svého syna, který však do armády již nastupoval jako dobrovolník a profesionál: „*Neměl jsem k té přísaze vztah jako teď k té nové, kterou přísahal kluk 28. října. Přísahal 28. října před prezidentem. Tam mě to přišlo mnohem hlubší. Tehdy, jak [zaznělo během jeho přísahy při základní vojenské službě] ‚Tak přísaháme!‘, tak já jsem nekřičel. Nekřičel jsem, že přísaháme, už jen z pocitu, že jsem tam musel být, že jsem neměl [...] že to nebylo z mého srdce [...] Přemýšlím, jestli by mě to posunulo někam dál [...] jenže ve mně to nebylo [...].*“²⁹

Je otázkou, zdali se v případě odmítání pronést závěrečnou formuli, završující celý rituál, jednalo o bytostně individuální formu odporu, nebo je možné takové jednání pokládat za jeden z nástrojů kreativního repertoáru možných způsobů, jakými vojáci základní služby usmířovali vlastní subjektivitu s nově nastalou změnou svého statusu. Narátor J.Te., který absolvoval základní vojenskou službu již po roce 1989, navíc krátce před zrušením všeobecné branné povinnosti, vzpomínal na to, že se v jeho jednotce jednalo o známou, i když mimořádně vzácnou praxi, která měla vykazovat dva poddruhy. Ti, kteří se cítili vojenské přísaze bytostně odcizeni, v okamžiku, kdy měli vykřiknout závěrečnou formuli „*Tak přísahám!*“, jen symbolicky otevírali ústa, patrně aby jim nehrozil kázeňský či právní postih a tuto subverzivní praxi sami pro sebe chápali tak, že vlastně nepřísahali. Ti, kteří k rituálu cítili značné výhrady, ale neodmítali svůj nový vojenský status, závěrečnou formuli jen polohlasem zopakovali, ale odmítali ji křičet, protože vyhlídkou na povinnou základní vojenskou službu nebyli nijak nadšeni.³⁰ Zejména první poddruh je klasickým

28 Rozhovor s narátorem M.K. vedl P. Wohlmuth (8. 8. 2019). V případě tohoto narátora se nejedná o projev velmi časté snahy, přítomné například v naprosté většině autobiografické vojenské literatury, soustřeďovat se na anekdotické a humorné stránky vojenské služby. Narátor sloužil na začátku 90. let.

29 Rozhovor s narátorem T.Be. vedl P. Wohlmuth (12. 8. 2019). Narátor sloužil na začátku 90. let.

30 Rozhovor s narátorem J.Te. vedl P. Wohlmuth (2. 6. 2020). Tento narátor byl jediný, který explicitně vzpomínal na to, že v jeho bezprostředním okolí vojáci základní vojenské služby spolu hovořili o tom, že mezi nimi existují ti, kteří během přísahy buď nekřičí, nebo závěrečnou formuli ani nevysslovují. Podle něj se ale takoví vojáci spíše snažili svůj akt utajit, nicméně k němu podle něj muselo velmi vzácně, ale přesto docházet, neboť příběhy o „nepřísahajících“ kolovaly po celou dobu jeho služby a často nebyly doprovázeny jakýmkoli morálním poučením ve smyslu odsouzenihodného charakteru takového jednání. Je ovšem otázka, zdali takoví „nepřísahající“ byli v narátorově okolí pokládáni spíše za statečné, nebo nepatřičně se chovající. Narátor sloužil v polovině 90. let.

příkladem toho, jak Geertz chápe selhávání rituálu ve smyslu „rozchodu kulturních vzorců se sociální organizací“.³¹

V rámci našeho zkoumání je pro nás pochopitelně významně relevantnější symbolický význam takového jednání pro naše specifické narátory, ale musíme rovněž poznamenat, že taková praxe mohla pro vojáky vykazovat relativně závažné následky, pokud by své „soukromé“ odmítnutí vojenské přísahy transformovali do pozdějších činů z takového aktu vycházejících. Již během prvních několika let existence komunistické diktatury po roce 1948 sice bylo zrušeno samostatné vojenské trestní právo, ale odpovídající dosti drakonické tresty za širokou paletu jím definovaných trestných činů (včetně trestu smrti za mnoho trestných činů, spáchaných během bojové situace nebo válečného konfliktu), přímo související s porušováním vojenské přísahy, byly nově obsaženy v trestním zákoníku, konkrétně od 60. let minulého století v jeho dvanácté hlavě. Nechuť k vojenské přísaze a případnému nasazování vlastního života byla nepřímým předmětem jen velmi omezeného počtu odborných textů, pro naše specifické narátory představovala významné téma, avšak nedovedli si vzpomenout na nikoho dalšího, kdo by se tak během jejich ZVS zachoval.³²

Jiný narátor, který na rozdíl od narátora T.Be. absolvoval základní vojenskou službu po roce 1989 v tomto de facto liminálním období, kdy se její konec rapidně blížil, k přísaze měl rovněž mimořádně rezervovaný vztah a celý rituál pokládal především za „ještě směšně komunistický,“ neschopný nést pro něj vážně vnímané a závazné významy.³³ Podobně pro narátora M.L., který základní vojenskou službu absolvoval v přibližně stejné době, představovala přísaha narušující okolnost skutečnost, že se rituál konal v prostoru vojenskohistorického památníku, zbudovaného v době komunistické diktatury, přičemž bylo patrné, že viditelné znaky z této doby byly buď zakryty nebo nepřiliš šetrně „ubourány“.³⁴

Narátor T.Be. a ostatní necítili v tomto smyslu skutečnou závaznost. Vojenská přísaha pro některé z nich byla kvůli postkomunistické významové rovině až parodickým aktem s problematickou vymahatelností po těch, kteří se jí zúčastnili. V tomto případě on i další narátoři především pokládali věrnost a obětavost, základní morálních vlastností, požadované po vojákovi, za na ně se nevztahující. Přísaha

31 BELL, Catherine: *Ritual Theory, Ritual Practice*, c. d., s. 28. Geertz své porozumění odvozuje od toho, že v takovém případě se smysluplné pojmy, skrze které si tyto vojáci uspořádávali svět, octly v rozporu se sociální organizací, do které byli nuceně zapojeni. Výsledkem byla performativní subverze přísahy. V textu Bell odkazuje na GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, s. 165–194.

32 Touto otázkou se ve spojení s vojenským právem a obecně rituálem přísah v historické perspektivě zabýval například IVÁNEK, Marcel: *Právní a morální aspekty slibů a přísah v historickém vývoji*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva, 2017.

33 Rozhovor s narátorem T.Be. vedl P. Wohlmut (12. 8. 2019).

34 Rozhovor s narátorem M.L. vedl P. Wohlmut (1. 9. 2019). Narátor sloužil na konci 90. let.

pro narátora T.Be. nebyla skutečným rituálem ve smyslu aktu, viditelně odlišného od každodennosti. V podobném významu narátor K.Ku. zklamaně přísahu označil jako něco, co probíhalo „*tak nějak běžně podle tehdejších pravidel.*“³⁵ Výraz „běžně“ zde v kontextu vzpomínání tohoto narátora zjevně nese význam všednosti v protikladu vůči rituální výjimečnosti. „*Člověk tehdy nosil uniformu a nebyl na to hrdej,*“ uzavřel tuto část svého vyprávění.³⁶

Nejedná se přitom o něco vyloženě singulárního vzhledem k československému a českému prostředí. Například v prostředí amerických ozbrojených sil je stále a dlouhodobě přítomen významově velmi podobný problém s vojenskou přísahou pro nastupující vojíny (Enlistment Oath),³⁷ končící slovy „*A k tomu mi dopomáhej Bůh!*“, která jsou pro agnostiky nebo ateisty nepřijatelná, či akceptovatelná jen s krajními obtížemi a vyvolávají podobné rozpory jako v případě českých narátorů.³⁸ V americkém kontextu je navíc podle Prieše tato formulace stále obecně interpretována jako výzva vyšší moci seslat na hlavu toho, kdo křivě přísahal, krutý trest, je to zjevné přivolávání pomsty na sebe samého.³⁹ Starší verze přísahy vojáků ČSLA z roku 1951, reflektující rozsáhlé změny v ozbrojených silách, nadkretované po IX. sjezdu KSČ z roku 1949, stále obsahovala ještě zcela explicitní formulaci, odpovídající této tradiční a ve své podstatě pre-sekulární složce vojenské přísahy, která zněla: „*A poruším-li tuto slavnostní přísahu, nechť mne stihne přísný trest lidové demokratického zákona, obecná nenávisť a opovržení pracujícího lidu.*“⁴⁰ V tomto kontextu je možné přesněji porozumět i významu toho, proč zkoumaní narátoři jako problém spatřovali zejména závěrečné zvolání, které z celého textu skládané přísahy představovalo nejsilnější vyjádření vymahatelného a sankcionovatelného osobního závazku. Toto zvolání také představovalo jejich jediné skutečně bytostně osobní zapojení se do samotného aktu vojenské přísahy, neboť, jak vzpomínají všichni narátoři bez výjimek, text celé přísahy byl vždy předčítán nahlas a po vojácích se požadovala pouze samotná závěrečná formule „*Tak přísahám!*“

Jednou z krajních forem odporu, mající významově a subjektivně velmi blízko k odpírání vojenské služby, by bylo již naprosto ojedinělé odmítnutí rituálu samotného, tedy nesložení přísahy. To zmínil pouze jeden z našich specifických narátorů,

35 Rozhovor s narátorem K.Ku. vedl P. Wohlmut (3. 11. 2019).

36 Rozhovor s narátorem T.Be. vedl P. Wohlmut (12. 8. 2019).

37 V ozbrojených silách USA, stejně jako mnoha dalších, je vojenská přísaha pro důstojníky jiná než pro mužstvo.

38 10 U.S. Code § 502 - Enlistment oath: who may administer. Dostupné z: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/502> (cit. 1. 6. 2020).

39 PRIESE, Edmund: *A Soldier's Right not to fight. Breaching the insuperability of Military Oaths*, c. d., s. 32.

40 LÁNÍK, Jaroslav. *Historie a druhy vojenských přísah. Vojenská přísaha vojáků Československé lidové armády z roku 1951*, c. d. Pro srovnání, žádná ze starších československých vojenských přísah, od roku 1914 v případě Roty Nazdar, přes legionářské přísahy až po přísahy armády Československé republiky po roce 1918, takové krajně tradiční formulace neobsahuje.

a to jen ve formě neúspěšného pokusu jednoho z jeho kolegů z nového ročníku.⁴¹ Jediný další případ v literatuře zaznamenala ve své práci Petra Zelená.⁴²

Další rozpory

Další variantu konfliktu subjektivity vojáka základní vojenské služby s vojenskou přísahou z řad našich specifických narátorů je možné odkrýt skrze interpretaci jejich velmi často vyjadřovaného přesvědčení, že přísaha byla čistě formální akt víceméně technické povahy. Rituální transformace byla v tomto smyslu našimi narátory často chápána zcela jinak, než jak byla přísaha v armádě ustavena. Měli za to, že se z nich stal voják jen ve smyslu ryze praktických služebních předpisů, to jest především, že mohl dostat „opuštěák“, tedy že se konečně dostal ven z kasáren. Narátor J.Hu. to zdůraznil slovy: „*Když máš pro přísaze, stal se z Tebe plnohodnotný voják se všemi právy a povinnostmi, protože do přísahy jsi nesměl ven vystrčit ani frňák. Žádná vycházka, nic. Takže ano, tenhle význam přísaha měla.*“⁴³ Jiný hlubší význam kromě toho, že většinou přítomní rodinní příslušníci vojákům obvykle dovezli domácí stravu, představující mimořádně vítanou změnu ve srovnání se stravou armádní, podle něj neměla.⁴⁴ Narátor J.Č. si jako jediný význam přísahy vybavoval možnost setkat se s rodinou a prodlouženou vycházku.⁴⁵

Předchozí uzavření v kasárnách během přijímače všichni naši specifičtí narátoři bez ohledu na podskupinu chápali ve smyslu přechodového liminálního stavu, kdy již nebyli civilisté, ale ještě nebyli skuteční vojáci, ale následně naše specifická skupina narátorů nepocítila a neprožila zamýšlenou rituální transformaci během první přísahy tak, jak byla tradičně strukturována a zamýšlena. Naši specifičtí narátoři se tak v rámci své subjektivity ocitli po celou dobu základní vojenské služby ve svého druhu nečekaně prodlouženém liminálním stavu, který v nich neustále vyvolával rozpor, nakonec potlačený až pozdější přísahou druhou, která byla doprovázena žádoucí rituální transformací.

41 Rozhovor s narátorem J.Pa. vedl P. Wohlmuth (14. 8. 2019). Branci, neochotnému složit přísahu, bylo podle narátora „*vysvětleno*“, proč podepsat musí, přičemž z kontextu vyplývá nátlakový charakter takového vysvětlení. Podle narátora byl motivací nespecifikovaný odpor proti armádě. Narátor sloužil těsně po přelomu tisíciletí.

42 ZELENÁ, Petra. *Povinná vojenská služba pohledem pamětníků*, c. d., s. 49. Její narátor „Josef“, který obecně svoji zkušenost ze základní vojenské služby hodnotil jako velmi negativní (sloužil v letech 1999–2000), uvedl, že se odmítl vojenské přísahy zúčastnit a „odseděl“ si za to tři dny vězení.

43 Rozhovor s narátorem J.Hu. vedl P. Wohlmuth (15. 7. 2019).

44 Rozhovor s narátorem J.Hu. vedl P. Wohlmuth (15. 7. 2019). Narátor na jiném místě přísahu označuje za jistý „*zlom*“, ale znovu spíše v onom technickém smyslu. Zcela totožné významy o velmi omezeném smyslu přísahy našla u svého narátora „Jiřího“ ZELENÁ, Petra: *Povinná vojenská služba pohledem pamětníků*, c. d., s. 38.

45 Rozhovor s narátorem J.Č. vedl P. Wohlmuth (24. 7. 2019).

Změna v chápání účinnosti rituálu

Určitá změna v tomto chápání mohla nastat až na konci 90. let, těsně před zrušením povinné základní vojenské služby, ovšem tato teze by si zasloužila další, specifičtěji zacílený výzkum. Jeden z našich specifických narátorů, M.A., který sloužil během tohoto období, se sice podobně jako narátoři, kteří sloužili před rokem 1989, vymezoval proti nesmyslnému drilu, který přísaze předcházela: „*nacvičovali jsme neustále dokolečka jako pitomci*“, ale pak jako jediný z nich o přísaze hovořil již jako o „aktu cti“, jako o velkolepém rituálu.⁴⁶ V tomto postoji však mezi specifickými narátory zůstal osamocený. Obecně lze říci, že co se těchto narátorů týče, tak se typický rozpor v subjektivitě projevuje stejně u vojáků, kteří sloužili během z hlediska vývoje ČSLA liminálního období 1968–1969, u těch, kteří sloužili během normalizace v letech 1969–1989, během druhého liminálního období 1989–1990 a pak během období transformace již v řadách Armády ČR.

Srovnání s narátory, kteří nepatří mezi naši specifickou skupinu, dopadá významově jednoznačně. Ti, kteří nebyli a nejsou žádným způsobem propojeni s praxí vojenského historického re-enactmentu nebo Aktivní zálohou, přísahu téměř bez výjimky chápali neproblematicky, nevymezovali se vůči ní a v souvislosti s ní, a to bez ohledu na historické období, v němž sloužili. Přísaha bylo něco, čemu se chtěli nechtě podrobovat, aniž by to mělo nějaký zvláštní dopad na jejich subjektivitu a s jehož účinností byli dobře seznámeni. Markantní rozdíl oproti zvýznamňování přísahy ze strany naší specifické skupiny narátorů spočívá již v tom, že naprostá většina narátorů, nepatřících mezi tuto specifickou skupinu, vojenskou přísahu nijak samostatně netematizovala. Byla pro ně neproblematickou součástí jejich zkušenosti, neviděli důvod, proč o ni podrobněji hovořit. Někteří uváděli, že si z ní v podstatě nic nepamatují, natolik byla „normální“.⁴⁷

Tito narátoři přísahu chápali jako sice „formální“, míněno spíše přísně formalizovaný, ale zároveň „velmi důležitý akt“,⁴⁸ přísaha pro ně „musela být“,⁴⁹ byla to přirozená „povinnost“.⁵⁰ „Slavnostnost“ přísahy chápali jako autentickou,⁵¹ někteří v tomto smyslu zdůrazňovali, že se přísaha mimořádně líbila i jejich rodinným příslušníkům⁵² a působila „opravdu dobře“.⁵³ V podstatě každý z nich byl schopen

46 Rozhovor s narátorem M.A. vedl P. Wohlmuth (14. 7. 2019).

47 Rozhovor s narátorem E.T. vedl Jiří Hlaváček (3. 7. 2019). Narátor sloužil na začátku 80. let. Rozhovor s narátorem J.T. vedl J. Hlaváček (9. 7. 2019). Narátor sloužil na začátku 90. let.

48 Rozhovor s narátorem A.B. vedl J. Hlaváček (16. 4. 2019). Narátor sloužil v polovině 70. let. Stejně tak narátor Z.Z., viz rozhovor s narátorem Z.Z. vedl J. Hlaváček (17. 4. 2019). Narátor sloužil na začátku 70. let.

49 Rozhovor s narátorem J.M. vedl J. Hlaváček (1. 5. 2019). Narátor sloužil v 90. letech.

50 Rozhovor s narátorem J.Pe. vedl Petr Drož (24. 7. 2019). Narátor sloužil v 70. letech. Stejně tak narátor V.Bí. Rozhovor s narátorem V.Bí. vedl P. Drož (11. 7. 2019). Narátor sloužil v 70. letech.

51 Rozhovor s narátorem P.N. vedl J. Hlaváček (16. 4. 2019). Narátor sloužil na konci 90. let.

52 Rozhovor s narátorem J.H. vedl J. Hlaváček (6. 5. 2019). Narátor sloužil na začátku nového tisíciletí.

53 Rozhovor s narátorem J.Kl. vedl J. Hlaváček (14. 5. 2019). Narátor sloužil na začátku nového tisíciletí.

na přísaze najít rovnou několik významových rovin, v nichž se s rituálem bezproblémově ztotožňoval, časté bylo označování přísahy za něco, čím voják „nijak neutrpěl“⁵⁴ a čím „musí projít“.⁵⁵ Jeden narátor, který sloužil již po vstupu ČR do NATO, pozitivně vnímal například přítomnost vojáků jiných armád NATO na přísaze.⁵⁶ Narátoři z této podskupiny jsou v tomto ohledu pozoruhodně konzistentní a ve srovnání s narátory z naší zkoumané specifické skupiny vidíme jasně patrné dva protichůdné způsoby zvýznamňování aktu přísahy během základní vojenské služby.

Symbolické smíření

Pro zkoumanou specifickou skupinu narátorů první vojenský rituální přechod v rámci řádné vojenské přísahy na začátku jejich základní vojenské služby v jejich prožívání, rozvažování a vzpomínání skutečně neproběhl. Narátoři, dnes přítomní v kulturně značně spojitých nádobách vojenského historického re-enactmentu a prostředí Aktivní zálohy Armády ČR, po nějaké době začali pociťovat potřebu skutečného „vojenského přechodu“, takového, s jehož kulturním étosem by se mohli bytostně ztotožnit. Lidé, kteří svoji původní vojenskou přísahu chápali jako akt z donucení, jako něco neautentického a v pravém slova smyslu nezávazného a v řadě případů přistupovali k individuálnímu odporu formou performativní modifikace přísahy, de facto zneplatňující tento rituál, chtěli závazek jiný a nový. Právě toto představuje podstatnou, i když pochopitelně nikoli jedinou, složku motivace připojit se k takové současné praxi.

Symbolická nová přísaha, ať už „reálná“ a právně závazná, jako v případě Aktivní zálohy Armády ČR, nebo symbolicky závazná, jako v případě aktů, majících podobu vojenské přísahy nebo posvěcení, které se odehrávaly a odehrávají v prostředí vojenského historického re-enactmentu, jsou pak završením takové snahy. Původní osobní odmítání nebo dokonce subverzivní performativní proměny prvního rituálu nestačily a akt účasti na vojenské přísaze, kterou pro sebe nechápali jako zcela závaznou v jejich subjektivitě kulturně sedimentoval jako významově důležitá zkušenost. Naši zkoumaní narátoři poprvé přísahalí za okolností, které pro ně byly bytostně problematické.

Co to znamenalo pro ně jako pro vojáky? Po celou dobu mezi první a druhou přísahou řada z nich prožívala rozpor, odvozující se od svého druhu nenaplněné touhy po důstojném dovršení opravdové rituální proměny ve vojáka, ke kterému ale v jejich

54 Rozhovor s narátorem P.T. vedl J. Hlaváček (16. 5. 2019). Narátor sloužil v polovině 80. let. „*Nás to jako nesralo*“, shrnuje explicitně tento postoj narátor J.Me. Rozhovor s narátorem J.Me. vedl P. Drož (11. 7. 2019). Narátor sloužil v 70. letech.

55 Rozhovor s narátorem L.Z. vedl J. Hlaváček (10. 6. 2019). Narátor sloužil v 80. letech. „*Prostě to bylo*“, vyjádřil další variantu tohoto postoje narátor M.Ka. Rozhovor s narátorem M.Ka. vedl P. Drož (29. 7. 2019). Narátor sloužil v 70. letech.

56 Rozhovor s narátorem P.J. vedl J. Hlaváček (12. 4. 2019). Narátor sloužil na přelomu tisíciletí.

prožívání v prvním případě nedošlo – nebyli schopni důsledně pociťovat skutečnou loajalitu, věrnost a obětavost jako základní vlastnosti, požadované po vojákovi. Jejich působení v prostředí Aktivní zálohy a vojenského historického re-enactmentu tak můžeme rozumět jako jednání, spolumotivovanému finálním naplněním touhy po opravdové vojenské věrnosti a službě, která by nenarušovala jejich subjektivitu a nezpůsobovala v nich rozpor. Je to prožívané symbolické smíření jich se sebou samými jako vojáky. Teprve druhá přísaha pro ně řečeno s Abrams představovala zmíněný „záblesk smysluplnosti,“ umožňující v jejich subjektivitě propojit minulost a přítomnost,⁵⁷ onen dosažený soulad (composure) podle Passerini.⁵⁸ Druhý rituál, který tentokrát dobrovolně podstoupili a který chápou jako součást pro sebe vysoce smysluplné praxe, také zjevně funguje jako ustavující akt kontrapaměti, vyvažující paměť na rituál první.

Naši úvahu je možné uzavřít dvěma způsoby. Za prvé tak, že (sakralizační) rituály vyjadřování věrnosti charakteru přísahy, pravidelně se odehrávající v prostředí vojenského historického re-enactmentu (a podobné fenomény), není možné chápat jen pomocí zmíněných Foucaultových, Braudelových nebo případně Koselleckových spíše holistických konceptů, ale také z hlediska spíše metodicky individualistického jako primárně formované nejen strukturami dlouhého trvání, ale také subjektivitou jejich účastníků. Za druhé tento text nabízí rozumění současné militární praxi našich specifických narátorů jako něčemu, co má významný usmířující vztah k jejich subjektivitě, něčemu, postavenému na principech smíření se sebou samým a autenticky prožívané věrnosti a obětavosti. Tento přístup má podle mě vyšší rozumějící schopnost, než současné zjednodušující tendence pohlížet na vojenský historický re-enactment a související militární praxi, zdůrazňující motiv brannosti, ve smyslu projevu nebo faktoru populismu nebo extremismu.⁵⁹

Prameny

Rozhovor s narátorem A.B. vedl Jiří Hlaváček (16. 4. 2019); Rozhovor s narátorem E.T. vedl Jiří Hlaváček (3. 7. 2019); Rozhovor s narátorem J.Č. vedl Petr Wohlmuth (24. 7. 2019); Rozhovor s narátorem J.H. vedl Jiří Hlaváček (6. 5. 2019); Rozhovor s narátorem J.Hu. vedl Petr Wohlmuth (15. 7. 2019); Rozhovor s narátorem J.K. vedl Jiří Hlaváček (14. 5. 2019); Rozhovor s narátorem J.Ka. vedl Petr Wohlmuth (24. 7. 2019); Rozhovor s narátorem J.M. vedl Jiří Hlaváček (1. 5. 2019); Rozhovor s narátorem J.Me. vedl Petr Drož (11. 7. 2019); Rozhovor s narátorem

57 ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*, c. d., s. 7.

58 PASSERINI, Luisa: *Fascism in Popular Memory: The Cultural Experience of the Turin Working Class*, c. d., s. 1.

59 Snaha chápat (militární) re-enactment jako součást „populistické vlny“ byla ustavující výzkumnou otázkou v rámci CFA pro AGNEW, Vanessa – LAMB, Jonathan – TOMANN, Juliane (eds.): *The Routledge handbook of re-enactment studies: Key terms in the field*, c. d.

J.Pa. vedl Petr Wohlmuth (14. 8. 2019); Rozhovor s narátorem J.Pe. vedl Petr Drož (24. 7. 2019); Rozhovor s narátorem J.Te. vedl Petr Wohlmuth (2. 6. 2020); Rozhovor s narátorem J.T. vedl Jiří Hlaváček (9. 7. 2019); Rozhovor s narátorem K.Ku. vedl Petr Wohlmuth (3. 11. 2019); Rozhovor s narátorem L.Z. vedl Jiří Hlaváček (10. 6. 2019); Rozhovor s narátorem M.K. vedl Petr Wohlmuth (8. 8. 2019); Rozhovor s narátorem M.Ka. vedl Petr Drož (29. 7. 2019); Rozhovor s narátorem M.L. vedl Petr Wohlmuth (1. 9. 2019); Rozhovor s narátorem P.J. vedl Jiří Hlaváček (12. 4. 2019); Rozhovor s narátorem P.N. vedl Jiří Hlaváček, 16. 4. 2019); Rozhovor s narátorem P.S. vedl Petr Wohlmuth (1. 9. 2019); Rozhovor s narátorem P.T. vedl Jiří Hlaváček (16. 5. 2019); Rozhovor s narátorem T.Be. vedl Petr Wohlmuth (12. 8. 2019); Rozhovor s narátorem V.Bi. vedl Petr Drož (11. 7. 2019); Rozhovor s narátorem Z.Z. vedl Jiří Hlaváček (17. 4. 2019).

Rozhovory jsou uchovány ve sbírkách Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Praha.

Literatura

- ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*. London – New York: Routledge, 2010.
- AGNEW, Vanessa – LAMB, Jonathan – TOMANN, Juliane (eds.): *The Routledge handbook of re-enactment studies. Key terms in the field*. London – New York, Taylor & Francis Ltd, 2020.
- APEL, Dora: Violence and Historical Reenactment. From the American Civil War to the Moore's Ford Lynching. In: Martschukat, Jürgen – Niedermeier, Silvan (eds.): *Violence and Visibility in modern history*. New York: Palgrave Macmillan, 2013, s. 241–262.
- APEL, Dora: *War Culture and the Contest of Images*. London: Rutgers University Press, 2012.
- BELL, Catherine: *Ritual. Perspectives and Dimensions*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- BELL, Catherine: *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- CAÑEQUE, Alejandro: On Cushions and Chairs. The Ritual Construction of Authority in New Spain. In: Postlewaite, Laurie – Hüsken, Wim (eds.): *Acts and Texts. Performance and Ritual in the Middle Ages and the Renaissance*. Amsterdam: Rodopi, 2007, s. 101–150.
- DEMMER, Ulrich – GAENZLE, Martin (eds.): *The Power of Discourse in Ritual Performance. Rhetoric, Poetics, Transformations*. Berlin: LIT Verlag, 2007.
- GEERTZ, Clifford: *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000.
- HALL, Dennis: Civil War Reenactors and the Postmodern Sense of History. *American Culture* 17, 1994, č. 3, s. 7–11.

- HAMILTON, Carrie: Memories of violence in interviews with Basque nationalist women. In: Hodgkin, Katharine – Radstone, Susannah (eds.): *Contested Pasts. The politics of memory*. London – New York: Routledge, 2003, s. 120–135.
- IVÁNEK, Marcel: *Právní a morální aspekty slibů a přísah v historickém vývoji*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva, 2017.
- JAMES, Daniel: *Doña María's Story. Life History, Memory, and Political Identity*. Durham: Duke University Press, 2000.
- KOSELLECK, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time. Modernity and the Planes of Historicity*. New York: Columbia University Press, 2004.
- KREINATH, Jens – SNOEK, Jan A. M. – STAUSBERG, Michael: *Theorizing Rituals. Issues, Topics, Approaches, Concepts*. Leiden – Boston: Brill, 2006.
- LÁNÍK, Jaroslav: *Historie a druhy vojenských*. Dostupné z: <http://www.acr.army.cz/historie/-10111/> (cit. 1. 6. 2020).
- McCALMAN, Iain – PICKERING, Paul A. (eds.): *Historical Reenactment. From Realism to the Affective Turn*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- PASSERINI, Luisa: *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- PORTELLI, Alessandro: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press, 1990.
- PRIES, Edmund: A Soldier's Right Not to Fight. Breaching the Insuperability of Military Oaths. *Peace Research. The Canadian Journal of Peace and Conflict Studies* 44–45, 2012–2013, č. 2–1, s. 31–87.
- RAPPAPORT, Roy A.: *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- SOETERS, Joseph – SHIELDS, Patricia M. – RIETJENS, Sebastiaan (eds.): *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies*. New York: Routledge, 2014.
- WOHLMUTH, Petr: Heterotopická jinočasovost pevnostního města Josefov. Teoretické a výzkumné podněty. *Historická sociologie* 6, 2014, č. 2, s. 43–62.
- ZELENÁ, Petra: *Povinná vojenská služba pohledem pamětníků*. Bakalářská práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2018.

Summary

The Conflict of Double Military Loyalty in the Experience of Military Service and Later Military Activities

This treatise presents the interpretative research on newly created sources which emerged from oral-historical interviews with protagonists from an association of military re-enactment of diverse conflicts from the 18th through 20th centuries, which are active primarily in the Czech Republic, but also in Central Europe, and also with a relating group of narrators who serve in the Czech Army's Active Reserve. The vast majority of research on military re-enactment focusses on the research into three interconnected problems of authenticity, historical authority, and reflexivity (self-consciousness). However, this text focusses newly on the problem of loyalty. Interviews are aimed at the experience of this specific group of narrators with their military service, performed at the time of normalization and transformation after 1989, especially in relation to the issue of ambivalent loyalty to the political regime, for which they took an oath during their military service. This experience is analysed in relation to non-contradictory and strong loyalty, felt to the experienced and performed values, which were perceived as being key values for historical military cultures of a specific re-enactment period or conflict, by which the participants express their loyalty through similar rituals of a military oath. The key research question is how this loyalty, experienced in relation to historical military culture (at one sub-group of narrators even interconnected with their membership in the Active Reserve), relates, in a conflicting way, to the loyalty which was required to the former Czechoslovak People's Army, or to later forces of democratic Czechoslovakia and then of the Czech Republic, during compulsory military service performed by the narrators.

Key words

Oral history – military re-enactment – ritual – oath

„Kult čísla“ jako determinanta sociálního statusu i každodennosti příslušníků základní vojenské služby v období tzv. normalizace¹

PhDr. Karel Altman, CSc.

Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Vevří 97, 602 00 BRNO
karel.altman@iach.cz

Každá armáda představuje specifickou, poměrně složitou organizací lidí, kteří mají k dispozici zbraně, neboť tato organizace je určená k prosazování politických cílů vojenskými prostředky.² Žádná armáda není jednolitou masou individuí, naopak je poměrně striktně strukturována, projevem čehož je oficiální hierarchie. To platilo samozřejmě i o naší armádě v letech 1968–2004, na kterou je zaměřen výzkum badatelů několika společenskovědních disciplín, zejména soudobých dějin a etnologie, zakotvený v projektu *Armáda jako nástroj socializace: Reflexe fenoménu základní vojenské služby v českých zemích (1968–2004)*. Cílem bádání je na základě analýzy a interpretace různorodých pramenů a zdrojů poznání popsat podstatu i proměny fenoménu základní vojenské služby (ZVS) v České republice ve sledovaném období a zhodnotit jeho význam.³

Výzkumy jsou zaměřeny mimo jiné na zkoumání proměnlivého vztahu mezi oficialitou a praxí. To znamená, že je sledován rozdíl mezi státem proklamovanou představou o smyslu ZVS (tj. oficiálním diskursem) a jejím praktickým dopadem na brance, tedy příslušníka ZVS, a jeho vlastní zkušenost.⁴ V rámci bádání je využíváno

1 Tato stať byla vypracována s podporou grantového projektu Grantové agentury České republiky 19-19311S *Armáda jako nástroj socializace: Reflexe fenoménu základní vojenské služby v českých zemích (1968–2004)*.

2 MATYSKA, Luděk: Armáda. In: *Malý sociologický slovník*. Praha: Svoboda, 1970, s. 22.

3 Fenoménu základní vojenské služby v českých zemích v letech 1968–2004, tedy od nástupu tzv. normalizace v Československé socialistické republice v srpnu 1968 po více než tři a půl desetiletí až do zrušení základní vojenské služby v České republice, je u nás v poslední době věnována pozornost badatelů několika společenskovědních disciplín, zejména soudobých dějin a etnologie. Tato pozornost je jistě oprávněná, neboť instituce ZVS vykazuje mimořádnou relevanci: nemálo poznamenala život drtivě většiny mladých mužů, kteří podléhali všeobecné branné povinnosti, nastoupili do výkonu ZVS, aby zde strávili patřičně vymezený časový úsek (nejčastěji jeden nebo dva roky) rozmanitou vojenskou činností v různých místech státu v rozličných hodnostech i funkcích a takto splnili svou čestnou povinnost, jak bylo i v dané době oficiálně proklamováno. V rámci odborných výzkumů je proto sledován zejména dopad výkonu ZVS na několik generací českých mužů a také celospolečenský, sociální, etický i kulturní význam vojenské služby v širší perspektivě.

4 Po teoretické stránce projekt vychází z konceptu kulturního modelu vojenských dějin, jenž je umožněn využitím kombinace metod několika vědních oborů: a) klasické historiografie (zejména archivní

poměrně široké spektrum informačních zdrojů. Patří k nim oficiální dobové publikace (veškeré vědecké, popularizační i oficiální texty publikované k dané problematice, zvláště pak vojenské řády a předpisy, instruktážní příručky pro příslušníky ZVS i vojáky z povolání, víceméně popularizační brožury určené amatérským titelům vojenství), a to v tištěné i internetové podobě, dále vybraná periodika, tedy denní tisk a časopisy, plně či alespoň výrazně akcentující vojenskou problematiku, a stejně tak rozmanitá oficiální filmová tvorba. Využívány jsou archivní prameny, zejména dostupné materiály ke zkoumané problematice z fondů Vojenského správního archivu (fondy vybraných vojenských posádek a útvarů). Stranou nezůstávají ani prameny kulturní povahy, zejména popkulturní obrazy základní vojenské služby v podobě celovečerních filmů (např. *Zelená léta*, *Každý mladý muž*, *Copak je to za vojáka*, *Dva muži hlásí příchod* apod.) či televizních seriálů (*Chlapci a chlapi*) a také oblast, kterou lze nazývat vojenským folklorem (písň, humorky, anekdoty aj.). Průběžně jsou též vedeny polostrukturované rozhovory s respondenty.⁵ Vedle této plejády zdrojů poznání vojenské každodennosti však jsou specifickým pramenem *egodokumenty*, tedy doklady vztahující se k jednotlivým příslušníkům ZVS. Jde jmenovitě o jejich publikované i nepublikované vzpomínky a memoáry, korespondenci, deníky, rozmanité další dokumenty, jakož i 3D artefakty vytvářené spontánně příslušníky ZVS (např. pseudobankovky, průkazy civilisty, metry), stejně jako o internetová diskusní fóra k problematice ZVS.

Jak je patrné, námi zkoumané období sestává ze dvou výrazně odlišných období, přičemž mezníkem se jeví zásadní změna politického systému spojeného s událostmi na konci roku 1989. Naše stať je prioritně zaměřena na první z obou zmíněných období, tedy na éru tzv. normalizace, a to na období normalizace v širším slova smyslu, tj. od srpna 1968 až do listopadu 1989; v tomto období tkví její programové časové ukotvení. Oproti časovému záběru zmíněného grantového úkolu tak dochází ke zkrácení časového úseku. Nutno upozornit na skutečnost, že některé informace v textu přesahují vytyčené období.⁶ Při vypracování naší stati však jsme využívali převážně poznatků z éry normalizační, zejména z důvodu jejího limitovaného stránkového rozsahu.

výzkum a kritika písemných pramenů); b) historické antropologie (diskursivní a narativní analýza, sběr dat prostřednictvím kvalitativně zaměřených polostrukturovaných rozhovorů); c) etnologie (výzkum pramenů písemné povahy, publikovaných memoárů, korespondence, deníků, zkoumání sociálních vztahů, materiální kultury, folkloru a slovesnosti aj.).

- 5 Rozhovory s respondenty jsou uloženy v Centru orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Praha. Autor stati se při svém bádání nadto může opírat i o své autoptické zkušenosti z výkonu ZVS v letech 1984–1985, zejména u vojenských útvarů v Novém Městě nad Metují, Praze-Dejvicích, v Novom Meste nad Váhom či ve vojenské zotavovně ve Špindlerově Mlýně-Bedřichově. Relevanci má v tomto ohledu i autorovo dvouleté absolvování Vojenské katedry Univerzity Jana Ev. Purkyně v Brně v letech 1981–1983.
- 6 Fenomén mazáctví v ČSLA je doložen od padesátých let 20. století, ale v průběhu následujících desetiletí se vyvíjel a měnil.

Studie cílí na specifickou problematiku mezilidských vztahů v Československé lidové armádě, jak se rozvíjely mezi jejími příslušníky. Ty byly oficiálně determinovány systémem hierarchicky uspořádaných hodnot, na kterém byla armádní struktura založena. Vedle tohoto systému však v daném prostředí fungovaly i vztahy neoficiální, které hrály specifickou, mimořádně relevantní úlohu, která poznamenala každodenní život vojenských útvarů po celá desetiletí.

Dvě kategorie vojáků

Československá armáda (tedy i Československá lidová armáda, jak zněl její název mimo jiné i po celou dobu tzv. normalizace) byla tvořena dvěma kategoriemi vojáků, přičemž každá z těchto kategorií byla poměrně striktně vymezena. První kategorii představovali vojáci z povolání, druhou kategorií byli příslušníci základní vojenské služby (ZVS). Rozdílem mezi nimi byla zcela jednoznačně profesionalita. Tzv. vojáci z povolání (důstojníci, praporčíci, rotní) byli – jak vyplývá ze samotného označení – profesionálními příslušníky ČSLA, tj. službu v armádě vykonávali jako svoje zaměstnání. Vojáci ZVS byli naopak příslušníky neprofesionálními, své povolání vykonávali v civilním sektoru, odkud byli do výkonu ZVS povoláváni a poté se do něj zase vraceli, pokud ovšem během své služby nevstoupili do řad profesionální armády neboli „podepsali“ vázací akt.

Vojenskou službu nastupoval příslušník ZVS na základě všeobecné branné povinnosti, neboť tato služba byla povinná pro každého občana Československé socialistické republiky staršího 18 let, a to po řádném odvodu, pokud při něm byl odvodovou komisí uznán schopným ji plnit. Nejprve bylo nutno vyplnit dotazník brance a na vyzvání Okresní vojenské správy (OVS) se dostavit před odvodní komisi. Z branců se tak stali *odvedenci*. Časem všichni odvedenci obdrželi povolávací rozkazy s datem a místem nástupu ZVS.

Po nástupu do ZVS byl každý voják zařazen do *přijímače*, kde se učil základním vojenským dovednostem, tj. zejména pořadovému cvičení, střelbě ze samopalů, a každý se samozřejmě musel naučit nazpaměť přísahu, nesměl si plést hodnosti apod. Po zhruba měsíci zakončeným přísahou čekala vojáky první (a většinou na dlouhou dobu i poslední) vycházka a také zařazení k rotám, kde začal první půlrok *nováčků*. Všeobecně je uznáváno, že oněch prvních šest měsíců výkonu ZVS představovalo nejtvrďší období z celé vojenské služby.⁷

Až do roku 1990 trvala základní vojenská služba dva roky, tedy celkem 730 dnů, ale ne všem: výjimkou byli absolventi vojenských kateder vysokých škol (AVKVŠ),

7 „Těch prvních šest měsíců nebylo obvykle nejjednodušších. Po příchodu na rotu nastala nekonečná doba rajónů, služeb a šikany.“ GLET, Jiří: *Bez spojení není velení a bez pakárny není vojna*. Dostupné z: [https://books.google.cz/books/about/Bez_spojeni%C3%AD_nen%C3%AD_venen%C3%AD_a_bez_pak%C3%A1rn.html?id=6-5GDWAAQBAJ&redir_esc=\(cit. 30. 5. 2020\).](https://books.google.cz/books/about/Bez_spojeni%C3%AD_nen%C3%AD_venen%C3%AD_a_bez_pak%C3%A1rn.html?id=6-5GDWAAQBAJ&redir_esc=(cit. 30. 5. 2020).)

kteří po absolvování dvouletého výcviku při svém studiu nastupovali do výkonu ZVS na jeden rok (tedy 365 dnů). Po skončení výkonu ZVS se každý z vojáků musel dostavit na OVS, kde byl zařazen do zálohy. Od té doby byl veden jako *záložník*, nastoupil zpátky do civilního sektoru, do svého občanského zaměstnání, samozřejmě pokud v průběhu výkonu ZVS nebo po jejím ukončení nezvolil dráhu profesionálního vojáka.⁸

Ve vojenských útvech byly obě kategorie vojáků – profesionální i neprofesionální – v permanentním kontaktu. Jedni i druzí spolu běžně komunikovali, koordinovali svou práci, při plnění úkolů se navzájem doplňovali, jejich činnost v armádě se tak vzájemně podmiňovala.

Hierarchie oficiální

Oficiální hierarchie mezi vojáky ZVS byla striktně stanovena vojenskými řády, rozlišujícími vojíny a poddůstojníky, absolventy vojenských kateder vysokých škol (AVKVŠ) a důstojníky nejnižší hodnosti, tj. podporučíky. Hodnost podporučíka získávali v průběhu výkonu ZVS někteří z absolventů VKVŠ; tutéž hodnost však zastávali i někteří z profesionálních vojáků, čímž docházelo ke značnému stírání přinejmenším vnějších znaků mezi oběma takto zastoupenými skupinami vojáků. Bylo-li třeba určit vztah nadřazenosti-podřazenosti mezi dvěma vojáky stejných hodností, byl a je ve většině armád považován za nadřazeného ten, který byl služebně starší. Vojenské řády žádnou jinou hierarchii než výše vylíčenou neuznávaly. Podle nich zcela striktně definovala oficiální postavení a pravomoci jednoho každého vojáka v hierarchii armády jeho vojenská hodnost.⁹

Největší počet vojáků ZVS ve sledovaném období představovali vojíni. V Československé armádě byl vojínem voják s nejnižší vojenskou hodností a jeho výložky byly prázdné. Právě vojíni tvořili valnou část mužstva a byli považováni za základ armády.¹⁰ Někteří vojíni se však v průběhu výkonu ZVS stávali poddůstojníky, tedy svobodníky, desátníky, četaři. Poddůstojníka je možno definovat jako příslušníka ozbrojených sil jmenovaného do hodnosti a ustanoveného do funkce, která poskytuje jisté (nedělitelné velitelské a kázeňské) pravomoci nad mužstvem. V současnosti poddůstojnický sbor vykonává nižší a střední velitelský, administrativní a technický management v ozbrojených silách. Poddůstojníci v nižších a středních hodnostech slouží zejména ve funkcích velitelů a zástupců velitelů nižších organizačních celků, instruktorů a administrativních a technických specialistů. Poddůstojníci ve vyšších hodnostech obvykle slouží ve funkcích poradců vyšších důstojníků a generálů

8 Srov. *Československá lidová armáda*. Dostupné z: <http://www.csla.cz/vojenskaslužba/vzs/index.htm> (cit. 16. 6. 2020).

9 Srov. *Vojenské hodnosti*. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vojensk%C3%A9_hodnosti (cit. 16. 5. 2020).

10 Srov. *Vojín*. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Voj%C3%ADn> (cit. 20. 6. 2020).

a administrativních a technických odborných náčelníků. Poddůstojníci vytvářejí „spojovací článek“ mezi mužstvem a důstojníky.¹¹

Absolventi byli vojáci ZVS, kteří v období socialismu vystudovali některou z vysokých škol, při níž absolvovali Vojenskou katedru; tu navštěvovali výměnou za zkrácení vojenské služby ze dvou roků na jeden. Vojenskou katedru navštěvovali studenti po dva roky jednou týdně na speciální základně, kde probíhala: 1) výuka a nácvik základních vojenských dovedností (např. pochodování, střelba, rozborka-sborka, ovládání vojenských hodností); 2) výuka a nácvik ve specializovaných činnostech, obvykle podle odborného zaměření příslušné vysoké školy (např. medicí se cvičili v ošetřování ran či popálenin, technici v obsluze strojů a přístrojů, studenti humanitních oborů v kopání ženíjných zákopů a jako spojaři). Výcvik začínal týdenním soustředěním a končil pětítýdenním *závěrečným soustředěním u vojsk* v kasárnách některého z vojenských útvarů Československé lidové armády. Podmínkou ke zkrácení základní vojenské služby na jeden rok bylo vykonání zkoušek z několika druhů všeobecné i odborné vojenské přípravy a absolvování zmíněného závěrečného soustředění u vojsk (to znamená, že nástup na vysokou školu sice vedl k odkladu vojny, ale pokud student studium nedokončil a vojenskou katedru neabsolvoval kompletně, dvouleté ZVS stejně neunikl).

Podle získané známky byla studentům pro roční vojenskou službu přidělena nástupní hodnost – *svobodník absolvent*, *desátník absolvent* a *četař absolvent*. Během vojenské služby mohli být absolventi povýšeni do hodnosti podporučíka, netýkala se to však všech. Absolvent měl hodnostní označení na uniformě shodné s řadovým poddůstojníkem (tedy „neabsolventem“), to ale bylo doplněno dvěma zlatými kolejničkami. V případě degradování mu zbylo mezi kolejnícemi prázdné místo, stal se tak vojínem absolventem. Funkčně bývali absolventi VKVŠ zařazováni jako velitelé družstev, čet nebo jejich zástupci; ve výkonu ZVS zastávali ne zcela vyjasněnou, a tudíž rigidní pozici mezi vojáky ZVS s dvouletou službou a vojáky z povolání.¹²

Neoficiální hierarchie

Jak již bylo naznačeno, vedle této oficiální hierarchie však existovala mezi vojáky ZVS i hierarchie neoficiální; ta byla postavena na zcela jiných principech než hierarchie oficiální. Princip, jímž byla determinována neoficiální hierarchie, představoval čas, jenž příslušník ZVS již strávil „na vojně“, od nástupu do výkonu ZVS. Tento čas byl vyjádřen číselně, tzv. *číslem*, které však udávalo počet dnů nikoli strávených ve výkonu ZVS, nýbrž naopak zbývajících do jejího konce, tedy odchodu do

11 Srov. *Poddůstojník*. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Podd%C5%AFstojn%C3%ADk> (cit. 21. 6. 2020).

12 Srov. *Vojenská katedra*. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vojensk%C3%A1_katedra (cit. 21. 6. 2020).

civilu. Můžeme předeslat, že význam, jenž byl příslušníky ZVS právě tomuto údaji přiřítán, nabýval až mystických rozměrů. Pro jeho závažnost bylo možné mluvit přímo o „kultu čísla“. Právě tomuto fenoménu je věnována naše stat’.

Protože základní vojenská služba trvala dva roky a nastupovalo se do ní po půl roce, na jaře (1. dubna) a na podzim (1. října), v činné dvouleté službě se tak obvykle nacházeli vojáci čtyř nástupních termínů, z nichž se časem vyvinuly čtyři základní skupiny vojáků ZVS (v drtivé většině vojnů, podstatně menšího počtu poddůstojníků). Základní dělení podle neoficiální hierarchie bylo na první a druhý ročník výkonu ZVS. Neoficiální hierarchie se tak skládala ze dvou stupňů, z nichž každý se ještě zpravidla dělil na dvě poloviny, tedy další dva stupně.¹³

Podle neoficiální hierarchie byli vojáci prvního ročníku považováni za mladé vojáky, přičemž byli zvaní souhrnně *zobáci*, což byl název zřetelně dehonestující, potupný a urážlivý. Dostávalo se jim však i dalších obdobných pojmenování, která byla ovšem nestejně frekventovaná – *holubi*, *bažanti*, *ptáci*, *myši* aj. Jak je zřejmé z prozkoumaných pramenů různé provenience, v každém vojenském útvaru bylo z těchto deklasujících označení mladých vojáků jedno vybrané a zavedené, a to upřednostňováno před ostatními. Tvrdil to ve svých pamětech například Josef Grobelný, který byl příslušníkem ZVS u pohraniční stráže, která se považovala za elitní složku armády: „*V armádě se mladým nastupujícím říkalo bažanti. Zde na čáře to slovo téměř nepadlo. Zde se říkalo holub a odvozeniny od něj se stejným významem – brko a vrkoun.*“¹⁴

Vojáci prvního ročníku (dále též *zobáci*) měli především na starosti úklid kasáren, takzvané *rajony*, na které nastupovali každý den ráno a večer. Tehdy se uklízely ubytovací světnice, společenské místnosti, hygienická zařízení, myly se schody a chodby. I když byly rajony rozepsané na *zobáky* i *mazáky* (obvykle zcela výslovně v denním rozkaze), dělali je výhradně vojáci prvního ročníku. To nebyl jediný případ, naopak. Na podzim *zobáci* zametali každý den listí a v zimě topili v kamnech, neboť vojenské ubytovací prostory i jiné místnosti byly většinou vytápěny kamny na tuhá paliva. Pokud byli ve službě s *mazáky*, plnili značnou část služebních povinností právě *zobáci*. Takových povinností měli celou řadu. Ve vojenských ložnicích byly poschod’ové železné postele a *zobáci* spali výhradně na horní posteli zvané *bidlo*. Večerní Televizní noviny byly povinné pro vojáky prvního i druhého ročníku, ovšem zábavné pořady mohli *zobáci* sledovat jen zcela výjimečně; obvykle jim v tom zabránili vojáci druhého ročníku ZVS, zpravidla pouze proto, aby tak demonstrovali svou moc. Výcházky mimo kasárny pak byly pro *zobáky* opravdovou vzácností.¹⁵

13 „Byli zde vojini prvního ročníku základní vojenské služby, takzvané mladé vojsko neboli *zobáci*, a vojini druhého ročníku zvaní *mazáci*.“ GLET, Jiří: *Bez spojení není velení a bez pakárny není vojna*, c. d.

14 GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*. Ústí nad Orlicí: Ofitis, 2013, s. 75.

15 GLET, Jiří: *Bez spojení není velení a bez pakárny není vojna*, c. d.

Tento první ročník – tedy zobáci – však měl ještě další dvě půlroční stadia. Od nástupu do výkonu ZVS do konce šestého měsíce to byli *nováčci*.¹⁶ To byli mladí vojáci, kteří byli nejčastěji nazýváni vysloveně potupnými jmény – *zobani*, *bažanti*, *holubi*, *ptáci*, *myši* a podobně.¹⁷ Právě tito vojáci zažívali nejtvrděší podmínky výkonu ZVS. Pokud nebyli ve službě, pracovali prakticky nepřetržitě od budičku až po večerku. Stávali se také nejlákavějším, protože prakticky bezbranným terčem různých mazáckých praktik, případně otevřeného šikanování.

Od začátku sedmého měsíce až do konce prvního roku služby byli zobáci nazýváni *půlročáci*, neboli též *půlky* nebo *starší rajonisti*. Půlročáci měli ve srovnání s nováčky jako nejmladšími zobáky přece jen některé výhody. Pokud pracovali společně s nováčky, měli právo vybrat si lehčí či méně dehonestující práci. Tak například pokud společně dělali rajony, starší rajonisti umývali chodby, kdežto nováčci čistili hygienická zařízení, když se zametalo listí, byli to právě nováčci, kdo je zamestal a starší rajonisti je dávali na hromádky.¹⁸

Vojáci ZVS druhého ročníku byli považováni za starší vojáky, přičemž byli rovněž souhrnně zváni *mazáci*. Tito starší vojáci měli v neformálních interpersonálních vztazích značnou moc, s jejíž pomocí tvrdě ovládali vojáky mladé a jež jim garantovala množství nepsaných práv a výsad, které však byly v podstatě nelegální, nebyly zakotveny v žádném z oficiálních dokumentů. Jejich hlavním privilegiem bylo přenášení vlastních pracovních povinností na vojáky prvního ročníku; pravidlo „mazák nic nedělá, mazák jenom chodí“ platilo ovšem nejen za normalizace, ale prakticky do zrušení ZVS.¹⁹ Také druhý ročník měl dva stupně, rovněž dvě půlroční stadia. V prvním stadiu – od začátku druhého roku služby následujících šest měsíců to byli *mazáci* (bez přívlastku), od poloviny druhého ročníku pak to byli *super mazáci* neboli *supráci*.²⁰

Absolventi vojenských kateder vysokých škol

Poněkud mimo tuto neoficiální hierarchii stáli absolventi VKVŠ, zejména v důsledku pouhého jednoho roku výkonu ZVS, na který nešlo uplatnit princip „čísla“ vojáků povinných dvouletou službou, ale také pro jiné své obecně platné atributy, především vyšší věk (někdy i výrazně vyšší), leckdy nesoucí s sebou i vyšší stupeň vyzrálosti osobnosti, vybavené vysokoškolským vzděláním získaným za přispění patřičných kvalit, rozvinuté inteligence i osvědčených osobních vlastností. Jak bylo

16 Československá lidová armáda, c. d.

17 „Mladý voják, pták, zobák nebo zoban, tak se nazývali vojáci, kteří na vojně sloužili první až šestý měsíc.“ GLET, Jiří: *Bez spojení není velení a bez pakárny není vojna*, c. d.

18 Tamtéž.

19 Rozhovor 06 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

20 „Poslední půlrok na vojně každý odsloužil jako tzv. suprák.“ GLET, Jiří: *Bez spojení není velení a bez pakárny není vojna*, c. d.

víceméně uznáváno, „z praktického pohledu patřili někam mezi bažanty a mazáky či základáky a vojáky z povolání – měli sice některé výhody (nejmarkantnější bylo právě zkrácení ZVS), ale nepatřili ani tam, ani tam“.²¹ Z praxe vyplývalo, že si svou pozici v neformální hierarchii vojenské komunity museli vytvořit vlastním přičiněním s využitím oficiálně stanovených obecných dispozic i ryze osobních vlastností a schopností.

Absolventi VKVŠ byli v neoficiální hierarchii rovněž neformálně označováni různými termíny, přičemž byl zjevný terminologický rozdíl vyplývající z neoficiálního statusu vojáka, který absolventy nazýval. Absolventovi se říkalo *absík*, což užívali zejména vojáci prvního ročníku (tedy zobáci), přičemž toto označení vyznívalo spíše neutrálně, ne-li vcelku uctivě, ale také byl označován jako *špagát*, nebo *špagi* (tento výraz byl užíván zejména při oslovení, vycházel tedy z vokativní podoby), přičemž tyto termíny působily zřetelně pohrdavě. Termín „špagát“ odkazoval na kolejničky na náramenicích absolventů VKVŠ; zjevně hanlivý tón názvu jednoznačně vyplýval z leckdy netajeného negativního vztahu „dvojročáků“ k absolventům VKVŠ.²²

Přístup k moci a její zneužívání

Mezi vojáky prvního a druhého ročníku, tedy zobáky na jedné straně a mazáky na straně druhé, byl v neoficiální hierarchii zásadní rozdíl, spočívající v přístupu k moci jedněch nad druhými. Citovaný Jiří Glet jej formuloval lapidárně, leč výmluvnými slovy: „*Stručně řečeno, zobáci měli minimum práv a spoustu povinností, mazáci byli mnohem více svobodní, neboť velkou část svých povinností přehrávali na zobáky.*“²³

Mazáci se považovali za nadřazené zobáků a tuto svou představu jim vnucovali v každodenním chodu kasáren. Jak je zřejmé, teoreticky si vojáci druhého ročníku mohli tento svůj přístup k vojákům prvního ročníku zdůvodňovat oficiálním ustanovením zakotveným ve vojenských řádech dodržovaným v praxi, jež stanovilo následující pravidlo: „Je-li třeba určit vztah nadřazenosti-podřazenosti mezi dvěma vojáky stejných hodností, je ve většině armád považován za nadřazeného ten, který je služebně starší.“²⁴

Skutečností je, že starší vojáci (2. ročníku) si v důsledku své předchozí roční praxe při výkonu ZVS osvojili řadu znalostí, dovedností a schopností, naprosto nezbytných pro správný výkon ZVS. Tyto znalosti, dovednosti a schopnosti naopak postrádali mladší vojáci (1. ročníku), kteří je nabývali soustavným, řízeným

21 Srov. *Vojenská katedra*, c. d.

22 Tamtéž.

23 GLET, Jiří: *Bez spojení není velení a bez pakárny není vojna*, c. d.

24 *Vojenské hodnosti*, c. d.

a cílevědomým výcvikem organizovaným především vojáky z povolání, pod jejichž vedením i pod vedením pověřených poddůstojníků a starších vojinů ZVS se prakticky propracovávali k jejich zdárnému zvládnutí.

Z toho je patrné, že nejen profesionální vojáci, ale i starší vojáci ZVS mohli a měli jít mladým vojákům příkladem, a to nejen v oficiálním denním zaměstnání a při plnění různých úkolů, ale také neoficiálně, při neformálním styku, při běžné komunikaci, během níž mohly být konstruktivně řešeny rozličné problémy každodenní vojenské praxe, se kterou byli ostatně konfrontováni všichni. Této skutečnosti vojáci druhého ročníku nepochybně využívali k prosazení i dalšímu upevňování své autority, k čemuž měli jistě plné právo.²⁵

Mazáctví starších vojáků

Problém tkvěl v tom, že starší příslušníci ZVS těchto svých dispozic mnohdy výrazně nadužívali, či spíše je zneužívali k vytvoření základny pro despotické ovládnutí mladých vojáků, tedy k tzv. *mazáctví*. Mazáctví proto můžeme zjednodušeně vnímat jako zneužití víceméně přirozené autority starších vojáků.

Neoficiální hierarchie do značné míry výrazně popírala či zcela negovala hierarchii oficiální v případě, že voják prvního ročníku ZVS získal poddůstojnickou hodnost (obvykle *svobodník*, případně i *desátník*), čímž se statutárně dostal na vyšší pozici v oficiální hierarchii, v níž mu podle vojenských řádů vojíní dané jednotky podléhali. V neformální praxi však tento vztah nebyl vojáky druhého ročníku (včetně vojinů, tedy té nejnižší vojenské hodnosti!) uznáván, naopak byl ignorován či dokonce potírán, leckdy i velmi tvrdě a brutálně.²⁶

Své dominantní postavení, tedy mazácký systém, museli vojáci druhého ročníku tvářit v tvář mladým vojákům prosadit. Dalo by se předpokládat, že toto výsadní, v podstatě nedotknutelné postavení museli starší vojáci těm mladým „zdůvodnit“, případně obhájit, pokud možno přesvědčivým způsobem, čímž by mu dodali na přesvědčivosti, závaznosti a nezpochybnitelnosti. Nic z toho by zřejmě nebylo obtížné, ale obhajovat principy mazáctví zpravidla nebylo třeba, alespoň ne nějak zásadním, radikálním způsobem, kupříkladu pravidelně opakovaným brutálním násilím (i když ani to nebylo příležitostně vyloučeno). Principy mazácké dominance založené na principu „čísla“ odvozeného od doby strávené na vojně, počítaného podle počtu dní zbývajících do odchodu do civilu, byly totiž udržovány v nezpochybnitelné úloze každodenní vojenské praxe, jež byla prokládána celou škálou různých úkonů, služeb, nekompromisně vynucovaných mazáky na mladých vojácích.

25 Kromě výše zmíněného pravidla o vojácích stejné hodnosti neměli mazáci k takovému počínání oficiálně žádnou pravomoc, vše se odehrávalo v neformální rovině.

26 Tuto problematiku zachycuje RAJSIGL, Oldřich: *Vojín Sígr aneb Ne-skutečná vojna*. Praha: Práh, 2013, přičemž autor těchto velmi svérázných, výrazně beletrizovaných a zřejmě se značně vysokou mírou autorské licence psaných vzpomínek nepokrytě oslavuje tento systém a svou aktivní roli v něm.

Při radikální, zásadní změně životních podmínek, v prvotním šoku po nástupu do výkonu ZVS mladí vojáci bez jakýchkoli předchozích praktických zkušeností s vojenskou praxí, obvykle velmi snadno a rychle podlehli tlaku nového prostředí a bezpodmínečně se podrobili daným podmínkám, přizpůsobili se.²⁷ Zásadní roli zde hrálo vědomí bezvýhodnosti, marnosti účinného odporu, zejména při představě celých, či jen pomalu se zkracujících, dvou roků ZVS. Nováčci tak přistoupili na pravidla, která byla v životě vojenské komunity pevně zakotvena víceméně tradicí, udržovanou dlouhé roky či spíše celá desetiletí.

Mazáctví neexistovalo výhradně jako takové; jeho princip byl materializován v podobě konkrétních vztahů mezi příslušníky vojenské jednotky. Zvláště pak platilo mazáctví ve specificky vyostřené podobě v individuální rovině mezi dvěma konkrétními osobami; zpravidla každý mazák měl „svého“ zobáka, jakéhosi svého osobního sluhu, ale leckdy současně i otloukánka, jenž mu byl vydán na milost a nemilost. Mezi mazáky a zobáky byl časový rozdíl jednoho roku, což značilo, že nováček podléhal mazáku (bez přívlastku), kdežto starší rajonista už měl „svého“ supráka.

Princip mazáctví nebyl nikterak složitý, a tudíž bylo vcelku snadné jej definovat. Koneckonců jako takový byl také poměrně často a vskutku jednoduše formulován, začasť i samotnými bývalými příslušníky ZVS v jejich ústních i publikovaných vzpomínkách i celých memoárových knihách. Jedním z nich byl i Jiří Glet, který ve svém memoárovém spisu napsal: „*Mazácká vojna spočívala na [...] velmi jednoduchém principu. V prvním roce vojny budeš makat jako mourovatý a v druhém roce budeš odpočívat a zažívat se.*“²⁸

Mazáctví jako systém bylo mnohými z těch, kteří absolvovali ZVS, posléze uznáváno jako spravedlivý řád, jako vcelku konstruktivní systém, nezbytný pro bezproblémový chod uvnitř vojenského útvaru. Jiří Glet uvedl doslova: „*Bylo to do jisté míry spravedlivé a vojáci se mohli pořádně na něco těšit. Zobáci se těšili na dobu, až se stanou mazáky a skončí jim tak doba jejich nepřetržitě práce, a mazáci se zase těšili na civil.*“²⁹

Tzv. číslo a jeho kult

Zcela neoficiální, leč mimořádně významnou roli v každodenní praxi příslušníka základní vojenské služby (ZVS), odvedeného na dva roky (730 dní), hrála (narůstající) délka již odsloužené doby výkonu této služby a naopak (zkracující se) časový úsek zbývající k odchodu do civilu. Délku tohoto časového úseku tak vyjadřovalo

27 Nelze souhlasit s tvrzením, které je někdy tradováno, že mazácká dominance a „mazácká vojna“ byly všeobecně známé všem příslušníkům ZVS a také veřejnosti a že každý nováček, který nastoupil do výkonu ZVS, byl o tomto neoficiálním fungování vojenské komunity informován předem od těch, kteří už „vojnu“ absolvovali.

28 GLET, Jiří: *Bez spojení není velení a bez pakárny není vojna*, c. d.

29 Tamtéž.

tzv. *číslo*, považované za „jednu z nejdůležitějších věcí“ každého příslušníka ZVS.³⁰ Právě ono číslo, tedy počet dní zbývajících do konce výkonu ZVS, který současně znamenal propuštění z armády do zálohy a tudíž nástup do civilu, bylo v neoficiální hierarchii považováno za pregnantní doklad, za výraz zařazení do patřičné kategorie vojáka ZVS. Číslo tak determinovalo momentální stávající sociální status příslušníka ZVS, podílelo se na jeho konstituování, zejména pak určovalo zařazení vojáka do striktně vymezené kategorie (nováček, půlročák, mazák, suprák), od níž se odvíjelo jeho postavení v komunitě příslušníků ZVS. Tyto faktory výrazně či dokonce zásadně oslabovaly nebo naopak posilovaly reálnou pozici příslušníka ZVS v rámci vojenské komunity v prostoru kasáren, a zvláště pak v jejím dílčím segmentu (na úrovni rota, četa, družstvo), jehož součástí příslušník ZVS byl.

V tomto ohledu se stalo číslo výmluvným symbolem vojákovy momentálního stavu v rámci dvouletého výkonu ZVS. Číslo přímo symbolizovalo jeho status v onom proměnlivém procesu, a není tudíž překvapující, že se k němu vztahovalo množství výrazných atributů, které nejen odrážely každodenní život v kasárnách i mimo ně, ale současně jej výrazně poznamenaly, neboť jej spoluvytvářely. Tomuto číslu byl přisuzován natolik velký význam, že lze přímo hovořit o „kultu čísla“.

Reflexe čísla mezi vojáky

Číslo platné toho či onoho dne si každý voják ZVS dobře uvědomoval, přestože se měnilo, tedy snižovalo, každý den. Číslo bylo proto reflektováno velmi senzitivně, nepochybně prismatem neobyčejně silné a emotivně prožívané touhy po návratu do civilního sektoru. Tyto pocity velmi sugestivně dokládají reálný vztah mnohého z vojáků k výkonu ZVS, který byl jím vnímán jako mimořádně trýznivý a traumatizující a chápán jako ztráta nemalé části mladého života.

Postoj příslušníka ZVS k výši čísla byl v zásadě dvojitý, přičemž se proměnil v průběhu času, přičemž zásadním zlomem byl konec prvního ročníku služby a začátek druhého, tedy mezník, kdy se ze zobáka stával mazák. Zatímco v první polovině výkonu ZVS byla výše čísla poněkud traumatizující – každý, kdo právě narukoval, „*to měl automaticky za milion*“ – neboť zobákovi přímo symbolizovala jeho podřízené postavení, ve druhé polovině služby byla naopak symbolem vojákovy jak výsostného postavení v komunitě útvaru, tak současně i moci, a tudíž se jím mazák leckdy holedbal a do značné míry je stavěl na odív.³¹

30 Konstatuje to výslovně například anonymní autor textu, pojednávajícího o každodennosti vojáků ZVS Československé lidové armády a zveřejněného na internetových stránkách: „Jednou z nejdůležitějších věcí každého základa bylo číslo, které udávalo počet dní zbývajících do odchodu do civilu.“ Viz *Československá lidová armáda. Jak jsme se bavili*. Dostupné z: <http://www.csla.cz/vojenskaslužba/jakjmsesebavili/index.htm> (cit. 17. 6. 2020).

31 Tamtéž.

Značná délka vojenské služby – plně dva roky, přičemž prakticky neustále hrozilo další prodloužení toho časové úseku v důsledku dočasného uvěznění vojáka, k čemuž docházelo v mnoha útvarech skutečně velmi často – působila na velkou část příslušníků ZVS poněkud depresivním způsobem, což bylo jedním z důvodů, proč se tito mladí muži natolik intenzivně zaměřili právě na překonání časové bariéry chybějící k završení výkonu ZVS a odchodu do zálohy, tedy do civilního sektoru. Pouhé přežití každého dne, tedy zdolávání jednoho čísla za druhým, se stalo smyslem pobytu na vojně.

Číslo, které vyjadřovalo tento mystický časový úsek, jenž se neustále měnil, bylo bedlivě sledováno a jeho hodnota byla citově prožívána. Zejména u trojciferných čísel, tedy značně vysokých hodnot, kterých bylo z celkového počtu 730 pochopitelně zdaleka nejvíce, bylo vítáno každé snížení. Zvláštního významu pak nabyla změna první číslovky z onoho čísla, označující řádově celé stovky dní. Svědectví o tom zanechal např. Josef Grobelný ve svých vzpomínkách na výkon ZVS v řadách Pohraniční stráže, když si dne 9. února 1973 zapsal: „*Ted' už to mám za 600, od zítřka už číslo začíná pětkou! Nechce se tomu ani věřit, ale utíká to, když člověk vstává v pět ráno a jde spát v deset.*“³²

Demonstrace čísla a jeho znalost

Vzhledem k závažnosti tzv. čísla, tedy počtu dnů, které příslušníku ZVS chyběly do konce výkonu ZVS a k návratu do civilního sektoru, bylo proto číslo také náležitě prezentováno, demonstrováno, a to různými způsoby, přičemž v prezentaci čísla byly rozdíly, opět vyplývající ze statusu příslušníka ZVS, protože jiné byly u vojáka prvního ročníku, jiné u vojáka ročníku druhého.

Číslo bývalo poměrně často nepřehlédnutelnou součástí korespondence odeslané (v drtivé většině případů dopisů) vojáky ZVS. Toto číslo bývalo obvykle umístěno na výrazném místě listu, na první straně v rohu nahoře či úplně na konci listu, za podpisem. Výše čísla bývala v dopisu často komentována (obvykle jako příliš značná anebo naopak jako již výrazně malá), anebo nikoli – vzhledem k jeho jasné výmluvnosti se některým odesílatelům jevil další komentář jako nadbytečný. Pro mladé vojáky to byl snad jediný způsob prezentace čísla, jinak ho nesměli příliš ukazovat. Vojáci druhého ročníku své číslo takto prezentovali rovněž, ale bez jakýchkoli omezení. Také tato frekventovaná skutečnost dokládá důležitost tzv. kultu čísla, který výrazně ovlivňoval status i každodenní život příslušníka ZVS. Kupodivu je častou součástí korespondence nejen vojáků dvouleté služby, ale i absolventů VKVŠ, na které se kult čísla vztahoval spíše nepřímě.³³

32 GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 49.

33 Srov. ALTMAN, Karel: „A tak posílám ti pozdrav z vojny...“ (K problematice osobní korespondence jako zdroje etnologického poznání každodenního života příslušníků základní vojenské služby v období tzv. normalizace). *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 1, s. 57–64.

Mladým vojákům bylo jakékoli prezentování jejich čísla ze strany mazáků zakazováno, nesměli je ani vyslovit, zejména pak v prvním půlroce služby. Vojáci druhého ročníku předstírali, že je vysoká hodnota zobáckého čísla irituje, a tudíž jeho prezentaci, i nechtěnou, trestali a dotýčný si pak musel tento prohrěšek řádně *odkrotit*, zpravidla fyzicky, tělocvičným úkonem zvaným kliky.³⁴ Je pochopitelné, že mladý voják obvykle přesně znal své vlastní číslo, tedy počet dnů, které mu chyběly do civilu, ale tato znalost však byla jeho osobní záležitostí, jíž se zhostil zcela dobrovolně. Tento zvyk měl rovněž pokračování i po zásadním zkrácení ZVS na přelomu milénia. „*To vlastně byla věc, kterou jsme sledovali i my [...], patřilo to k dobrému tónu vědět, jaký máme my číslo,*“ vzpomínal pamětník, jenž vykonával ZVS v letech 2001–2002.³⁵ Avšak zcela povinně musel zobák znát číslo mazáků své jednotky (roty, čtyry, družstva), k čemuž byl vysloveně nucen. I toto číslo se pochopitelně každý den měnilo, snižovalo, což zvýšeně kladlo nároky na zobákovu bdělost. Jak se zdá, situace byla nadto komplikovanější vzhledem ke skutečnosti, že v každé jednotce byly dva druhy mazáků – vlastní mazáci (bez přívlastku) a supermazáci (neboli supráci). Každý voják prvního ročníku ZVS tedy musel znát celkem dvě mazácká čísla, mazácké a suprácké.

Někteří pamětníci ovšem tvrdí, že si vojáci prvního ročníku ZVS museli pamatovat pouze číslo supráků, tedy nikoli všech vojáků druhého ročníku ZVS, (všech mazáků), nýbrž pouze těch, kteří měli do odchodu do civilu 182 dní a méně. To se nám však na základě prostudování celkové sumy patřičných pramenů jeví jako nepravdivé.³⁶ Právě znalost mazáckého čísla musel zobák velmi často prakticky dokazovat, neboť na ni byl dotazován mnohdy i několikrát denně, třeba i uprostřed noci po násilném probuzení ze spánku. V případě prokázané neznalosti mazáckého čísla byl mladému vojákovi obvykle ukládán trest, který musel být vykonán bezprostředně poté; zpravidla jím byl značný počet kliků.³⁷ Přednostní roli při trestání takto se provinivšího mladého vojáka hrál pochopitelně „jeho“ mazák, který rovněž nejčastěji prověřoval jeho znalost. Zobáková znalost čísla mazáků se proto z hlediska zvýšení míry bezúhonnosti jevila jako podstatně důležitější než znalost jeho vlastního čísla.

Je nutno upozornit, že bylo jako směrodatné uznáváno pouze společné číslo patřičné skupiny společně nastoupivších vojáků do výkonu ZVS. K tomuto číslu se

34 Československá lidová armáda. *Jak jsme se bavili*, c. d.

35 Rozhovor 25 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

36 Jde například o tvrzení, že „každý zobák musel povinně znát číslo do civilu každého „supermazáka“, tedy těch, kterým již zbýval jen poslední půlrok služby“. Viz VALENT, Ivo: *Šikana v lidové armádě byla na denním pořádku. Některé praktiky byly hodně drsné*. Dostupné z: https://www.ctidoma.cz/historie/v-lidove-armade-byvala-sikana-siroce-rozsirenym-jevem-54148?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu (cit. 29. 10. 2019).

37 Tamtéž.

nepřipočítávaly ani tresty, tedy počet dní vojenského vězení, které mazák obdržel v průběhu ZVS za různé přečiny. Takové číslo by bylo u každého vojáka ZVS jiné, neboť výše trestů, které v průběhu své služby obdržel, mohla být rozličná. Nadto byly tresty občas vymazávány, což opět měnilo konkrétní situaci.

Jak je patrné, vojáci druhého ročníku své číslo nejenže neskrývali, ale naopak je demonstrovali jako symbol svého vlastního postavení v komunitě příslušníků ZVS, což nemuselo mít svou relevanci výhradně přímo v prostředí vojenského útvaru (tedy v kasárnách), ale také při hromadných pobytech mimo něj (zejména na odloučených pracovištích či při výjezdech do vojenského prostoru za účelem vojenského cvičení), ale stejně tak v prostoru vojenského obvodu, v jehož rámci bylo možné legálně absolvovat vycházku. Způsobů demonstrace mazáckého čísla bylo značné množství.

Politická mapa světa a číslo

Zvláštní zvyklosti byly spojeny s politickou mapou světa, na níž byly pro zvýraznění barevně odlišeny jednotlivé státy, které byly očíslovány. Takovou mapou byly vybaveny mnohé (můžeme usuzovat, že téměř všechny) vojenské útvary tehdejší Československé socialistické republiky, přičemž mapa zpravidla visela v některé ze společenských místností na jednotlivých rotách, především na politickovýchovných světelnicích (tzv. *pévéeskách*) i jinde. Na mapě byl (obvykle ve spodní části) zvlášť uveden i seznam jednotlivých států, jichž bylo tehdy (konkrétně v 80. letech) celkem 167, přičemž – a to bylo zásadní – každý měl své číslo. Jednotlivá čísla států pak byla ztotožněna s konkrétním číslem vojáků druhého ročníku, tedy již ve stadiu suprůka, a takto symbolizovala počet dnů, které jim chyběly do konce jejich výkonu ZVS. Nejvyšší zde uvedené číslo 167, které označovalo stát Západní Samoa v Tichomoří, bylo považováno za výchozí, bylo vyhlášeno jako „*den přistání na mapě*“, a tudíž toužebně očekáváno zainteresovanými vojáky. Tehdy se připíchl špendlík s vlaječkou s číslem 167 na území daného státu, aby druhého dne byl (s vlaječkou s číslem o jedno nižším) umístěn na území státu s číslem 166; každý následující den se špendlík s vlaječkou a postupně se snižujícím číslem zapichoval na mapě v místech patřičného státního celku. Československo mělo číslo 5.³⁸

Také tento „geografický“ (a rovněž proměnlivý) údaj museli vojáci prvního ročníku znát, jeho znalost byla mazáky bedlivě prověřována a v negativním případě přísně trestána, zpravidla fyzicky, bez odkladu a rovnou na místě. Na otázku „kde jsme“ musel zobák obratem správně odpovědět, například „v *Erytreji*“. V některých útvarech však bylo značně obtížné patřičný název státu vůbec zjistit, vzhledem k tomu, že mapa byla umístěna na hůře přístupném místě, alespoň pro vojáky prvního ročníku, jejichž pohyb v prostředí útvaru byl vůči mazákům dosti limitován. Jak uvádí ve svých vzpomínkách

38 VOTRUBA, Adam: *Kultura vojáků základní služby*, c. d., s. 55.

Ivo Valent, „*mapa ovšem visela v uzavřené kanceláři výkonného praporčíka, takže každé ráno po jeho příchodu bylo pro nováčky nutné vymyslet jako první věc nějakou záminku, proč k němu vniknout*“.³⁹

Oslavy kulatého čísla

Velmi rozšířeným zvykem byla oslava kulatého počtu dní zbývajících do civilu. V takovém případě bylo ovšem relevantní, zdali šlo o číslo zobáka či mazáka. Součástí svérázných rituálů, jež v daný den obvykle nastaly, byly některé další specifické atributy, a to hmotné, trojrozměrné, které měly symbolický význam. Šlo o rozličné fiktivní bankovky, mazácké metry atd. Právě ony – kromě vzpomínek na dané vojenské zvyky a praktiky – se nejčastěji dochovaly do současnosti jako svědectví o dávných dobách výkonu ZVS mnoha set tisíc či spíše milionů mladých mužů v průběhu oněch časů povinné vojenské služby.

Jako vcelku symptomatické se jeví, že ony bankovky, metry, průkazy záložáka a podobné „dokumenty“ byly vyráběny z dostupných materiálů zcela dobrovolně, z pohnutek do značné míry prestižních, a to nejen ve vojákově volném čase, ale i v době nařízeného a závazného vojenského zaměstnání, během nočních služeb a při podobných příležitostech, kdy bylo třeba ukrátit si volnou chvíli.

Bankovky s kulatým číslem

Velmi rozšířeným bylo při této příležitosti vyrábění svérázných vojenských bankovek, fiktivních platidel, na nichž figurovalo právě ono kulaté číslo, které značilo počet dnů, jež chyběly vojákům do civilu. Kromě toho zde byly různé humorné kresby a veselé průpovědi. Motostřelec, vykonávající vojenskou službu v lázeňském městě v západních Čechách v letech 1989–1990, vzpomínal na nápis „*Koho pánbůh nemiloval, ten do Karlových Varů narukoval*“.⁴⁰ Bankovky se obvykle zhotovovaly ručně, kreslením a vybarvováním, mnohdy však byl výchozí vzor kopírován, zpravidla fotografickou cestou. Jakkoli se může vojenská bankovka zdát vcelku nevinným atributem vojenského každodenního života, její výroba, rozmnožování a šíření byly přísně zapovězeny a v případě odhalení trestány, nejednou značně vysokým trestem; jeho výše se však dosti odlišovala, podléhala zavedenému úzu toho kterého vojenského útvaru.⁴¹

První taková příležitost byla spatřována v čísle 500, jež ovšem spadalo do doby, kdy byl voják ZVS teprve ve stadiu staršího rajonisty, tedy stále ještě zobáka, tudíž

39 VALENT, Ivo: *Šikana v lidové armádě byla na denním pořádku. Některé praktiky byly hodně drsné*, c. d.

40 Rozhovor 23 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS

41 Například v roce 1984 byl ve VÚ 8585-101 (Provozní prapor Praha XII. Dejvice) oficiálně potrestán několikadenním vězením člen fotokroužku, protože vyráběl tzv. pětistovky. Viz Vojenský správní archiv v Olomouci, Provozní prapor Praha XII. Dejvice, VÚ 8585-101, Denní rozkaz velitele vojenského útvaru z 1. 11. 1984.

Stovka – 100 dnů do civilu. Soukromý archiv.

nebylo radno je prezentovat mazákům a suprákům útvaru. Josef Grobelný vzpomínal ve svých pamětech na průběh onoho rituálu: „*Nebyla to žádná velká oslava, pouze tiché připomenutí stejnoročáků, že nám už zbývá jenom těch 500 dní.*“⁴² Nicméně i tak byla u této příležitosti „vydána“ bankovka v hodnotě pět set dní, byla vyrobena jako oboustranná fotografie, která se namnožila na požadovaný počet exemplářů. Tuto pětistovku pak mladí vojáci rozesílali svým dívkám, přátelům a známým v civilu. Citovaný Josef Grobelný pociťoval hrdost na autorství této pseudobankovky, když po letech napsal: „*Byl jsem grafickým autorem bankovky.*“⁴³

Další kulaté číslo mělo hodnotu 400. K tomuto číslu, které se rovněž vztahovalo výhradně k vojákům prvního ročníku, však vojenské zvyklosti s sebou nic nepřinášely. Vojáci, tou dobou stále starší rajonisté, si pouze připomněli, že mají za sebou další stovku.⁴⁴

Slavení „Třístovky“

Třístovka byla vojáky ZVS, ovšem jen těmi, kteří sloužili dva roky, tedy nikoli absolventy VKVŠ, považována za druhý „*největší svátek mazáckých tradic*“, hned po začátku stříhání metru.⁴⁵ Nepochybně zde hrála roli skutečnost, že to bylo první kulaté číslo, které zažíval příslušník ZVS již coby voják druhé ročníku, tedy jako mazák.

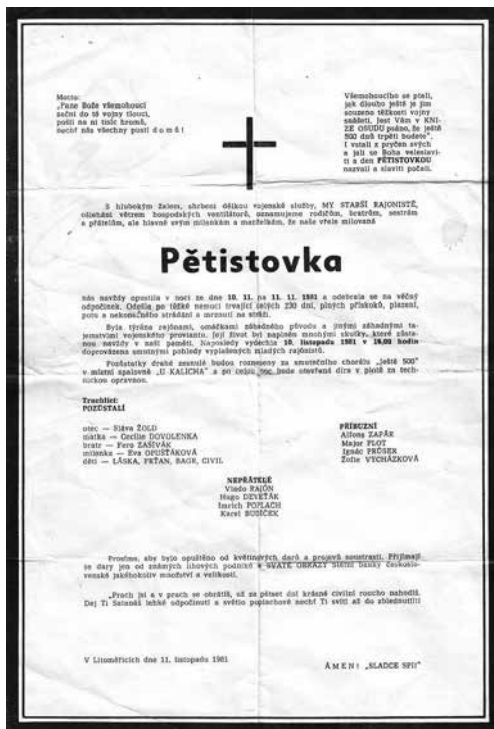
Na třístovku se všichni, kterých se to týkalo, připravovali už dlouho předem zejména výrobou patřičné pseudobankovky, namalované, vyfotografované a dále

42 GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 75.

43 Tamtéž.

44 Tamtéž, s. 104.

45 Tamtéž, s. 129.

Pětistovka (500 dnů do civilu) v podobě smutečního oznámení. Soukromý archiv.

vojně „a měli to za víc“. Předpokládanou reakci adresátů Smutečního parte vyličil Josef Grobelný: „Kdo něco takového neznal, mohla ho černě lemovaná obálka vyděsit, ale když ji otevřel, určitě přišly úsměvy.“⁴⁷ Taková smuteční parte však nebyla spjata výhradně číslem 300, mohla být vytvářena u příležitosti i ostatních „stovek“, přičemž se zvláště nabízela čísla, odpovídající hodnotě skutečně platných bankovek v konkrétní době, zejména pětistovky a stovky.

Lámání třístovky

Posledním a nejdůležitějším aktem kýženého dne bylo „lámání třístovky“, což byl svérázně parodovaný smuteční obřad, kterého se zúčastnilo větší množství příslušníků ZVS různého neoficiálního statusu; onu „třístovku“ symbolizovalo tenké

rozmnožené. Měla velikost tehdejší stokoruny a také z jedné strany byly Hradčany a z druhé motiv z vojenského života daného útvaru, například u Pohraniční stráže byl motiv ze státní hranice. Na bankovce figurovalo číslo 300, nebo celý nápis „300 dní“, stejně jako žertovná tvrzení odkazující na místo jejího původu, jímž byla patřičná kasárna, že ji vydala tamější banka, že je „krytá potem mazádků“ právě z toho místa a že její falšování se trestá novým nástupem do vojenské základní služby.⁴⁶

Smuteční parte s třístovkou

Dalším důležitým dokumentem vztahujícím se k číslu 300 bylo *Smuteční parte*, jímž se dávalo na vědomí, že „zemřela Třístovka“; parte bylo vloženo do obálky s černým rámečkem. Bankovka i parte se rozesílaly známým, příbuzným, přítelkyním a hlavně kamarádům – zvláště těm, co byli rovněž na

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž.

prkno o délce 300 cm. „Pietní akt“ začal přesně v devatenáct hodin, kdy vybraní vojáci prvního ročníku nastoupili ve svérázném odění, totiž oblečení v pyžamech, obutí v kanadách, na hlavách s přílbami, na nichž byly rozsvícené svíčky. Po patřičných vojenských povelích pronesl některý z mazáků parodovaný proslov „*k naší drahé zesnulé Třístovce*“, po jehož skončení bylo prkno symbolizující Třístovku přeraženo o hlavu jednoho z vojáků prvního ročníku. Následoval nástup mazáků na poslední úklid rajonu, ten však byl přerušen už po vydrhnutí jeho půlky, poté byly „slavnostně“ předány patřičné pomůcky mladým vojákům, kteří dokončili rajony už sami. Tento akt vyjadřoval smysl celého ceremoniálu: noví mazáci se tak neoficiálně zbavovali povinnosti vykonávat rajony a tuto povinnost předávali výhradně do rukou vojáků prvního ročníku. Na něco takového pochopitelně neměli žádné právo, rajony museli dle oficiálních vojenských řádů vykonávat všichni vojáci ZVS. Podle neoficiální hierarchie, jež se prosazovala v ČSLA, tomu však bylo jinak, většinou s mlčenlivým souhlasem profesionálních vojáků, kteří zodpovídali za situaci ve vojenském útvaru.⁴⁸

Ke specifickému posunu ve významu čísla 300 došlo po zásadním zkrácení ZVS na přelomu milénia na jeden rok. Tehdy se z ní stalo první kulaté číslo, které voják ve výkonu ZVS absolvoval. Bylo rovněž spojeno s oslavou, k té však přistupovali vojáci poměrně záhy po nastoupení na vojnu. „*První oslava, kterou jsem tam absolvoval, tak to bylo číslo 300, to jsme šli zapít, a to jsem se teda hodně zřídil,*“ vzpomínal pamětník, jenž byl ve výkonu ZVS v letech 2002–2003.⁴⁹

Posledními kulatými čísly byla dvoustovka a stovka. Rituály prvního z nich, tedy dvoustovky, se však už vztahovaly k významnému vojenskému symbolu, jímž byl tzv. mazácký metr. Druhé ze zmíněných čísel, stovka, se slavila v rámci tzv. stříhání metru, jak o tom bude pojednáno níže.

Vedle těchto kulatých čísel nutno reflektovat i význam jednoho čísla „nekulatého“, jež sice nebylo okázale vyjadřováno numericky jako čísla kulatá, jeho důležitost však pro praxi příslušníka ZVS byla zcela mimořádná. Bylo to číslo 365, označující první den druhého roku výkonu, tedy de facto moment, kdy se z bývalého

48 Josef Grobelný zanechal ve svých pamětech svědectví o průběhu obřadu lámání třístovky, jak je sám zažil 30. listopadu 1973. Jeho barvitě líčení považujeme za vhodné citovat doslova. Je pro ně charakteristický poněkud bujarý styl vlastní vojákovi ZVS, jenž už byl mazákem a který si vychutnával svůj nový, vyšší status, jímž byl obdařen přetřpením předchozích útrap: „*Smuteční akt probíhal za úžasu ptactva. Přesně v devatenáct nula nula při hukotu poplachové sirény padla Třístovka a na její památku se uskutečnil pietní akt. Vybrané ptactvo nastoupilo ve vyleštěných přílbách a s rozžatými svícemi na nich, vyzbrojeni kulomety vzdávali poctu. Jejich oděv značky Pyžamo a kanady dodávaly lesk celému aktu. Po povelu Pozor a k Poctě zbraň byl pronesen proslov k naší drahé zesnulé Třístovce. Po proslovu následovalo zlomení Třístovky o hlavu jednoho ptáka. Po tomto obřadu následovalo poslední trhnutí metru mazákem a nástup na poslední rajon. Po vydrhnutí půlky roty bylo uskutečněno slavnostní předání kartáčů, kýblů a hadrů ptactvu a ti pak pokračovali v rajonech.*“ Viz GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 129.

49 Rozhovor 11 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

zobáka stává definitivně mazák. Zakončení prvního ročníku povyšováním na mazáka byl ve výkonu ZVS zásadní přechodový rituál, který znamenal totální proměnu statusu příslušníka ZVS. Tento rituál se však odehrával ještě před dnem, jenž měl číslo 365; tehdy už byli bývalí mazáci v civilu (pokud ovšem nenasluhovali zmeškané dny výkonu ZVS).

Jawa 250

Oslavovaným číslem bylo i číslo 250, kdy se sice „nelámala stovka“, ale důvod k nezvyklému rituálu zavdávala skutečnost, že toto číslo zaznělo ve známé populární písni *Bilá Jawa 250*. Tato píseň pochází z roku 1984 a zpívala ji Věra Špinarová, která ji nahrála na gramofonovou desku, jejíž náklad činil několik desítek tisíc výtisků (od té doby píseň vyšla ještě několikrát, i ve formátu CD), tudíž byla velice dobře známá v širokých vrstvách, zejména v řadách mladých lidí, tedy i potencionálních vojáků. Jde tedy o rituál mající počátek v éře vrcholící normalizace.⁵⁰

Ve vojenských útvech pak patřičného dne tato píseň zněla jednak z rozhlasu v místnostech, kde byl umístěn radiový přijímač, tedy většinou na PVS, anebo byla hlasitě zpívána zobáky, kteří takto museli činit na oslavu svých mazáků. Obvykle nezůstalo u pouhého zpěvu; ten zpravidla pouze doprovázel zvláštní rituál. Současné totiž musely být vykonávány některé úkony.

Jak je zjevné, bylo několik způsobů, jak tento kulatý počet dní oslavit. Zvykem bylo, že při počtu dní 250 se dělaly „*jízdy dvěstěpadesátek*“, kdy zobáci měli imitovat jízdu motorek kubatury 250 ccm, přičemž zpívali zmíněnou píseň. Tehdy v kasárnách „*nastal čas motorek [...], a tak se chystala projížďka po rotě*“. Jak ovšem vzápětí upozorňuje pamětník ve svých vzpomínkách, „*nemělo to nic společného s oddílem motocyklistů v kasárnách, ale jednalo se o privátní akci*“.⁵¹ Obvykle museli vojáci prvního ročníku pobíhat po chodbách i světnicích v prostoru své roty s rukama roztaženými a nataženými dopředu a za zpěvu písni tak simulovat řízení motocyklu.⁵²

Jiný způsob oslavy této události v životě příslušníků ZVS uvádí ve svých vzpomínkách Petr Gruber, vzpomínající na tuto „privátní akci“: „*Ta počívala v tom, že se vzalo jedno bidlo, nohy se strčily do přileb, nahoru se dal smeták, k němu střelec a dole seděl řidič a velitel družstva. No a bigoší přidělení k vozidlu tlačili toto monstrum po chodbě roty za rachotu ešusů a hlasitého hulákání*“.⁵³

50 Srov. Rozhovor 13 a 15 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

51 GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy. ČSLA 1982–84*, c. d., s. 111.

52 Toto líčení vychází výpovědí respondentů, ale také z autoptických zážitků autora stati, který se coby absolvent VKVŠ této tristi podívané účastnil v roce 1984 ve Vojenském útvaru 8585 v Praze-Dejvicích, naštěstí jako pouhý divák, bezmocně přihlížející onomu ponižujícímu úkonu.

53 GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy. ČSLA 1982–84*, c. d., s. 111.

Jak je patrné, v případě čísla 250 nešlo ani o snížení čísla v řádu stovky, ale ani o jiný z významných mezníků ve výkonu ZVS, při dovršení tohoto čísla se status vojáka nijak významně neměnil, to znamená, že mazák zůstával mazákem, neměnil se v supraka.

Mazácký metr a jeho střihání

Číslo, dokonce mnoho čísel, samozřejmě obsahoval i velmi rozšířený mazácký metr, odměřující zbytek zkracujícího se času do odchodu do civilu a symbolizující poslední období výkonu ZVS. K nejrozšířenějším, a tudíž i nejznámějším atributům kultu čísla, totiž nepochybně patřila výroba tzv. *mazáckého metru*; tento termín z oblasti vojenského slangu přesáhl už před mnoha desetiletími hranice vojenského prostředí, používá se poměrně běžně v obecné mluvě; zvláště pak je v české frazeologii zavedený tvar *střihání metru*.⁵⁴ Vedle značného množství jiných svědectví různého původu totéž dokládá i strohé konstatování Josefa Grobelného: „*S vojnou je již mnohá léta nedílně spojené střihání metru.*“⁵⁵

Také mazácký metr patřil k symbolům, které uznávaly všechny druhy vojska v ČSLA.⁵⁶ Představoval ho skutečný krejčovský metr dlouhý 150 centimetrů, běžně užívaný zejména při šití oděvů, jenž byl snadno dostupný v maloobchodní prodejní síti, ve specializovaných prodejnách, kde jej příslušník ZVS bez problémů zakoupil; slovy pamětníka Petra Grubera, „*v určitých ročních obdobích zmizí z prodejen Švadlenka velké množství krejčovských metrů, dále různé barvičky a nůžky*“.⁵⁷ Mazácký metr byl totiž ke svému netradičnímu účelu specificky upravován s využitím patřičných pomůcek. Metr býval různě zdoben, jednotlivé dílky byly vybarvovány různými barvami, někdy v ustáleném pořadí, pro jednotlivé dny v týdnu jinak.

Výroba metru představovala celý rituál, v rámci kterého byl předem stanoven postup, který pak byl dodržován. Zřejmě byl zachovávan stejně u různých druhů jednotek, ve většině útvarů. Bylo postupováno po jednotlivých centimetrových dílcích metru, přičemž se začínalo odzadu, tedy od čísla 150. Nejprve se vystřihovala první padesátka (150–100), a to do stejného tvaru (jímž bylo třeba srdíčko), obdobně byla vystřihována druhá padesátka (99–51), ale do jiného tvaru (například čtyřúhelníku), další tvar měl ovšem pouze třicet osm centimetrových dílků. Posledních dvanáct

54 Tento výraz kupodivu chybí v jinak mimořádně fundovaném díle *Slovník české frazeologie a idiomaticky*. Praha: Academia, 1994.

55 GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 146.

56 Vyplyvá to z reprezentativního vzorku výpovědi pamětníků výkonu ZVS u různých vojenských útvarů v daném časovém období, s nimiž byly v rámci výše zmíněného projektu konány polostrukturované rozhovory. Potvrzuje to ve svých memoárech i citovaný Josef Grobelný, jenž napsal doslova: „*Není snad voják, který ho nestřihá, ať je to pohraničník, letec, ženista či tankista.*“ Viz GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 146.

57 GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy. ČSLA 1982–84*. Brno: Tribun EU, 2012, s. 124.

Krátící se mazáček metr: 80. léta 20. století. Soukromá sbírka.

centimetrů zůstávalo vcelku, nenastříhaných. Pak se jednotlivé dny, tedy centimetrové dílky, barvily, což určoval kalendář. Postupně se tak opakovaly dílky obarvené následujícím způsobem: modré pondělí, hnědé úterý, červená středa, zelený čtvrtek, černý pátek, žlutá sobota, bílá neděle.⁵⁸

Mazáček metr neměl jednotnou podobu, při jeho zhotovení se uplatňovala vojáckova představitivost i výrobní schopnosti. Metr si často vojáci různým způsobem upravovali, zdobili, a to individuálně, každý podle svého vkusu, podle svých schopností: „*Voják začne vyrábět fantazií neohraničené tvary, kdy se každý centimetr mění na umělecké dílo ve všech barvách. Někteří volí ovály, čtverce, rakvičky nebo erby. Na druhou stranu se pak píší jména planet sluneční soustavy jako symbol vzdálenosti do civilu.*“⁵⁹

Jak je patrné, mazáček metr vyráběl voják druhého ročníku ZVS jako mazák, ale stříhal ho už jako suprák. Výroba metru musela být poměrně přesně načasována. Mazák si ho pořizoval v době, kdy se blížil k získání neoficiálního statusu supraka v závěrečném období výkonu ZVS. Jeho výroba tak spadala do doby, kdy – alespoň podle tvrzení některých svědků – v mnoha vojenských útvech nastala s blížícím se odchodem mazáků do civilu uvolněná atmosféra, která napomáhala jejich kreativité, s jakou začali vytvářet různé předměty, které symbolizovaly jejich snižující se počet dní ve výkonu ZVS: „*Nastalo období, kdy každý voják chce vyjádřit svoji touhu po civilu, a tak začne vyrábět různé pomůcky.*“⁶⁰

Mazáček metr musel být hotov do dne, na který připadlo číslo 200, tedy „dvoustovka“. Tehdy musel být zaplombován čtyřmi plombami. Plomby byly buď originály, užívané ve vojenském prostředí, kde se jimi plombovaly například sklady, nebo si je vojáci vyráběli sami z pečetního vosku, byly však různě kombinované, například s trikolórou, byly ozdobené odznaky psa (u pohraniční stráže) nebo prázdnou nábojnicí, podle možností, které voják toho času měl.

Vlastník hotového mazáček metru měl při čísle 200 právo provést tzv. *vytloukání brk zobákům*, jejich číslo tehdy činilo 565, tedy o celý rok více.⁶¹ Celý rituál vytloukání brk, kterému přihlíželo množství jiných vojáků ZVS, probíhal

58 GROBELNÝ, Josef, *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 146.

59 GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy. ČSLA 1982–84*, c. d., s. 124.

60 Tamtéž.

61 Nejeví se jako pravdivé tvrzení pamětníka Josef Grobelného, že oni zobáci „*to měli něco přes rok*“, a tudíž že „*od toho dne už nebyli ptáci – zobáci*“ a že „*tohle oslovení by pro ně už byla urážka*“. Viz GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 120.

v žertovném duchu a za všeobecného veselí alespoň mazáků. Akt spočíval ve více či méně symbolickém bití vojáků prvního ročníku, z nichž každý se musel přehnout přes vhodný předmět, zpravidla lavici či židli, případně – jako třeba vojenští řidiči – přes blatník služebního vozidla (tzv. gazu), načež mu byla třemi údery tzv. *povyšovadlem* (což byl vhodně upravený klacek nebo prkno) přes hýždě „vytlučena brčka“. Některé údery byly pouze mírné a „brka byla vytlučena víceméně symbolicky“, ale někteří mazáci bili silně; jak uvádí Josef Grobelný ve svých pamětech, „zaleželo na *povyšovatelích, čím větší blb, tím silněji bil*“. Každý mazák takto „povyšoval“ zpravidla svého zobáka.⁶²

Vytvoření mazáckého metru bylo leckde vnímáno jako povinnost, kterou bylo nezbytné splnit, aby příslušník ZVS obstál v očích ostatních, svých vrstevníků, tj. těch vojáků, kteří měli stejné číslo do civilu. Mazák, který si nedokázal vyrobit vlastní metr, a tudíž jej nemohl prezentovat komunitě svých vrstevníků, mimo jiné za účelem nabytí práva vytloukat peří zobákům, byl nadto trestán, obvykle pokutou v podobě alkoholu zakoupeného jeho vrstevníkem, kteří si metr vytvořit stihli, a to podle pravidla „*kdo ho neměl, nemohl vytloukat a ještě musel koupit všem stejnorozčákům basu pív*“.⁶³

Zřejmě vždy byli vojáci, kteří metr nevyrobili, a tudíž ani nijak neprezentovali, a to z prosté lenosti si jej – poměrně pracně – zhotovit. Tento postoj vyjádřil po letech bývalý motostřelec ze Stříbra, který absolvoval výkon ZVS v letech 1982–1984: „*Já jsem se nechtěl matlat s metrem, protože ten metr jste si musel vymalovat, musel jste ho nosit v krabičce furt u sebe prostě a tohle to. Pro mě to byla kravina, jo? A – ty ještě nemáš metr, no co seš to za mazáka?*“⁶⁴

Zaplombování metru znamenalo, že byl uložen v nějaké schránce přiměřené velikosti. Obvykle byl ukládán do skořápky z vlašského ořechu, jinde byl používán zejména pingpongový míček nebo struhátko na tužky, ale fantazii se meze nekladly; v pozdějších dobách (po roce 1989) do umělohmotného obalu z tzv. kindervajíčka.⁶⁵ Zde byl ukryt před zraky profesionálních vojáků, kteří takové počínání zpravidla netolerovali a v případě objevení mazáckého metru jej zabavovali a jeho vlastníka obvykle trestali, leckdy dosti přísně, několikadenním vězením.⁶⁶

Následoval pak další rituál: vždy každých deset dní se jedna z plomb odstříhla, až se dospělo k číslu 150, kdy se metr takzvaně rozbíjel.⁶⁷ *Rozbíjení metru* představovalo další rituál. Při něm mazák vyzval „svého“ zobáka (či spíše mu poručil), aby

62 Tamtéž.

63 Tamtéž, s. 120–121.

64 Rozhovor 23 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

65 Rozhovor 04 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

Srov. Též GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy. ČSLA 1982–84*, c. d., s. 124; GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 146–147.

66 GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy. ČSLA 1982–84*, c. d., s. 124.

67 „*Rozbíjení se provádělo v den, kdy uběhlo 151.*“ GROBELNÝ, Josef: c. d., s. 147.

si nasadil přílbu, pak sám uchopil zbytek šňůrek původně zaplombovaného metru a praštil s ním o přílbu se zvoláním: „*Za pár!*“ V tu chvíli pouzdro, ve kterém byl uložen metr, obvykle prasklo a metr z něj vypadl. Komu se tento úkon nepodařil na poprvé, musel jej opakovat, což bylo komentováno přihlížeujícími, kteří mazáka nešetřili jízlivými poznámkami, třeba „*Chceš tu zůstat?*“ nebo „*Podepíšeš to?*“

Také tento postup byl zřejmě zachovávan v různých jednotkách stejně, jen někde byly výjimky, například Josef Grobelný, který byl u útvaru kuchařem, vzpomínal, že v kuchyni si zobák nenasazoval přílbu, nýbrž měl na hlavě velký cedník.⁶⁸

Pomocí metru supermazák odpočítával dny zbývající mu do civilu. Takzvaně *stříhal metr*. Den, kdy se začal stříhat metr (tedy číslo 150), byl mnohými vojáky považován za největší svátek ve výkonu ZVS. Samotný úkon patřil k nerozšířenějším mazáckým zvyklostem nejen za normalizace, ale i později, prakticky až do zrušení ZVS: „*Metr jsme stříhali, to bylo normální,*“ konstatoval lakonicky pamětník, vzpomínající na výkon ZVS v roce 2001–2002.⁶⁹ Jednotlivé dílky mazáckého metru byly zpravidla nastříženy nebo naříznuty žiletkou kvůli snadnějšímu oddělení od zbytku, proto se daly obvykle odtrhnout od těch zbývajících, případně se musely postupně skutečně odstříhávat. Akt odstřížení či odtržení dalšího centimetrového dílku mazáckého metru byl stejnoměrně načasován. Dělo se tak každého pracovního dne odpoledne po čtvrté hodině po přečtení Denního rozkazu velitele vojenského útvaru. Obvykle se tento úkon stal rituálem, konaným společně všemi zainteresovanými.⁷⁰

Stříhání metru mělo pro některé vojáky ZVS přímo magický význam, zdálo se jim, že služba ubíhá rychleji: „*Vojna dostala spád a číslo sto padesát nevyhlíželo tak hrozivě.*“⁷¹ Nadto se ono číslo neustále snižovalo. Mazák stříhal svůj metr obvykle sám nebo si vždy nechal jeden dílek utrhnout svým zobákem. Tak to pokračovalo až do čísla 13 včetně. Posledních dvanáct čísel se nestříhalo (ani netřhalo), mazák si je nechal na památku, ale někde bylo zvykem, že je předal svému zobákovi jako upomínku (možná spíše zlomyslnou připomínku), že jeho služba bude trvat ještě dvanáct měsíců.⁷² Mazák nosil svůj metr v kapsičce u kalhot určené pro dozimetr (ten se používal pouze v případě bojového poplachu), ovšem musel ho víceméně ukrývat.

Mazácké metry zpravidla byly poměrně ostře stíhány důstojníky, kteří obvykle tvrdili, že se nehodí k příslušníku lidové armády v socialistickém státě. „*Metry, to když u vás našli, vzali a vyhodili. Nosili jsme to, já jsem samozřejmě taky měl metr, všichni jsme ho měli,*“ konstatoval pamětník, vzpomínající na výkon ZVS v letech 1975–1976.⁷³

68 GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 147.

69 Rozhovor 05 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

70 Srov. GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy. ČSLA 1982–84*, c. d., s. 124.

71 Tamtéž.

72 GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 147.

73 Rozhovor 05 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

Bylo proto ctí každého mazáka, aby si svůj metr uchoval, současně ho také prezentoval, nechával z kapsičky kousek vyčnívat. V některých útvarech byl tolerován vyčnívající pouhý centimetr, „žádný jazyk“. Delší díl byl považován za provokaci, a když byl zjištěn důstojníkem, došlo k likvidaci metru, případně i k potrestání jeho vlastníka vězením.⁷⁴

Některí z mazáků vyráběli metrů více, alespoň dva. První byl určen k postupnému odstříhávání, a tedy ke zničení, druhý, zpravidla totožný s prvním, si pak zachovávali v původní zdobené podobě, aby si ho ponechali na památku své vojenské služby. Jiní z těchto mazáků však vyráběli zdobený metr pro své partnerky, vážné známosti či snoubenky anebo – zřejmě nejčastěji – manželky, které je očekávaly v jejich domovech.⁷⁵

Sportka a průkaz civilisty

Dalším způsobem zaznamenávání postupně se snižujícího čísla představovala tzv. sportka. Představoval ji obvyklý tiket sportky, do kterého se zaškrťovaly zbývající dny do odchodu z vojny. Tiket obsahoval čtyřicet devět políček s čísly, která se postupně zaškrťovala křížkem, a to od 49. dne (tedy od čísla 49) den po dni, až do posledního dne vojny.⁷⁶

Se sportkou měl souvislost tzv. *průkaz záložáka*, případně *průkaz civilisty*, který byl supermazáky zhotovován poslední dva měsíce před odchodem do civilu. Každý průkaz záložáka totiž obsahoval tiket sportky, do kterého se rovněž zaškrťovaly zbývající dny do odchodu do civilu.⁷⁷ „*Pak byl průkaz civilisty, což byl takovej [...] taková rozkládací průkazka, výtvarným pojetí se meze nekladly, hlavně aby tam bylo co nejmíc nahatejch ženskejch. A tam se vlepoval tiket ze sportky [...]. Takže od 50 méně jste povtěv musel zaškrťovat, kolik vám zbejvá do civilu,*“ vzpomínal pamětník, jenž byl ve výkonu ZVS v letech 1982–1984.⁷⁸

Závěr

Jak je, věřme, patrné z předchozích řádků, *kult čísla* mimořádně ovlivňoval každodenní život příslušníků ZVS v řadě vojenských útvarů ČSLA přinejmenším v éře tzv. normalizace. Především symbolizoval mazácký systém, který představoval neoficiální, nikde nekodifikovaný řád služebních i mezilidských vztahů mezi vojáky ZVS. Právě na principu tohoto mazáckého systému se ve vojenských útvarech praktikovaly

74 GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*, c. d., s. 147.

75 Srov. GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy. ČSLA 1982–84*, c. d., s. 124.

76 Tamtéž.

77 *Československá lidová armáda. Jak jsme se bavili*, c. d.

78 Rozhovor 10 vedl J. Hlaváček (2019). Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS.

různé podoby šikany, přičemž nejkontroverznější byly vztahy mezi vojáky prvního a druhé ročníku. Projevy šikany byly za socialismu oficiálně v zásadním rozporu s proklamovanými principy budování Československé lidové armády, proto byly bedlivě sledovány profesionálními vojáky, obvykle postihovány a mnohdy přísně trestány. Boj proti mazácké vojně byl jedním z důležitých úkolů tehdejších politických pracovníků z řad vojáků z povolání, zejména pak zástupce pro věci politické (ZVP), tedy tzv. politruka. Vedle přímých pracovních aktivit této osoby (a kromě ní také působení členů komunistické strany, ale také aktivistů SSM z řad samotných příslušníků ZVS) bylo proti mazáctví a šikaně postupováno prostřednictvím množství propagačního materiálu, šířeného v prostředí ČSLA, včetně populárně stylizovaných brožur či propagandistických filmů. Příslušníci ZVS byli každý týden povinni sledovat televizní programy s propagací oficiální podoby výkonu ZVS apod.

Způsob restrikcí vůči nositelům mazáctví, jejich účinnost a úspěšnost ostatně daly vzniknout jednomu ze základních dělení těchto útvarů na „vojnu mazáckou“ a „vojnu lampasáckou“. Vedle této „dichotomie“ však existovala řada odlišností v každodenním životě a ve způsobu rozvíjení mezilidských vztahů mezi příslušníky ZVS, vyplývajících i z konkrétního druhu vojska, k němuž byl voják zařazen atd. Z dostupných materiálů již publikovaných či zpřístupněných elektronicky, stejně jako z výpovědí stovky respondentů, s nimiž byla realizována interview, je patrné, že v každém vojenském útvaru byla situace poněkud odlišná.

Můžeme se zamýšlet nad tím, nakolik ve svých důsledcích paralyzoval kult čísla, symbolizující princip mazáctví, úlohu ČSLA a její akceschopnost při případném praktickém bojovém nasazení, tedy při proklamované obraně vlasti a současně i politického režimu, k čemuž byla tato armáda programově především určena, k čemuž sloužila či spíše měla sloužit.

Po listopadu 1989 ztrácel do značné míry kult čísla základnu své platnosti, neboť délka výkonu ZVS byla několikrát výrazně zkrácena, čímž se zásadně měnil i počet dní zbývajících vojákům do civilu. Mazáctví, které vyjadřoval a symbolizoval, ale rozhodně zcela nevymizelo, lze však konstatovat, že značně ztratilo svůj předchozí, tj. normalizační náboj a svoji relevanci. Toto tvrzení si ovšem vyžádá další ověřování, k čemuž ostatně směřují i naše další konzistentně projektované výzkumy, zacílené na mazáctví jako takové i na projevy šikany, kterými se materializovalo.

Prameny

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 04 (stejně jako další) vedl Jiří Hlaváček (2019).

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 05.

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 10.

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 06.

- Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 11.
 Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 13.
 Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 15.
 Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 23.
 Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR – fond ZVS. Rozhovor 25.

Literatura

- ALTMAN, Karel: „A tak posílám ti pozdrav z vojny...“ (K problematice osobní korespondence jako zdroje etnologického poznání každodenního života příslušníků základní vojenské služby v období tzv. normalizace). *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 1, s. 57–64.
- GROBELNÝ, Josef: *S emblémem Chodů na klopách*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013.
- GRUBER, Petr: *Dva roky základákem anebo jak to bylo doopravdy*. ČSLA 1982–84. Brno: Tribun EU, 2012.
- KUBÁČKOVÁ, Patricie: Vojna zelená i černobílá. Jak se vzpomíná na vojnu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?!* Praha: Academia, 2009, s. 133–161.
- MATYSKA, Luděk: Armáda. In: *Malý sociologický slovník*. Praha: Svobody, 1970, s. 22.
- MURIN, Ivan: Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity. *Slovenský národopis* 42, 1994, č. 3, s. 334–347.
- RAJSIGL, Oldřich: *Vojín Sigr aneb Ne-skutečná vojna*. Praha: Práh, 2013.
- VOTRUBA, Adam: Kultura vojáků základní služby. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: FHS UK – Národní muzeum, 2001, s. 39–64.

Internetové zdroje

- Československá lidová armáda. Dostupné z: <http://www.csla.cz/vojenskaslužba/vzs/index.htm> (cit. 16. 6. 2020).
- Československá lidová armáda. *Jak jsme se bavili*. Dostupné z: <http://www.csla.cz/vojenskaslužba/jakjamesebavili/index.htm> (cit. 17. 6. 2020).
- GLET, Jiří: *Bez spojení není velení a bez pakárny není vojna*. Dostupné z: https://books.google.cz/books/about/Bez_spojen%C3%AD_nen%C3%AD_vele-n%C3%AD_a_bez_pak%C3%A1rn.html?id=6-5GDwAAQBAJ&redir_esc= (cit. 30. 5. 2020).
- Poddůstojník*. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Podd%C5%AFstojn%C3%ADk> (cit. 21. 6. 2020).
- VALENT, Ivo: *Šikana v lidové armádě byla na denním pořádku. Některé praktiky byly hodně drsné*. Dostupné z: https://www.ctidoma.cz/historie/v-lidove-armade-byvala-sikana-siroce-rozsirenym-jevem-54148?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu (cit. 29. 10. 2019).

Vojenská katedra. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vojensk%C3%A1_katedra (cit. 21. 6. 2020).

Vojenské hodnosti. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vojensk%C3%A9_hodnosti (cit. 16. 5. 2020).

Vojín. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Voj%C3%ADn> (cit. 20. 6. 2020).

Summary

The “Cult of Number” As a Determinant of Social Statute and Everyday Life of Military Service Soldiers in the Period of “Normalization”

The length of the already completed period of military service played an unofficial but exceptionally important role in the everyday practice of a military service (MS) soldier conscripted into the army for two years (730 days). The period that was getting always shorter and that remained to their return to civilian life (the “number”) significantly or even fundamentally strengthened the real position of a MS soldier within military community in barracks premises, and especially in a partial segment thereof (at the level “platoon, company”), a part of which the MS soldier was. The number was important for creating his ongoing social statute, mainly it determined the classification of a soldier in a clearly defined category (rookie, senior on fatigue duty, old sweat, super old sweat etc.), on which his position within the community of MS soldiers was dependent. The number was a symbol of the above-mentioned variable process, and a lot of essential attributes, which left significant marks on the everyday life in barracks and outside them, related to it. The importance of this number was big enough to be called the “cult of number”.

Key words

Czechoslovak People’s Army – military service – everyday life – normalization

‘Salt over Gold’: Food as a Tool of Power and a Weapon of War during the Siege of Srebrenica (1992–1995)¹

Mgr. Markéta Slavková, Ph.D.

Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences, Na Florenci 3,
110 00 PRAHA

slavkova_marketata@yahoo.com

Introduction: ‘Salt over Gold’ – The Historical Significance of Salt in Social Life and Warfare

No wonder the well-known Czech fairy tale ‘Salt over Gold’ points out the priceless value of salt. Without it, humans die. Human bodies need the crystalline mineral composed primarily of sodium chloride (NaCl) to function, yet they cannot produce it by itself. Additionally, salt contains iodine (especially in industrialised environments), which is also crucial to human health. Similarly to food, the necessity to consume salt highlights the human dependence on the natural environment. As Messer, amongst others, has argued: ‘*food is a basic concern for all human societies*’.² Food (along with vitamins, minerals and other micronutrients) assures survival.³ This places the activity of providing, preparing and consuming food in a very prominent position that is further reflected in human social systems and organisation.⁴

This article explores the significance of salt as well as the situations when salt becomes valued perhaps more than precious metals, such as silver and gold, using prevalingly the example of the 1990s war in Bosnia and Herzegovina. In particular, I focus on the case of the former UN ‘Safe’ Area Srebrenica and the overall scarcity of salt in the besieged enclave. Not only that during the Bosnian War (1992–1995)

1 This study is created with the Support for the Long-Term Conceptual Development of the Research Organisation RVO: 68378076, Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences.

2 MESSER, Ellen: Anthropological Perspectives on Diet. *Annual Review of Anthropology*, 1984, vol. 13, p. 205.

3 COUNIHAN, Carole M.: *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning and Power*. New York, London: Routledge, 1999; FARQUHAR, Judith: Food, Eating, and the Good Life. In: Tilley, Christopher – Webb, Keane – Kuechler-Fogden, Susanne – Rowlands, Mike – Spyer, Patricia (eds.): *Handbook of Material Culture*. London: Sage Publications, 2006, pp. 145–160. LUPTON, Deborah: *Food, the Body and the Self*. Reprint. London: Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1996.

4 MINTZ, Sidney W. – DU BOIS, Christine M.: The Anthropology of Food and Eating. *Annual Review of Anthropology* 31, 2002, vol. 31, pp. 99–119; FARQUHAR, Judith: Food, Eating, and the Good Life, op. cit.

salt was purchased for precious metal items but also for those on the verge of life and death, the small amount of salt sometimes became worth more than gold. Nevertheless, selected events and circumstances are going to be additionally compared and contextualised with historical use and social significance of salt with an emphasis on warfare in general.

I aim to analyse these issues using primarily the perspective of sociocultural anthropology with an emphasis on the anthropology of food. My research data is based on longterm fieldwork which I have repetitively carried out in Srebrenica and other localities in BiH since 2012 (over eight years). Participant observation, semi-structured and narrative interviews as well as an analysis of various documents and artefacts are the key research techniques. Additionally, I place an accent on the studies which use the methodological and theoretical standpoint of the (previously) British school of material culture.⁵ Moreover, the combination of ethnography with the historical method (oral history, archive research) is necessary with regard to the studied issue, which is clearly of historical nature, nevertheless, also affects the present.

Before I start developing on the role of salt within the modern warfare during the course of the 20th century, I will take a brief introductory historical detour to underline my main argumentation: that the salt scarcity in Srebrenica was socially constructed and intentionally imposed on the starving population trapped in the besieged enclave in the 1990s war.⁶ Besides, this macro-historical framework enables me to frame the historical events in Srebrenica in a refreshing perspective and introduce new contexts. I intend to illustrate that salt was always abundant in the area of Srebrenica (due to its closeness to Tuzla). Additionally, the employment of this *longue durée* inspired approach helps me to explain why salt has a special place amongst food items in human history and what meanings it attained to different societies.

Both rock and sea salt have been amongst some of the most important resources and trading commodities since ancient times. So-called salt roads or salt ways (the salt trading routes) crisscrossed Eurasia since prehistoric times and mediated not

5 E.g. APPADURAI, Arjun (ed.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. United Kingdom: Cambridge University Press, 1986; BUCHLI, Victor (ed.): *The Material Culture Reader*. United Kingdom: Berg Publishers, 2002; TILLEY, Christopher: Introduction. In: Tilley, Christopher – Webb, Keane – Kuechler-Fogden, Susanne – Rowlands, Mike – Spyer, Patricia (eds.): *Handbook of Material Culture*. London: Sage Publications, 2006.

6 SLAVKOVÁ, Markéta: *Cooking and Dining in Times of War and Peace: Changing Contexts and Modes of Food Production, Preparation and Consumption in Srebrenica, Bosnia and Herzegovina*. Dissertation thesis. Praha: Fakulta humanitních studií. Univerzita Karlova, 2017. Available from: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/39717> (cited on 6. 10. 2020); SLAVKOVÁ, Markéta: Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995). *Český lid*, 2019, vol. 106, 3, pp. 297–316; SLAVKOVÁ, Markéta: Vaříme z něčeho: Válečné stravování v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1995. *Národopisná revue*, 2019, vol. 29, 3, pp. 225–235.

only exchange of resources and goods but also cross-cultural contact. One of the oldest settlements with known salt exploitation and trade in Europe is located in Eastern Bosnia in Tuzla (Neolitsko sojeničko naselje – Neolithic Salt Settlement, today an archaeological park).⁷ The settlement was established approximately 7000 years ago, according to the archaeological research.⁸ The area of Tuzla used to be part of the Pannonian sea in the Pliocene and Miocene epochs and therefore salt is abundant in the region. The name of the town Tuzla also reflects on the long history and importance of the local salt exploitation. The current name comes from Ottoman Turkish and can be literally translated as the ‘city of salt’ – ‘Tuz’ means salt.⁹ Nevertheless, Tuzla was known for salt long before the arrival of the Ottomans, Ancient Romans called the region Ad Salinas.¹⁰ Nowadays, the local inhabitants call Tuzla ‘the town on a grain of salt’.¹¹

In the post-classical antiquity, nearby Ad Salinas (Tuzla) the ancient Romans also settled in a region, which they called Argentaria for its rich resources of silver. Close by the Argentaria’s main settlement Domavia, Srebrenica (literally the ‘Silver town’) was built several centuries later.¹² Important trading routes crossed the area of Tuzla and Srebrenica interlinking the Adriatic Sea with the Drina river (namely Via Drine/Dubrovački put but also Via Argentaria). In the Middle Ages, Srebrenica became one of the most important silver mines in the Balkans¹³ and since 1422, Bosnia and Serbia produced more than fifth of all silver in Europe.¹⁴ This made the locality attractive for various migrants, namely, specialised miners and merchants.

A group of Saxon miners moved to the area in the Middle Ages.¹⁵ Dožić notes that apart from Saxons, the Vlachs and merchants from Dubrovnik (Republic of Ragusa) constituted some of the other migrant groups.¹⁶ Thus, since antiquity and namely, in the Middle Ages, precious metals and salt were regularly and frequently

7 <http://grad.tuzla.ba/turizam/panonska-jezera/arheoloski-park-neolitsko-sojenicko-naselje/> (cited on 6. 10. 2020).

8 Ibid.

9 <http://grad.tuzla.ba/tuzla/grad-na-zrnu-soli/> (cited on 6. 10. 2020).

10 Ibid.

11 Ibid.

12 E. g. MUTAPCIC, Edin: Administrative and legal status of the town of Srebrenica in the middle ages. In: Dožić, Adib – Mutapčić, Edin – Djedović, Rusmir (eds.): *Srebrenica through centuries past*. Tuzla, Srebrenica: OFF-Set Tuzla, 2012. pp. 11–36; IMAMOVIĆ, Enver: Srebrenica and its surroundings during the Roman period. In: Dožić, Adib – Mutapčić, Edin – Djedović, Rusmir (eds.): *Srebrenica through centuries past*. Tuzla, Srebrenica: OFF-Set Tuzla, 2012. pp. 103–131.

13 MUTAPCIC, Edin: Administrative and legal status of the town of Srebrenica in the middle ages, op. cit., p. 11.

14 MALCOM, Noel: *Bosnia – A short history*. Basingstoke, Oxford: Pan MacMillan, 2002, p. 25.

15 MUTAPCIC, Edin: Administrative and legal status of the town of Srebrenica in the middle ages, op. cit., p. 13.

16 DOŽIĆ, Adib: Srebrenica Town Mosques. In: Dožić, Adib – Mutapčić, Edin – Djedović, Rusmir (eds.): *Srebrenica through centuries past*. Tuzla, Srebrenica: OFF-Set Tuzla, 2012, p. 39.

transported, exchanged, purchased, manufactured or consumed in the studied region. Salt was commonly traded for silver and gold, circulating via vast areas of the Balkans interlinking the ‘West’ and ‘East’.

I have already emphasised that salt is a necessary precondition of survival, which needs to be collected/extracted from the natural environment. Yet, particular uses and ways of consuming salt are always mediated by the social/cultural realm. Both in past and present and across various cultures, salt has been one of the most significant conserving agents in the human diet. Preparing long-lasting food stocks without it is very difficult or even impossible. Apart from this, salt had been used by Ancient Romans for medical purposes to clean and disinfect the wounds; not to forget that salt is an essential component of cattle feed. Keeping large livestock of cattle also assumes regular provisions of salt. And precisely for those reasons, it has been one of the important trading items for thousands of years and salt roads/ways belong to some of the oldest migration routes many of them dating to prehistory.

This prominent position of salt most likely also led to the use of salt as of currency in various ancient and premodern societies.¹⁷ The English expression ‘worth one’s salt’ refers to an ancient Roman payment in the form of salt – the so-called *salarium argentum* (literally translated ‘salty silver’). In other words, a soldier needed to be ‘worth his salt’ otherwise his salary was cut. Other food items had also been used as currency, such as cocoa beans in Ancient Mesoamerica.¹⁸ Thinking of use of salt as a currency, necessarily leads to various questions regarding the social hierarchies, social inequality, oppression and power. Similarly, Sidney Mintz illustrates and examines power, social inequality and colonisation on the example of sugar.¹⁹

The main interest of this paper is focused, nevertheless, on the use of salt in military affairs and in relation to scarcity. The above-explained importance of salt becomes highlighted, especially when salt becomes a ‘weapon of war’. Collinson and Macbeth understand the intentional restriction of food by either of the sides of a conflict in terms of a ‘weapon of war’.²⁰ The practice of salting defeated cities was spread already in the Ancient Near East, and it was most likely of a ritual character (symbolic curse on city’s re-inhabitation); nevertheless, it appears frequently throughout history. Famously, the city of Carthage was supposedly sowed with salt

17 Salt was used as a currency e.g. in Africa. E.g. DENBOW, James: *The Archaeology and Ethnography of Central Africa*. USA: Cambridge University Press, 2014, p. 149.

18 E.g. MILLON, René: *When Money Grew on Trees: A Study of Cacao in Ancient Mesoamerica*. Ann Arbor, Mich.: UMI Dissertation Services, 2003.

19 MINTZ, Sidney: *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. New York: Penguin Books, 1985; MINTZ, Sidney: Food and Its Relationship to Concepts of Power. In: McMichael, Philip (ed.): *Food and Agrarian Orders in the World-Economy*. United States of America: Greenwood Press, 1995, pp. 3–13.

20 COLLINSON, Paul – MACBETH, Helen. (eds.): *Food in Zones of Conflict: Cross-Disciplinary Perspectives*. New York, Oxford: Berghahn, 2014.

after its defeat in the Third Punic War (149–146 BC). Additionally, sowing the defeated cities with salt gets also mentioned in medieval Europe.

On the one hand, it is not clear from the historical perspective, whether the cities were always actually salted or the information should be taken more or entirely in the metaphorical sense, but we may conclude that all of these accounts underline both symbolic and actual/physical significance of salt in warfare. On the other hand, it is well known that sowing land (and water sources) with salt leaves it practically infertile for long periods and, thus, prevents the possibility of growth, thus return of people. With a bit of an exaggeration, this practice could be perhaps compared with the use of landmines in the modern military. Even though both of these cases (the premodern and modern) use radically different technologies, the ultimate result – to make the defeated place unliveable – remains the same.

This line of explanation leads me to my main suggestion that salt can also become a ‘weapon’ in specific contexts; therefore I further analyse it via the concept of a ‘weapon of war’.²¹ As previously mentioned, large quantities of salt annihilate life on earth and prevent its re-inhabitation at the same time salt deficiency is equally deadly. The above-mentioned ideas are going to be juxtaposed in the following section with the example of the scarcity of salt in Srebrenica in the 1990s Bosnian War.

Salt Scarcity in Srebrenica during the Bosnian War (1992–1995): A Case Study

‘...Truly dramatic battle was led by the inhabitants for salt. Kilometres of walking through minefields and ambushes only to bring back a rucksack of food and salt, the black market under the thumb of the Dutch battalion and sucking out the last mark from the inhabitants for a grain of salt...These were the usual ways’ [during the war].²²

I have already described the war events, which took place in Srebrenica and Sarajevo, in greater detail elsewhere and showed how the mass starvation in besieged Srebrenica was, to a large extent, intentionally imposed and can be accounted as one of the mechanisms of the process of genocide.²³ After all, many people sarcastically remarked that Srebrenica was neither an enclave nor ‘the Safe Area’; to them, it more resembled one big concentration camp.²⁴

21 Ibid., p. 2.

22 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jna-program-bio-131s-sistemsko-unistavanje-zdravlja-srebrenicana> (cited on 6. 10. 2020). Translation Markéta Slavková.

23 SLAVKOVÁ, Markéta: Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995), op. cit.; SLAVKOVÁ, Markéta: Vaříme z ničeho: Válečné stravování v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1995, op. cit.

24 Duraković, Muhamed (real name) (born in 1974); 2019. Srebrenica genocide survivor. Field notes of the author. SULJAGIĆ, Emir: *Razglednica iz groba*. Zagreb: Durieux, 2005, p. 30.

People trapped in the enclaves relied on limited sources of food, such as a few markets, where the prices of food ‘sky-rocketed’, international food aid, residues of self-sustainable food production, and food obtained from surrounding areas where it was possible to collect some food. Most seriously affected by food shortages were the combat zones and urban settlements, namely, those that were besieged, such as the capital city of Sarajevo and the enclave of Srebrenica in Eastern Bosnia.²⁵ Majority of the affected inhabitants were attempting to solve this problem at least partially by self-provisioning.²⁶

Nevertheless, in the besieged cities of Sarajevo and Srebrenica, the omnipresent snipers as well as falling grenades prevented at large the possibilities of growing and collecting (wild) foods.²⁷ The main reasons which caused starvation in Srebrenica were: 1) Sieges as a military strategy – the population trapped in the enclave did not have access to farmland. However, people tried to grow vegetables and tobacco in flower pots both in Srebrenica and Sarajevo. Only the people that remained in the villages in the countryside had access to agricultural production, and therefore they were generally better off food-wise than the ones trapped in the enclave. At some occasions, food raids were recorded.²⁸ 2) Cutting off the external supplies – in the case of Srebrenica in the 1990s war, the material crises and hunger were not caused only by the systemic crises but also by the military strategy and intentional confiscation of food by the VRS (Vojska Republike Srpske/ the Army of Republika Srpska also known as the Bosnian Serb Army). 3) Crop destruction – because of the presence of snipers, the crop was hard to grow and harvest. Additionally, it was destroyed by shelling, explosions or else (both unintentionally and intentionally) and farmland was turned into minefields.

It is somewhat a paradox that one of the most serious issues in the Srebrenica enclave during the war was the lack of salt since (as I showed in the previous part) salt was always available in the region. In the following section, I will focus exclusively on the scarcity of salt in the Bosnian War to explain in greater detail, why I suggest that this was a socially constructed issue and that salt was used as a ‘weapon of war’. I already suggested previously that the lack of salt not only worsened the suffering of starvation but also contributed to physical harm and could even contribute to the death of already starving, stressed and wounded individuals. Emir Suljagić, who was an interpreter for the UN in Srebrenica during the war, in his memoir *Postcards from the Grave (Razglednica iz groba)* describes the lack of salt as follows:

25 SLAVKOVÁ, Markéta: *Váříme z ničeho: Válečné stravování v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1995*, op. cit.

26 *Ibid.*

27 *Ibid.*, p. 227.

28 <https://www.niod.nl/sites/niod.nl/files/IV%20-%20History%20and%20Reminders%20in%20East%20Bosnia.pdf> (cited on 6. 10. 2020); SLAVKOVÁ, Markéta: *Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995)*, op. cit.; SLAVKOVÁ, Markéta: *Váříme z ničeho: Válečné stravování v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1995*, op. cit.

'We were dying of hunger, but in the winter of 1992, it was almost easier to put up with the scarcity of food, than the complete lack of salt. Food, or more precisely the thing we called food, apart from other things, we ate bread from ground apple tree bark, all of this became unbearably bland. Salt was nowhere to be found. Not even at the market, where you could buy wheat and smoked (dried) meat, which means all you need [...] Both bread and meat were not salty. The villagers, who came to town, told stories of their cows and horses starting to act crazy if they were not given salt for a bit more than a month; in a way we [people trapped in the enclave] started to look like animals like if salt was the only thing that differed us from them before' [the war].²⁹

In the middle of the winter, people in the Srebrenica enclave reacted to the desperate lack of salt by trying to find substitutes. Suljagić states that he did not know, who came initially with the idea, but that people started using the 'black' unrefined salt that was used for salting roads.³⁰ They cooked it in water for hours, which was a lengthy and time-consuming method of purification.³¹ Suljagić further explains that: *'Sometimes hours were needed, so there were no more dirty particles, which start collecting at the top and water would remain clean. Each layer [of dirt] was carefully removed, then clean water was added, then the new layer was scraped off. One had to wait patiently the moment when a thin, snow-white and dried crust of salt appeared at the bottom of the pot, barrel or all those other things' [that people used for cooking in wartime].³²* Whether the consumption of the particular road salt could be hazardous to health by itself is not clear (from the medical point of view); nevertheless, this type of salt was preferred to bland saltless food.

Additionally, salt was also obtained from surrounding areas, where it could still be found. The journalist Edin Subašić described in his article for Al Jazeera Balkans a somewhat paradoxical situation when the road salt was transported from Serbia by a member of the Army of Bosnia and Herzegovina Edin Avdić.³³ *'At one period, we used to go via the Perućac lake to Serbia, where we were stealing road salt to bring it back', [...]* says Avdić in the interview.³⁴

As mentioned above, serious salt deficiency emerged already in 1992, but the situation persisted even after Srebrenica became the UN' Safe Area' in April 1993.³⁵

29 SULJAGIĆ, Emir: *Razglednica iz groba*, op. cit., p. 60. All of the citations of Emir Suljagić in this article are taken from the original edition written in Serbo-Croatian/Bosnian. Translation Markéta Slavková.

30 Ibid., pp. 60–62.

31 Ibid., p. 60.

32 Ibid., p. 61. Translation Markéta Slavková.

33 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jna-program-bio-131s-sistemsko-unistavanje-zdravlja-srebrenicana> (cited on 6. 10. 2020).

34 Ibid. Translation Markéta Slavková.

35 SULJAGIĆ, Emir: *Razglednica iz groba*, op. cit., p. 61.

The status of the so-called UN' Safe Area' was supposed to guarantee safety but also regular deliveries of humanitarian aid and general improvement of the living conditions in the enclave. Nevertheless, even after the arrival of the UN, there was a shortage. Salt could be then purchased on the black market, but its price rose to 50 German Marks per 1 kg.³⁶ Suljagić suggests that this salt most likely originated from the humanitarian aid as there was no salt available elsewhere.³⁷

Besiegement and the control of convoys, which were supposed to bring supplies to Srebrenica, were the main reasons why salt was on shortage during the war. Numerous accounts of blocking convoys had been recorded. Honig and Both describe how the humanitarian convoys were often stopped, searched and even frequently returned by the Army of Republika Srpska (VRS).³⁸ This was confirmed by Tim and Lars (two of my research participants and eyewitnesses to the situations), who were both working for the UN Dutch peace-keeping forces in Srebrenica during the war.³⁹ They also suggested that the VRS were making sure that there was only a bare minimum of supplies reaching the enclave.⁴⁰

All representatives of armies are well aware of the fact that a modern army cannot function without food and that imposing starvation can be as effective as weapons. However, it is important to note that the majority of the population that was affected by the food deprivation were civilians. Most importantly, Suljagić, amongst others, states that every convoy which was supposed to bring the promised salt was turned back by the VRS.⁴¹ Serious problems linked to the salt shortage in modern warfare in (post)industrial societies are the salt and iodine deficiency. The salt deficiency (hyponatremia) leads to serious health issues and results in seizures and coma.⁴² Iodine deficiency is one of the causes of goitre/goiter (an abnormal enlargement of the thyroid gland).⁴³

36 Ibid., p. 61.

37 Ibid, p. 62.

38 HONIG, Jan W. – BOTH, Norbert: *Srebrenica – Hronika ratnog zločina*. Sarajevo: Ljiljan, 1997, pp. 153–154.

39 SLAVKOVÁ, Markéta: *Cooking and Dining in Times of War and Peace: Changing Contexts and Modes of Food Production, Preparation and Consumption in Srebrenica, Bosnia and Herzegovina*. Dissertation thesis, op. cit.; SLAVKOVÁ, Markéta: *Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995)*, op. cit.; SLAVKOVÁ, Markéta: *Vaříme z ničeho: Válečné stravování v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1995*, op. cit.

40 Ibid.

41 SULJAGIĆ, Emir: *Razglednica iz groba*, op. cit.

42 <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Salt+deficiency> (cited on 6. 10. 2020); SLAVKOVÁ, Markéta: *Cooking and Dining in Times of War and Peace: Changing Contexts and Modes of Food Production, Preparation and Consumption in Srebrenica, Bosnia and Herzegovina*. Dissertation thesis, op. cit.; SLAVKOVÁ, Markéta: *Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995)*, op. cit.

43 <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/goiter> (cited on 6. 10. 2020).

For this reason, iodine is often added to salt as an effective and economical method of prevention of various serious medical issues.⁴⁴ The surroundings of Srebrenica are iodine deficient, and already during the Socialist Federal Republic of Yugoslavia prophylaxis with iodised salt was introduced (twenty years prior to the war).⁴⁵ The road salt that Suljagić and Avdić mention did not contain iodine, so its consumption could not prevent the development of goitre and other thyroid gland related issues. Suljagić claims to know several people who suffered from this disorder.⁴⁶ At the same time, the iodised salt was removed from the humanitarian convoys or sold for a high price at black markets; thus, for the majority of the ordinary civilians, iodised salt was simply inaccessible. Even though, normally hyponatremia and iodine deficiency do not lead to death in peacetime, they have negative impacts on the health of the affected individuals, and in combination with lack of medical care, it could seriously endanger lives in war.

Also, medical doctor Ilijaz Pilav, who worked in besieged Srebrenica during the war, confirmed in an interview for Al Jazeera Balkans that people had various health issues related to iodine deficiency. *‘During the treatment of the patients, and not only those who were wounded but those who were ill, I noticed the culmination of malignant illnesses already in 1994, especially amongst young people. These were namely problems with thyroid gland or alike. This made me wonder. I knew before that the area of Srebrenica was endemic of iodine deficiency. Adding iodine to salt prevents goitre. Precisely this was abused by the nonhumans. In 1994 I wrote an article on the topic, which I got due to my contacts to Ljubljana but in the end, it reached even the World Health Organisation’*, comments doctor Pilav.⁴⁷ Moreover, Mevludin Hasanović suggests, following Tahirović’s et al. study, that Srebrenica children who had undergone the siege had urinary iodine concentrations significantly lower than those from Tuzla, which they presume to be caused directly by the interruption of the availability of iodised salt by the blockade of relief convoys during the 1990s war.⁴⁸

This year (2020) Edin Subašić published newly discovered information on the Al Jazeera Balkans news portal that removal of salt from the enclave was part of the military program of the Yugoslav People’s Army (JNA/ Jugoslavenska

44 ANDERSSON, Maria – DE BENOIST, Bruno – DARNTON-HILL, Ian – DELANGE, François (eds.): *Iodine Deficiency in Europe: A continuing public health problem*. World Health Organisation, 2007.

45 HASANOVIĆ, Mevludin: Psychological consequences of war-traumatized children and adolescents in Bosnia and Herzegovina. *Acta Medica Academica*, 2011, vol. 40, 1, p. 51.

46 SULJAGIĆ, Emir: *Razglednica iz groba*, op. cit.

47 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jna-program-bio-131s-sistemska-unistavanje-zdravlja-srebrenica> (cited on 6. 10. 2020). Translation Markéta Slavková.

48 HASANOVIĆ, Mevludin: Psychological consequences of war-traumatized children and adolescents in Bosnia and Herzegovina, op. cit. Translation Markéta Slavková.

narodna armija) known under the codename BIO 131S.⁴⁹ The program was aimed to systematically undermine the health and well being of the populations trapped in the enclave (as part of the extermination process, which resulted in the Srebrenica genocide).⁵⁰ Subašić cites a transcript of a conversation between the High Command of the JNA and the Command of 17th corpus JNA (Tuzla) under the command of Milutin Kukanjac, which was discovered in the JNA archives.⁵¹ The document, signed by general-major Milutin Kukanjac (Number: 19/52-71 from 19.03.1992), which was addressed to the High Command of the JNA, says:

*[...] 'The program in progress concerning the planned besiegement of the civilian non-Serb inhabitants in the Podrinje area BIO 131 S has been implemented. Findings of the military scientific team, which has carried out the examination and analysis of drinking waters and springs in the Podrinje basin, have arrived. As we are speaking of a basin with low concentrations of iodine, the removal of salt from food is going to result in a range of disorders in the so-called endocrine organs. On a psychological level, the individuals will experience confusion, lability, aggression, and tendencies towards anarchic behaviour, panic attacks, and they will be vulnerable to psychological manipulation. The analysis is particularly interesting concerning the Srebrenica – Žepa region. Therefore, we leave the above-mentioned analysis concerning the program in progress to your evaluation, namely because the matter in question concerns a BIO-program. We ask you to submit a distinct written order regarding this matter.'*⁵²

Edin Subašić concludes in his article that when you look at what happened in Srebrenica since 1992, it is clear that the order to carry out the above-mentioned program was implemented.⁵³ He further interprets the plan for the careful removal of salt from the enclave by the Army of Republika Srpska as a 'Mengele-like moral collapse of the Serbian scientific circles', who invented it.⁵⁴ In this statement, Subašić (similarly to other journalists, survivors of the Bosnian War and also researchers) compares the Srebrenica genocide to the techniques used in Holocaust in the WW2 with an emphasis on the planned character and intentionality of both of these acts.

Historically speaking, the official response of the High Command of the JNA has not been found; nevertheless, all of the other well-recorded events mentioned above support the claim that such a program existed. Vice versa, the transcript of communication concerning the biological program BIO 131 S would explain the consistent

49 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jna-program-bio-131s-sistemsko-unistavanje-zdravlja-srebrenicana> (cited on 6. 10. 2020).

50 Ibid.

51 Ibid.

52 Ibid. Translation Markéta Slavková.

53 Ibid.

54 Ibid.

removal of salt from the humanitarian aid convoys. However, a more thorough historical investigation and accumulation of evidence are necessary to make further conclusions. Nevertheless, the employment of biological and chemical warfare in the Bosnian War has been suspected by other individuals and organisations; namely, it is frequently mentioned by the survivors of the so-called March of Death, who in numerous cases experienced behavioural changes and hallucinations.⁵⁵

To summarise, what this case showed is that such an ordinary item as salt can in some situations become a ‘weapon of war’ as part of modern military strategies (namely as part of the chemical and biological warfare). Not only these methods of warfare have a damaging impact on both human physicality and psychology (as well as the natural environment), they also start dramatically reconfiguring the everyday lives of the affected inhabitants. The extent of suffering and despair of the affected civilian non-Serb inhabitants as well as the immense value of salt at that time is well illustrated by the following excerpt from an interview with the former Dutch soldier Tim.

With a disturbed look in his face, Tim said: *‘If I wanted, but I didn’t do it, I could have a Bosnian girl at the time for one bag of sugar [...] You know the small one [...] Fathers and brothers came to the fence, and they brought their daughters and sisters and asked through the fence: Do you want her? It will cost you sugar, salt or something similar. In those days people would do anything because of food. It happened, but I didn’t do it. Everything I had, I gave away [...] Here food had an invaluable price. It was like gold.’*⁵⁶

Conclusion: Food as a Tool of Power and a Weapon of War

To conclude, obtaining and consuming sufficient quantities of safe and nutritious food (i.e. food security) generally becomes one of the most serious issues during the war.⁵⁷ This is caused by various sociocultural factors which emerge in the armed

55 <https://www.hrw.org/legacy/reports98/bosniacw/index.html> (cited on 6. 10. 2020); ALIĆ, Brigadir Mujo: *Upotreba bojnih otrova u Srebrenici, Sigurnoj Zoni Ujedinjenih Nacija, Jul 1995*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu: Sarajevo, 2008; HASANOVIĆ, Mevludin: Psychological consequences of war-traumatized children and adolescents in Bosnia and Herzegovina, op. cit., pp. 45–66; <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jna-program-bio-131s-sistemska-unistavanje-zdravlja-srebrenicana> (cited on 6. 10. 2020).

56 Jansen, Tim (pseudonym) (approx. in the mid-40s); 2014. Former Dutchbat III soldier in Srebrenica. Oral testimony. Audio recording held by the author.; SLAVKOVÁ, Markéta: *Cooking and Dining in Times of War and Peace: Changing Contexts and Modes of Food Production, Preparation and Consumption in Srebrenica, Bosnia and Herzegovina*. Dissertation thesis, op. cit.; SLAVKOVÁ, Markéta: Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995), op. cit., p. 309.

57 E.g. COLLINGHAM, Lizzie: *The Taste of War: World War Two and the Battle for Food*. United Kingdom: Penguin Books, 2012; REDŽIĆ, Sulejman: Use of Wild and Semi-Wild Edible Plants in Nutrition and Survival of People in 1430 Days of Siege of Sarajevo during the War in Bosnia and Herzegovina (1992–1995). *Collegium antropologicum*, 2010, vol. 34, pp. 551–570.

conflicts. Along with the many macrostructural issues brought on by the armed conflict, the industrial production, on which contemporary (post)modern societies depend, is generally disturbed and it sometimes collapses entirely. The import mediated by international trade is often threatened in these situations. Overall the economies of countries in war are generally being seriously destabilised and they observe high levels of inflation (or even hyperinflation as in the case of the former SFRY).⁵⁸ All of the above-mentioned processes took place also in the 1990s Bosnian War (1992–1995), on which I elaborated in this article.

Redžić emphasises using the example of besieged Sarajevo that an armed conflict leads to shortages of food, water and medical supplies and therefore it generates undernourishment as well as acute and chronic hunger.⁵⁹ Moreover, Collinson and Macbeth add that an armed conflict between groups of people also generally leads to disruption of the prevailing social order and it transforms social and economic patterns of everyday life.⁶⁰

Overall, the biggest issues mentioned by people was the absence of flour and salt, which was not possible to resolve with food self-provisioning. One of the most frequently employed strategies to deal with food scarcity is the gathering and consumption of wild plants.⁶¹ However, some edibles, such as salt, could not be obtained locally or cannot be simply substituted. Yet, people trapped in the enclave tried to substitute salt by unrefined road salt.⁶² Road salt was even transported to Srebrenica from nearby Serbia.⁶³

Serious salt scarcity emerged in 1992, but the situation persisted even after Srebrenica was declared the UN' Safe Area' in 1993.⁶⁴ The main reasons of such extreme scarcity were the besiegement and the control of convoys as well as the subsequent rise in prices of salt, which was later available on the black market (and most likely generally originated from the humanitarian aid).⁶⁵

It is, precisely in these transformative times, that food can possibly become a tool of distinction, a mean of oppression or even a 'weapon of war'. I have suggested

58 See UVALIĆ, Milica: *The rise and fall of market socialism in Yugoslavia (special report)*. Berlin: Dialogue of Civilizations Research Institute, 2018.

59 REDŽIĆ, Sulejman: Use of Wild and Semi-Wild Edible Plants in Nutrition and Survival of People in 1430 Days of Siege of Sarajevo during the War in Bosnia and Herzegovina (1992–1995), op. cit.

60 COLLINSON, Paul – MACBETH, Helen (eds.): *Food in Zones of Conflict: Cross-Disciplinary Perspectives*, op. cit.

61 HUSS-ASHMORE, Rebecca – JOHNSTON, Susan L.: Wild Plants as Famine Foods: Food Choice Under Conditions of Scarcity. In: Macbeth, Helen (ed.): *Food Preferences and Taste: Continuity and Change*. Providence and Oxford: Berghahn Books, 1997, p. 83.

62 SULJAGIĆ, Emir: *Razglednica iz groba*. Zagreb: Durieux. 2005.

63 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jna-program-bio-131s-sistemska-unistavanje-zdravlja-srebrenicana> (cited on 6. 10. 2020).

64 SULJAGIĆ, Emir: *Razglednica iz groba*, op. cit.

65 Ibid.

that in Srebrenica, salt was intentionally used in this way via the mechanism of besieging, thus, concentrating targeted populations, and cutting back or blocking the external resources including those coming from the convoys with humanitarian aid.⁶⁶ To summarise, controlling the resources of food and intentionally inflicting starvation can serve as an alternative to using firearms. However, in the case of Srebrenica, these military strategies seemed to be used hand by hand to intensify the effect of harm to the targeted populations.

Several months ago Edin Subašić published a news article in which he reveals a transcript of communication concerning the biological program BIO 131 S, which was supposed to be a special military program to physically and psychologically harm the targeted non-Serb populations in the Srebrenica and Žepa area by blocking the deliveries of salt.⁶⁷ The military researchers were aware that the area was iodine poor and that, this would lead to iodine deficiency disorders amongst the affected populations.⁶⁸ More historical research and accumulation of evidence is necessary to make further conclusions regarding this matter; nevertheless, the employment of such a program would logically explain, why salt was so carefully confiscated from the convoys. Overall, these complicated contexts, besides many other things, reveal that food is not only a nutritious snack or pleasurable feast but continues to be employed as a ‘weapon of war’ in modern military strategies.

References

- ALIĆ, Brigadir Mujo: *Upotreba bojnih otrova u Srebrenici, Sigurnoj Zoni Ujedinjenih Nacija, Jula 1995*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu: Sarajevo, 2008.
- ANDERSSON, Maria – DE BENOIST, Bruno – DARNTON-HILL, Ian – DELANGE, François (eds.): *Iodine Deficiency in Europe: A continuing public health problem*. World Health Organisation, 2007.
- APPADURAI, Arjun (ed.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. United Kingdom: Cambridge University Press, 1986.
- BUCHLI, Victor (ed.): *The Material Culture Reader*. United Kingdom: Berg Publishers, 2002.

66 SLAVKOVÁ, Markéta: *Cooking and Dining in Times of War and Peace: Changing Contexts and Modes of Food Production, Preparation and Consumption in Srebrenica, Bosnia and Herzegovina*. Dissertation thesis, op. cit.; SLAVKOVÁ, Markéta: *Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995)*, op. cit.; SLAVKOVÁ, Markéta: *Vaříme z ničeho: Válečné stravování v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1995*, op. cit.

67 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jna-program-bio-131s-sistemska-unistavanje-zdravlja-srebrenica> (cited on 6. 10. 2020).

68 Ibid.

- COLLINGHAM, Lizzie: *The Taste of War: World War Two and the Battle for Food*. United Kingdom: Penguin Books, 2012.
- COLLINSON, Paul – MACBETH, Helen (eds.): *Food in Zones of Conflict: Cross-Disciplinary Perspectives*. New York, Oxford: Berghahn, 2014.
- COUNIHAN, Carole M.: *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning and Power*. New York, London: Routledge, 1999.
- DENBOW, James: *The Archaeology and Ethnography of Central Africa*. USA: Cambridge University Press, 2014.
- DOZIC, Adib: Srebrenica Town Mosques: In: Dozic, Adib – Mutapcic, Edin – Djedovic, Rusmir (eds.): *Srebrenica through centuries past*. Tuzla, Srebrenica: OFF-Set Tuzla, 2012, pp. 37–54.
- HONIG, Jan W. – BOTH, Norbert: *Srebrenica – Hronika ratnog zločina*. Sarajevo: Ljiljan, 1997.
- HASANOVIĆ, Mevludin: Psychological consequences of war-traumatized children and adolescents in Bosnia and Herzegovina. *Acta Medica Academica*, 2011, vol. 40, 1, pp. 45–66.
- HUSS-ASHMORE, Rebecca – JOHNSTON, Susan L.: Wild Plants as Famine Foods: Food Choice Under Conditions of Scarcity. In: Macbeth, Helen (ed.): *Food Preferences and Taste: Continuity and Change*. Providence, Oxford: Berghahn Books, 1997, pp. 83–100.
- MESSER, Ellen: Anthropological Perspectives on Diet. *Annual Review of Anthropology*, 1984, vol. 13, pp. 205–249.
- FARQUHAR, Judith: Food, Eating, and the Good Life. In: Tilley, Christopher – Webb, Keane – Kuechler-Fogden, Susanne – Rowlands, Mike – Spyer, Patricia (eds.): *Handbook of Material Culture*. London: Sage Publications, 2006, pp. 145–160.
- IMAMOVIC, Enver: Srebrenica and its surroundings during the Roman period. In: Dozic, Adib – Mutapcic, Edin – Djedovic, Rusmir (eds.): *Srebrenica through centuries past*. Tuzla, Srebrenica: OFF-Set Tuzla, 2012, pp. 103–131.
- LUPTON, Deborah: *Food, the Body and the Self*. Reprint. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1996.
- MALCOM, Noel: *Bosnia – A short history*. Basingstoke, Oxford: Pan MacMillan, 2002.
- MILLON, René: *When Money Grew on Trees: A Study of Cacao in Ancient Mesoamerica*. Ann Arbor, Mich.: UMI Dissertation Services, 2003.
- MINTZ, Sidney: *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. New York: Penguin Books, 1985.
- MINTZ, Sidney: Food and Its Relationship to Concepts of Power. In: McMichael, Philip (ed.): *Food and Agrarian Orders in the World-Economy*. United States of America: Greenwood Press, 1995, pp. 3–13.
- MINTZ, Sidney W. – DU BOIS, Christine M.: The Anthropology of Food and Eating. *Annual Review of Anthropology*, 2002, vol. 31, pp. 99–119.

- MUTAPČIĆ, Edin: Administrative and legal status of the town of Srebrenica in the middle ages. In: Dozić, Adib – Mutapčić, Edin – Djedović, Rusmir (eds.): *Srebrenica through centuries past*. Tuzla, Srebrenica: OFF-Set Tuzla. 2012. pp. 11–36.
- REDŽIĆ, Sulejman: Use of Wild and Semi-Wild Edible Plants in Nutrition and Survival of People in 1430 Days of Siege of Sarajevo during the War in Bosnia and Herzegovina (1992–1995). *Collegium antropologicum*, 2010, vol. 34, pp. 551–570.
- SLAVKOVÁ, Markéta: Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995). *Český lid*, 2019, vol. 106, 3, pp. 297–316.
- SLAVKOVÁ, Markéta: Vaříme z ničeho: Válečné stravování v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1995. *Národopisná revue*, 2019, vol. 29, 3, pp. 225–235.
- SLAVKOVÁ, Markéta: *Cooking and Dining in Times of War and Peace: Changing Contexts and Modes of Food Production, Preparation and Consumption in Srebrenica, Bosnia and Herzegovina*. Dissertation work. Praha: Fakulta humanitních studií. Univerzita Karlova. 2017. Available from: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/39717> (cited on 6. 10. 2020).
- SULJAGIĆ, Emir: *Razglednica iz groba*. Zagreb: Durieux, 2005.
- TILLEY, Christopher: Introduction. In: Tilley, Christopher – Webb, Keane – Kuechler-Fogden, Susanne – Rowlands, Mike – Spyer, Patricia (eds.): *Handbook of Material Culture*. London: Sage Publications, 2006.
- UVALIĆ, Milica: *The rise and fall of market socialism in Yugoslavia (special report)*. Berlin: Dialogue of Civilizations Research Institute, 2018.

Web pages

- <https://www.niod.nl/sites/niod.nl/files/IV%20-%20History%20and%20Reminders%20in%20East%20Bosnia.pdf>. 2002 (cited on 6. 10. 2020).
- <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Salt+deficiency> (cited on 6. 10. 2020).
- <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/goiter> (cited on 6. 10. 2020).
- <http://grad.tuzla.ba/turizam/panonska-jezera/arheoloski-park-neolitsko-sojenicko-naselje/> (cited on 6. 10. 2020).
- <http://grad.tuzla.ba/tuzla/grad-na-zrnu-soli/> (cited on 6. 10. 2020).
- <https://www.hrw.org/legacy/reports98/bosniacw/index.html> (cited on 6. 10. 2020).
- <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/jna-program-bio-131s-sistemska-unistavanje-zdravlja-srebrenicana> (cited on 6. 10. 2020).

Respondents

Van Dijk, Lars (pseudonym) (approx. in the mid-40s); 2019. Former Dutchbat III soldier in Srebrenica. Oral testimony. Audio recording held by the author.

Jansen, Tim (pseudonym) (approx. in the mid-40s); 2014. Former Dutchbat III soldier in Srebrenica. Oral testimony. Audio recording held by the author.

Duraković, Muhamed (real name) (born in 1974); 2019. Srebrenica genocide survivor. Field notes of the author.

Summary

‘Salt Over Gold’: Food as a Tool of Power and a Weapon of War during the Siege of Srebrenica (1992–1995)

Food security has been one of the most pressing issues since time immemorial. Food production and provisioning have always been a demanding task, especially in times of war. An armed conflict often leads to disruption of the prevailing social order and it transforms social and economic patterns of everyday life. Moreover, wars also generally result in shortages of food, water and medical supplies, which further generates undernourishment as well as chronic hunger and famine. This article discusses the role of food in armed conflicts with an increased focus on situations when starvation is intentionally imposed on targeted populations. As Collinson and Macbeth (2014) emphasise, such intentional restriction of food by either of the sides of a conflict is a ‘weapon of war’. These complex processes are going to be illustrated primarily on the example of the 1990s war in Bosnia and Herzegovina. Nevertheless, selected events and circumstances are going to be additionally compared with historical use and social significance of salt with an emphasis on warfare. The main research focus is aimed at the former UN ‘Safe’ Area Srebrenica and the overall scarcity of salt in the besieged enclave during the 1990s war. Not only that during the Bosnian War, salt was purchased for precious metal items but also for those on the verge of life and death, the small amount of salt sometimes became worth more than gold.

Key words

Salt – anthropology of food – salt and iodine deficiency – Bosnian War in 1990s – Srebrenica

Národopisná vesnice z roku 1895. Ztracené dědictví prvního středoevropského muzea v přírodě¹

PhDr. Vít Smrčka, CSc.

Česká národopisná společnost, Národní třída 3, 117 20 PRAHA
smrcka.vit@seznam.cz

Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 PRAHA
smrcka@eu.cas.cz
orcid.org/0000-0002-7279-8053

Někdy je potřebné změnit názor na dějiny. Platí to také o našem pohledu na národopisnou vesnici při Národopisné výstavě československé v Praze v roce 1895 (NVČ).² K národopisné vesnici z roku 1895 přistupujeme v této studii jako k přelomové události v dokumentaci tradiční kultury. Vycházíme přitom z dosavadních znalostí věci. Je zřejmé, že ale tento jedinečný etnologický projekt prezentace lidových staveb z konce 19. století vyžaduje zvláštní pozornost, speciální výzkum. První krok k tomu se snažíme učinit v této studii. Doposud se totiž hlouběji touto vesnicí na základě studia archivních materiálů etnologie nezabývala. Proto se také v etnologické literatuře objevují výrazně rozdílné, někdy až protichůdné pohledy a názory. Záleží přitom, na co autor klade důraz a z jakého úhlu pohledu se na věc dívá. Zpravidla je národopisná vesnice považována jen jako nejdůležitější součást Národopisné výstavy československé. To je ale jenom částečná pravda. Část etnologů hovoří v souvislosti s touto vesnicí na NVČ jako o prvním českém muzeu v přírodě.³ Jiní autoři spojují první české muzeum v přírodě se skanzenem v Přerově nad Labem.⁴ Další skupina pomíjí národopisnou vesnici na NVČ a také skanzen v Přerově nad Labem a s prvním muzeem v přírodě spojuje dřevěné domy

1 Tato studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

2 V roce 2020 si připomínáme 125. výročí Národopisné výstavy československé.

3 Například takto je vnímána vesnice na NVČ v publikacích JANČÁŘ, Josef: Ke genezi myšlenky skanzenu. (Praha 1895, Rožnov p. R. 1925 a současnost). *Umění a řemesla* 1985, č. 3, s. 62; ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: Kalendárium Národopisné výstavy. In: Brouček, Stanislav – Pargač, Jan – Sochorová, Ludmila – Štěpánová, Irena: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica, 1996, s. 62.

4 Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz> (cit. 15. 8. 2020).

přenesené do parku v Rožnově pod Radhoštěm v roce 1925.⁵ Vedle těchto přístupů je názor Jaroslava Štíky, dlouholetého ředitele Valašského muzea v přírodě. Přestože zdůrazňoval značný inspirativní přínos národopisné vesnice NVČ, hodnotil ji jako nepodařený pokus o založení prvního skanzenu.⁶

Jednalo se skutečně jen o pokus? Byla národopisná vesnice 1895 muzeem v přírodě?⁷ Na to se pokusíme odpovědět v předkládané studii, jejímž dalším cílem je představit okolnosti vzniku, existence a příčiny zániku prvního souboru lidových staveb v českých zemích. Samotné přípravě a výstavbě národopisné výstavy a vesnice se ale v této studii příliš nevěnujeme, s výjimkou pasáží, které úzce souvisejí s naším tématem. K dosažení předloženého cíle této práce jsme zvolili studium archivních pramenů uložených na Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky, kde jsme čerpali zejména z fondů Národopisné společnosti československé (NSČ) a NVČ. Dalším zdrojem pro tuto práci se stal pramenný materiál uložený v Archivu Národního muzea. Jednalo se z velké části o dobový tisk, který podával informace z námi sledované problematiky. Získané poznatky jsme doplňovali a srovnávali s odbornou literaturou.

Představa muzea v přírodě

Národopisnou vesnici na NVČ ztotožňujeme v překládané studii s dnešními muzei v přírodě. Podle Národopisné encyklopedie z roku 2007 je muzeum v přírodě s rovnoprávně používaným názvem *skanzen* institucí prezentující rekonstrukci historického životního prostředí usedlosti, sídla nebo sídelní krajiny. Expozice je nejčastěji vytvořena přenesením staveb a jiných objektů do výstavního areálu, v němž je vědeckými metodami prezentován zaniklý způsob života.⁸

Název ale pro tento typ muzea není zase tak rozhodující. I v českém prostředí se uplatňují další názvy jako je „*soubor lidových staveb, muzeum lidových staveb, muzeum vesnice, muzeum lidové architektury*“.⁹ Téměř každé z muzeí tohoto typu v České republice má své osobité pojmenování. Nejnověji se objevil název Národní muzeum v přírodě, které sdružuje Valašské muzeum v přírodě a tři bývalá

5 Například PROCHÁZKA, Lubomír: Tři jubilující muzea lidových staveb. *Umění a řemesla* 1987, č. 3, s. 63–64; VOJANCOVÁ, Ilona: Muzea v přírodě v České republice. *Národopisná revue* 6, 1996, č. 3, s. 140–142.

6 ŠTIKA, Jaroslav – LANGER, Jiří: *Československé múzea v prírode*. Martin: Osveta – Ostrava: Profil, 1989, s. 22.

7 Podobnou otázku si dávají DRÁPALA, Daniel – KUMINKOVÁ, Eva: Úvod. In: Kuminková, Eva (ed.): *Muzea v přírodě: Jedinečná cesta muzejnictví*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2019, s. 7–11.

8 LANGER, Jiří: Muzeum v přírodě. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 586.

9 BUREŠ, Pavel: Ochrana památek lidového stavitelství a vesnických sídel. *Národopisný věstník* 17 (59), 2000, s. 32.

samostatná muzea pod někdejší správou NPÚ. Podobně na Slovensku se tento typ muzeí vyznačuje různými pojmenováními. Nejčastěji se jedná o *múzeum dediny*, například muzeum v Martině s celoslovenskou působností nese název *Múzeum slovenskej dediny*.¹⁰ V angličtině se používá pro tento druh muzea pod širým nebem název *open-air museum*. Organizátoři NVČ a samotné vesnice ani jeden z těchto názvů nepoužívali. Objekty lidového stavitelství na výstavišti nazývali národopisná, případně československá nebo výstavní vesnice. Téměř nepoužívali název skanzen, který se ale už v této době ve značné míře dostal do slovníku tehdejšího tisku a představitelů veřejného života. O skanzenu se hovořilo například na sjezdu přátel národopisu v září 1895, kde se řešila budoucnost vesnice. Patrně už tehdy se zakládal určitý rozpor, který trvá do současnosti, kdy část české odborné veřejnosti odmítá název skanzen jako synonymum pro muzeum v přírodě stockholmského typu.¹¹ V naší studii se pojmenování skanzen nevyhýbáme už z toho důvodu, že v době Národopisné výstavy československé byl tento pojem české veřejnosti znám.

V Evropě se u těchto muzeí uplatňují čtyři základní koncepce. Česká a slovenská muzea v přírodě se přitom nejvíce blíží skandinávskému modelu, který má blízkost k pozitivistickému pojetí muzejnictví z konce 19. století.¹² Pro náš účel je podstatné, že současné pojetí muzea v přírodě také zahrnuje i pořizování kopií a rekonstrukce objektů a jiných prvků, jejichž hmotná podstata se nedochovala. To se v případě Národopisné výstavy československé odehrávalo i na pražském výstavišti. Nešlo sem přenést stavby, že by se nedochovaly. Podstatnou roli sehrál opačný důvod. Nemohly se přenést vytipované statky a chalupy a hospodářské objekty, protože většinou byly v té době stále „živé“, obývané nebo používané. Původním záměrem bylo ale přenést objekty do vesnice, od něho se upustilo.¹³

Podobnou definici muzea v přírodě nabízí druhé základní dílo k našemu tématu Encyklopedie lidové architektury rovněž z roku 2007. Uvádí, že nejvýraznější součástí muzea v přírodě jsou lidové stavby soustředěné s ohledem na zjištěné prostorové, časové, společenské, ekonomické, přírodní a jiné souvislosti, které se promítají také do jejich vybavení.¹⁴

Muzeum v přírodě splňuje především roli paměťové instituce. Jako specifická forma etnografického muzejnictví nabízí jedinečnost přirozeného prostředí, v němž lze srozumitelnou formou představit všechny složky tradiční lidové kultury.

10 MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan: *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2005, s. 189.

11 Např. JERÁBEK, Richard: (Národopisná) muzea v přírodě – kudy a kam? *Umění a řemesla* 1984, č. 3, s. 45–47.

12 LANGER, Jiří: Muzea v přírodě na rozcestí. *Ethnologia Europae Centralis* 1, 1992, s. 75–76.

13 ŠUBERT, František Adolf: *Nordské museum a Skansen ve Stokholmě*. Praha: Národopisné muzeum čsl., 1900, s. 27.

14 VÁŘEKA, Josef – FROLEC, Václav: *Lidová architektura*. 2. vydání. Praha: Grada, 2007, s. 160.

Poskytuje rovněž prostor pro relaxaci.¹⁵ Ani jedno ze základních encyklopedických děl ale neztožňuje národopisnou vesnici z roku 1895 s prvním českým muzeem v přírodě a tím i s první touto institucí v podstatné části Evropy.

K počátkům výstavy a vesnice

Vznik prvního skanzenu venkovských staveb je úzce spojen s konáním Národopisné výstavy československé. S myšlenkou na její uskutečnění přišel v létě 1891 dramatik, publicista a v dané době ředitel Národního divadla František Adolf Šubert.¹⁶ Inspirován byl expozicí České chalupy, která se v té době nacházela na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze Holešovicích.¹⁷ Národopisná výstava měla znamenat ještě více. Před zraky celé Evropy Češi touto výstavou v roce 1895 demonstrovali svou existenci jako svébytného kulturně vyspělého etnika. Lze hovořit o národopisném hnutí, které ovlivňovalo dění v Praze, ale i v dalších regionech.¹⁸ Lidová kultura, včetně lidového domu, tak sehrávaly při formování české národní identity v 90. letech 19. století důležitou roli. Začalo to již Jubilejní zemskou výstavou a její Českou chalupou v roce 1891.¹⁹

V případě NVČ se zprvu jednalo o modely staveb. Již v listopadu 1891 oslovil F. A. Šubert hospodářské spolky s žádostí o zhotovení nejméně tří modelů zemědělských usedlostí a dalších staveb lidové architektury z každého okresu.²⁰ Na NVČ bylo představeno 120 těchto modelů. Zvláštní expozici měly v hlavním národopisném paláci. Do svých sbírek je získalo Národopisné muzeum československé (NMČ) a v roce 1922 větší část z nich přešla do Zemědělského muzea. Předměty z Jubilejní výstavy a především NVČ vytvořily základ etnografických sbírek hned tří velkých muzeí, Národopisného muzea československého, Národního muzea a Zemědělského muzea.²¹

Hlavní pozornost organizátorů NVČ se ale soustředila na přípravu vesnice se skutečnými stavbami z venkova. Její součástí byla valašská osada. Tvořily jeden celek představující soubor lidové architektury z různých regionů českých zemí a Slovenska.²²

15 DRÁPALA, Daniel: K posláním muzeí v přírodě při prezentaci tradiční lidové kultury. *Museum vivum* 2, 2006, s. 10.

16 SMRČKA, Vít: *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost, 2011, s. 3.

17 KOLEKTIV: *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895*. Praha: Výkonný výbor NVČ a NSČ, 1896, s. 5.

18 BROUČEK, Stanislav: *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1979, s. 20.

19 VÁLKA, Miroslav: Lidový dům a jeho role při formování národní identity. *Prameny a studie* 56, 2015, s. 150.

20 NOVÁK, Pavel: Modely lidových staveb vystavených na NVČ a současný stav jejich vzorů. *Prameny a studie* 56, 2015, s. 108.

21 WOITSCHOVÁ, Klára: „Národopisné oddělení jest chloubou našeho Muzea“. *Cesty muzejního národopisu v letech 1918–1938. Český lid* 105, 2018, č. 3, s. 292.

22 V této studii budeme pod pojmenováním národopisná, československá nebo výstavní vesnice zahrnovat i valašskou osadu, jen v případě potřeby je oddělíme.

Věrohodnost vesnice

Práce na výstavbě národopisné vesnice v Praze začaly v dubnu 1894.²³ Tehdy se na schůzi stavebního odboru NVČ rozhodovalo, kteří architekti vyměří objekty v terénu a nakreslí plány. Podkladem k výstavbě byly plány zhotovené vyměřením původních staveb v terénu, tedy obdobným způsobem jako se pracovalo při výstavbě našich novodobých muzeí v přírodě.²⁴ Dodnes jsou zachovány. Vybraní architekti většinou spolupracovali s pracovníky místních národopisných odborů. Konkrétně architekt Makovec se při přípravě jihočeského statku obrátil na učitele Čeňka Habarta z Petrovic u Sedlčan, který navrhl vhodný objekt pro národopisnou vesnici.²⁵ Habart byl pověřen i vnitřním vybavením statku. Většina jeho sběrů ze Sedlčanska, Sedlecka a Milevska proto směřovala do tohoto statku. Dochoval se seznam věcí, kterými Habart jihočeský statek vybavil.²⁶

Interiér statku musel být proveden do nejmenších podrobností, aby odpovídal skutečnosti. Jednalo se o zhruba 200 předmětů, kterými byl statek vybaven. Podle přání výkonného výboru nesměly chybět žádné maličkosti na pohled nepatrné, ale pro běžný život velice důležité. Na žádost výstavního výboru do jihočeského statku sehnal zvláštního dozorce. Byl jím výměnkář ze Sedlčanska, z blízké vsi, kde se nacházel originál statku. Oblačen do koženek a dlouhého selského kabátu vítal a bavil návštěvníky. Svůj program zpěštoval starými písničkami, vtipy a občasnými hraními na bukálu, což byl hrnec potažený blánou s připojeným svazkem žíní. Selky ze Sedlčanska měly v jihočeském statku velký úspěch s pečněním vdolků z ječné mouky, což byl specifický pokrm tohoto kraje. Vdolků návštěvníkům výstavy chutnaly dokonce tak, že si stěžovali hostinští kvůli odlivu zákazníků. Prodej vdolků musel být omezen.²⁷

Podobně s velkou pečlivostí byly vybaveny další objekty, například hanáckému statku a jeho vybavení se věnoval Výbor Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci. Rozeslal v dubnu 1894 svolání, kde mimo jiné popisoval připravovaný hanácký grunt, „*který by obsahoval vše, co rázovitě vyznačuje život hanácký [...] vybrati to nejlepší a nejrázovitější, postaviti věrně dle skutečnosti všecka stavení, oživit je figurami, oblečenými v typické kroje hanácké, vypraviti nábytkem, náradím a vším příslušenstvím přibýtek, stáje, kolny atd. zkrátka postaviti věrně obydlí. [...]*“²⁸

Organizátorům NVČ se podařilo vyřešit i úkol, kde najít vybavení pro výstavní kostel. Získali jej z dřevěného kostela v Podůlšanech ve východních Čechách, který měl být zbourán. Inventář byl zapůjčen do Prahy a po skončení výstavy i postavení nového kostela měl být vrácen do obce. To se ale protáhlo na několik let.

23 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 9, schůze stavebního výboru z 13. dubna 1894.

24 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 9, schůze stavebního výboru z 13. dubna 1894.

25 SMRČKA, Vít: *Vývoj národopisného poznávání Sedlčanska*. Diplomová práce. Praha: FF UK, 1983, s. 36.

26 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy 1896, dopis od Čeňka Habarta z 13. května 1896.

27 SMRČKA, Vít: *Vývoj národopisného poznávání Sedlčanska*, c. d., s. 38.

28 ANM, inv. č. 7336, Věstník Národopisné výstavy československé v Praze, roč. I, č. 21, 17. dubna 1894, s. 183.

Je pozoruhodné s jakou pečlivostí, racionalitou a velkou propracovaností byla národopisná vesnice připravována. Svědčí o tom nejen výstavba a vybavení statků, chalup a hospodářských objektů, ale také detaily oživující vesnici: „[...] *zámečníci [...] přibíjejí zámky a starodávné kování z té které krajiny, některé věci byly objednány od tamních řemeslníků, jiné byly sňaty ze starých dveří a oken. Kolem [...] kostela sázejí se staré vrby a topoly, které budou se pěkně vyjímati na břehu nad vodou, kde bude bělidlo. Břeh hezky zaroste přesličkou a voda rákosem. Večer při svitu neobvyklé lampy elektrické bude živo nebo bude idylický koncert žabí. Šafářem nad touto havětí kuňkavou bude párek čápů, kteří budou hnízdit nad rybárnou, zřízenou při rybníce, brzy již přibudou až z Polska, aby se tu spíše udrželi. Rybník kolem kostela, který bude velmi cennou ozdobou celé vsi, jest tak veliký, že pojme 20 kop pěkných kaprů mimo čerstvé štiky, [...]*“ popisoval přípravu vesnice soudobý tisk.²⁹ V důrazu na detail a autentičnost národopisné vesnice můžeme vidět paralelu s budováním Skansenu ve Stockholmu, který byl obydlen Sámy spolu se psy a soby.³⁰ Přitom ale F. A. Šubert upozorňuje, že český skanzen vznikl nezávisle na švédském muzeu v přírodě.³¹ Někteří současní autoři upozorňují na nutnost při výstavbě muzeí v přírodě dodržovat tradiční technologické postupy, které se pod vlivem současných stavebních norem vytrácí.³² Tento problém se ale netýká národopisné vesnice NVČ. Vznikala ještě v době „živé“ tradiční lidové kultury i v oblasti stavitelství.

Vesnice v době výstavby

K vlastní výstavbě národopisné vesnice došlo na podzim roku 1894. Intenzita práce byla značná, na stavbě pracovalo několik stovek dělníků. Domy stavěli znalci lidové architektury a především tesaři a stavební dělníci, kteří v té době v terénu stavěli tyto objekty běžně. Vše se podařilo zvládnout a národopisná vesnice byla společně s ostatní výstavou 15. května 1895 skutečně otevřena.

V národopisné vesnici se nacházelo přes 20 různých objektů, tedy dvojnásobek proti původnímu předpokladu Emanuela Kováře.³³ Zastoupeny byly především dřevěné roubené stavby na úkor staveb z jiných nespalných materiálů, které byly považovány za moderní.³⁴ Stál zde mlýn s českým složením, vedle něho jihočeský statek, chalupa od Jaroměře, statek z okolí Hlinska, chodský dům a pojizerský statek z okolí Turnova. Baráčníky byla postavena česká rychta. V další části návsi stál dům z Břeclavska,

29 *Národní listy* 35, č. 83, 24. 3. 1895, s. 2.

30 NORDENSON, Eva: In the beginning [...] Skansen. *Museum International* 44, 1992, s. 150.

31 ŠUBERT, František Adolf: *Nordské museum a Skansen ve Stokholmě*, c. d., s. 26.

32 MICHALIČKA, Václav: Některé aspekty revitalizace tradičních technologií lidového stavitelství. *Národopisná revue* 20, 2010, č. 2, s. 82.

33 ŠTIKA, Jaroslav – LANGER, Jiří: *Československé múzea v přírodě*, c. d., s. 21.

34 VÁLKA, Miroslav: Lidový dům a národní kulturní dědictví. In: Křížová, Alena – Pavlicová, Martina – Válka, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 107.

Celkový pohled na výstavní vesnici. Foto z reprezentačního sborníku NVČ v Praze 1895.

horácký statek od Velkého Meziříčí, hanácký grunt, opavský statek, těšínská chalupa z Orlové a vesnická kovárna, která byla do skladby vesnice doplněna na návrh sdružení kovářů. U rybníka byla ještě kopaničářská chalupa ze Starého Hrozenkova. Navazující valašskou osadu tvořila horská chalupa, vodní pila z Bystřičky, salašnická koliba s košárem, milíř na dřevěné uhlí, křivačkárna – tedy kovárna na výrobu jednoduchých nožů, chalupa půlgruntového gazdy z Horního Vsacka s velkým dvorem a hospodářskými staveními. Také zde stála velice populární hospoda Na posledním groši, kde hrála často do noci Pelárova kapela. Rádi ji navštěvovali pražští umělci a spisovatelé.

Vedle staveb z českých zemí byly v národopisné vesnici také vystaveny domy ze Slovenska, dům z Oravy a z Čičman. Na realizaci obou objektů ze Slovenska a valašské osady se významně podílel architekt a národopisný badatel Dušan Jurkovič. Ten také inicioval o deset let později myšlenku vybudovat na Slovensku muzeum v přírodě.³⁵ Později, na počátku 30. let minulého století, se Dušan Jurkovič věnoval také přípravě muzea v přírodě v Martině. Navrhl zde vhodnou lokalitu.³⁶

35 MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan: *Múzejníctvo, muzeológia a kulturné dedičstvo*, c. d.

36 OČKOVÁ, Katarína: Podiel Juraja Langra na formovaní múzeí v prírode na Slovensku. In: Woitsch, Jirí – Macková Jünová, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 393.

Inspirace národopisnou vesnicí byla v pozdějších letech zřejmá přinejmenším v českých zemích a na Slovensku, ale její vliv by se dal najít v dalších částech Evropy. „[...] *budovatelé několika výstav zahraničních přijeli k nám studovati Starou Prahu, tak i stavby naší dědinky, byly to také četné ty pochvalné projevy ciziny, jež přiměly naši veřejnost žádati za to, aby dědinka zůstala zachována*“, uvedl v roce 1900 v Českém lidu architekt Otakar Materna k významu národopisné vesnice.³⁷ Kniha Národopisná výstava československá, která představuje obsáhlou zprávu o NVČ, uvádí, že do Prahy byla vyslána uherskou vládou delegace, která se měla seznámit s výstavní dědinou, aby podobná byla postavena také v Pešti.³⁸ Podobně němečtí odborníci, kteří navštívili NVČ, prosazovali v Berlíně, aby zde byla uspořádaná národopisná výstava jako v Praze.³⁹ V českých zemích se národopisnou vesnicí inspiroval Bohumír Jaroněk, zakladatel Valašského muzea v přírodě v roce 1925. Nejméně dvakrát na ní pobýval.⁴⁰ Druhý zdroj inspirace našel se svým bratrem Aloisem Jaroňkem ve švédském Skansenu.⁴¹

S určitostí můžeme říci, že kromě Česka mají také slovenská muzea v přírodě kořeny sahající k NVČ a k národopisné vesnici v Praze. Stejně jako samotné vědy zabývající se kulturním dědictvím, především etnologie a muzeologie.

Vraťme se ale na NVČ do roku 1895. Dalších šest měsíců byla národopisná vesnice „klenotem výstavy“, jak to často zdůrazňoval soudobý tisk. Pořádaly se zde ukázky zvyků, obyčejů, letnicové obřady, jízda králů a královničky, vystupovaly krojované skupiny, organizovaly hojně navštěvované národopisné slavnosti z různých regionů. V srpnu se na NVČ například konaly moravské a slovácké národopisné slavnosti nebo plzeňský den. Do skanzenu se na půl roku nastěhovali skuteční obyvatelé vesnic. Nebyl problém předvést zde skutečné stavby, ale i život v nich, protože tradiční kultura stále žila.⁴² Organizátoři se snažili v národopisné vesnici přiblížit běžný život na venkově, byly zde vidět ukázky tradiční obživy, řemeslníci zde předváděli svou výrobu. Uskutečnily se nejen stylizované svatby, z nichž jedna při plzeňském dnu s 200 krojovanými účastníky, ale i dvě opravdové svatby.⁴³ Hlavnímu iniciátorovi NVČ F. A. Šubertovi se zdála československá vesnice tak cennou, že se rozhodl usilovat o její záchranu, aby zůstala natrvalo.

37 MATERNA, Otakar: O nynějším stavu i budoucnosti výstavní československé vesnice v Král. Oboře. *Český lid* 9, 1900, s. 79.

38 KOLEKTIV: *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895*, c. d., s. 516.

39 Tamtéž.

40 ŠTIKA, Jaroslav – LANGER, Jiří: *Československé muzea v přírodě*, c. d., s. 24.

41 JARONĚK, Bohumír: Valašské muzeum v přírodě. In: Kramoliš, Čeněk (ed.): *Almanach Valašského roku*. Rožnov pod Radhoštěm: Nákladem pořadatelstva Valaš. roku, 1925, s. 16.

42 LANGHAMMEROVÁ, Jiřina: Národopisné muzeum v Praze jako odkaz Národopisné výstavy československé 1895. *Prameny a studie* 56, 2015, s. 12.

43 ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: Kalendárium Národopisné výstavy, c. d., s. 71.

Další návrh F. A. Šuberta

Patrně už před otevřením československé vesnice se F. A. Šubert rozhodl bojovat za její trvalou existenci. V polovině července 1895 pro tisk uvedl, že se touto myšlenkou zabývá už delší dobu. Určitě ale otevření národopisné vesnice a ohromný zájem o ni způsobily, že vystoupil s tímto projektem na veřejnost v létě 1895. Národní listy přinesly v této souvislosti obsáhlou zprávu o novém návrhu F. A. Šuberta.⁴⁴ Hned v první větě se uvádí, že se jedná o nový návrh, ze všech rozsáhlejší a cennější. Následoval totiž po návrzích přednesených při Schůzi přátel českého národopisu 28. července 1891 na realizaci NVČ, založení Národopisného muzea československého, vydání národopisné encyklopedie a vznik Národopisné společnosti československé.⁴⁵ „*Zachovejme výstavní dědiny navždy jako stálou součást muzea národopisného je smělé heslo páně Šubrtovou, jež se ujalo i ve hlavách výkonného výboru, o všech ostatních národopisných našich korporacích už ani nemluvě*“, uváděl tisk.⁴⁶

Vesnice byla důkladná

Důležité je svědectví Národních listů o tom, že národopisná vesnice na NVČ byla postavena důkladně, stejně jako když se stavěly dřevěné domy k běžnému užívání na venkově.

„[...] *Budovy jsou důkladné, všechno je pravé, trvanlivé, nikde to není jen prkno, maltou na rákos ohozené. Vdrží to za péče poměrně malé celá decennia. Bude to po léta [...] památkostí hlavního města, jako je teď Karlův most, staroměstský orloj, Daliborka*“, hodnotily noviny kvalitu postavení vesnice na NVČ.⁴⁷ Tisk také oceňoval plánované propojení velkého národopisného muzea se souborem lidových staveb. To byla další Šubrtova představa. Stát mělo podle něho v sousedství výstavní dědiny.⁴⁸ Teprve později přišly návrhy od jeho spolupracovníků na propojení NMC s Náprstkovým muzeem nebo na novou budovu na pražských baštách u Hradčanského náměstí. Nakonec toto muzeum získalo právě díky Šubrtově iniciativě vlastní budovu v letohrádku Kinských v Praze na Smíchově, kde je dodnes. Propojení muzea se skanzenem se nepodařilo. Ocenit tuto myšlenku můžeme ještě v současnosti. Žádné muzeum v přírodě nemá u nás k sobě velké sbírkové muzeum celostátního rozsahu. Cestou, jak to napravit, je obnovení národopisné vesnice z NVČ v Praze podle zachovalých plánků.

44 *Národní listy* 35, č. 192, 14. 7. 1895, s. 5.

45 KOLEKTIV: *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895*, c. d., s. 509.

46 *Národní listy* 35, č. 192, 14. 7. 1895, s. 5.

47 Tamtéž.

48 Tamtéž.

Zachování vesnice

Zachování vesnice se řešilo nejen v tisku, ale především uvnitř odborné veřejnosti. Například na schůzi kuratoria NMČ koncem července 1895. Myšlenku na její zachování podpořil i správce NMČ Lubor Niederle, a to z ryze praktického důvodu. Muzeum nemělo v té době ještě depozitář v retrospektivní budově na výstavišti, ani jinde. Přitom množství sbírkových předmětů rychle narůstalo a vesnice se zdála být vhodným místem pro jejich vystavení.

Zásadní roli pro zachování národopisné vesnice měl sjezd přátel národopisu, který se konal v Praze 29. září 1895. Ještě před tímto sjezdem L. Niederle publikoval v Národních listech obsáhlý článek. Upozornil na konání sjezdu s tím, že se jedná o počátek akce na záchranu výstavní dědiny, „*kteřá kdyby byla zachována, tvořila by překrásný doplněk Národopisného muzea*“.⁴⁹ F. A. Šubert na sjezdu také vyvracel negativní názory na zachování výstavní vesnice, především to, že leží v zátopové oblasti a není postavena bytelně: „[...] *s tíží ví o jediné, která by byla postavena tak pevně, jako naše dědina výstavní (Souhlas). Dle výroku stavebního výboru, není také třeba, když bude zachována, učiniti nic jiného, nežli zesílit u dvou stavení podezdívku [...] byla již učiněna opatření, aby poslední zátopa Královské obory se nemohla opakovati [...]. A kdyby i poněkud vystoupila spodní voda – ta neublíží tak snadno stavením, poněvadž jsou vesměs zřízena na jehlách a povýšena nad úroveň ostatní louky. A konečně ať dojde, na takovou zkoušku zátopy, však ona jí ta naše vesnice vydrží [...]*“.⁵⁰

Sjezd schválil předtištěnou rezoluci k zachování československé vesnice, ještě doplněnou o dodatky poslance Karla Adámka a F. A. Šuberta.⁵¹ Několik týdnů, spíše měsíců po tomto sjezdu se nic oficiálního pro záchranu vesnice nedělo. Celá záležitost se přesunula do osobních jednání. Navíc skončila výstava a bylo nutné rychle řešit úkoly s jejím vyklizením a přípravou národopisného muzea. Zářijový sjezd ale pomohl tomu, že vesnice nadále stála, kdežto ostatní část NVČ se rychle rušila.

Vynaložené úsilí pro zachování československé vesnice bylo nakonec úspěšné. Jen několik měsíců po skončení NVČ rozhodl zemský sněm, že vesnice ve Stromovce zůstane. Stalo se tak na zasedání zemského sněmu 8. února 1896. Sněm uložil zemskému výboru, aby za souhlasu c. a k. nejvyššího úřadu hofmistrovského zachoval na výstavišti Národopisné výstavy československou vesnici a valašskou dědinu. Stanovil si ale podmínku, že všechny budovy československé vesnice budou odevzdány do vlastnictví c. a k. dvorního eráru, který byl majitelem Královské obory. Správu nad národopisnou vesnicí dostal zemský výbor. Od něho si NSČ mohla vesnici pro své potřeby půjčovat.⁵² Výhodu to mělo, že se NSČ zbavila starostí

49 *Národní listy* 35, č. 258, 18. 9. 1895, s. 5.

50 *Národní listy* 35, č. 270, 30. 9. 1895, s. 6.

51 Tamtéž.

52 SMRČKA, Vít: *Dějiny psané národopisem*, c. d., s. 44.

o tuto část expozice NMČ a především finančních nákladů na údržbu. Ostatně později usilovala o převedení do zemské správy i samotného sbírkového muzea NMČ.

Na výstavišti ale musel výbor NVČ provést úpravy. Zdůraznily skutečnost, že národopisná vesnice už je samostatnou institucí a není jen výstavním projektem. Celá vesnice byla obehnaná téměř třímetrovým plotem. Byla tak oddělena od ostatního výstaviště.⁵³ Nápad zachovat národopisnou vesnici zásadním způsobem mění její původní roli. Československá vesnice najednou přestala být jen součástí Národopisné výstavy československé, její poslání se rázem stalo nadčasové jako u každého jiného muzea v přírodě. Jedná se o výrazný předěl. Původně jen výstavní vesnice, která měla být po výstavě zbourána, se proměnila v trvalý skanzen. Tuto proměnu výstavní vesnice v muzeum přírodě ale nespojujeme až s vyhlášením zemského sněmu. Nespojujeme ji ani se zasedáním kuratoria NMČ v lednu 1896. Domníváme se, že hranice této proměny v český skanzen je o několik měsíců starší. Je třeba ji spojovat už s jejím otevřením a následným oficiálním vyhlášením F. A. Šuberta na zachování této vesnice v červenci 1895. Přidali se k němu odborníci, organizátoři NVČ.

Symbolická kresba z titulní strany reprezentativní publikace o Národopisné výstavě československé v Praze 1895. Autor Mikoláš Aleš.

Představa o skanzenu

Mezitím se uprostřed ledna roku 1896 sešlo kuratorium Národopisného muzea československého. Tedy jen zhruba tři měsíce po tom, co se zavřely brány Národopisné výstavy československé. Členy kuratoria byly přední osobnosti české vědy, zejména rodícího se nového oboru české etnologie.⁵⁴ Hned na začátku byl přečten dopis zemskému výboru o příčině „trvalého ponechání dědiny a valašské

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 1, protokoly rady národopisného muzea, schůze kuratoria 14. 1. 1896.

Valašská osada na Národopisné výstavě československé v Praze 1895. Dobová kresba. Archiv Národního muzea v Praze.

osady na výstavišti s podmínkami, za jakých se tak státi může“. Po přečtení dopisu se rozvinula diskuse členů kuratoria na téma, jaká by měla být náplň této československé vesnice. Otakar Hostinský navrhl požádat zemský výbor, „*aby československá ves a valašská osada byly uznány za podstatné součásti národopisného muzea a sice tak, že by tyto sloužily ku vystavení interiérů a že by sloužily obecnstvu v těchže hodinách na které je museum národopisné otevřeno“.*

Lubor Niederle si představoval instalaci ve vesnici tak, že by v každém statku byla zařízena pouze jedna světnice. „*Expozičním předmětem byly by statky samy.*“ Těž by se zde měly „*umístiti oddělení zemědělské a lidový průmysl*“. Jan Jakubec žádal, aby se zde mohly pořádat občas lidové slavnosti. Tyto slavnosti nemusely přitom pořádat podle názoru Jindřicha Matiegky jen nově vzniklé národopisné instituce, ale vesnice se měla půjčovat i jiným organizacím. Muzejní kuratorium pověřilo L. Niederla, aby tyto informace předal zemskému výboru.⁵⁵

Národopisná vesnice z roku 1895 tak dle našeho pohledu splňuje většinu znaků kladených na tyto instituce novodobou teorií. Například propojení s národopisným muzeem a jeho sbírkovým fondem odpovídá dokonce i současným požadavkům kladeným na muzea v přírodě: „*Muzeum v přírodě je paměťová instituce nebo její zvláštní část vytvářející komplexní vědeckou interpretaci života a kultury obyvatel vymezené oblasti formou specializované expozice v urbanizovaném prostředí nebo ve volné přírodě. Obsahuje prostorové, časové, společenské a přírodní historické souvislosti; vytváří rekonstrukci historického životního prostředí. Plní ve své formě nezastupitelnou dokumentační, sbírkovou, vědeckou a kulturně vzdělávací*

55 MÚA AV ČR, v. v. i, fond NVČ, kniha č. 12, protokoly rady národopisného muzea, schůze kuratoria 14. ledna 1896.

*funkci. Expoziční objekty mají v muzeích v přírodě dominantní, ale nikoliv výlučnou funkci*⁵⁶.

Už zaznamenaná Niederlova myšlenka, že expozičními předměty by byly samotné budovy, znamená, že se zde hovořilo o skanzenu čili souboru lidových staveb, současným slovníkem řečeno muzeu v přírodě. To koresponduje s definicí muzea v přírodě Jerzyho Czajkowského, který zdůrazňuje úlohu architektonických objektů jako exponátů.⁵⁷ Lednové kuratorium NMČ formulovalo jeho obsahový program. Interiéry měly být vybaveny národopisnými předměty, plánovaly se národopisné slavnosti, předvádění řemesel a další způsoby tradiční obživy, včetně zemědělství. Máme před sebou moderní pohled na činnost muzea v přírodě, kdy dodává umění a předmětům kvalitu autenticity.⁵⁸

Když se začteme do toho zápisu o jednání tohoto kuratoria, je to jako bychom byli účastníky porady nad rozvojem „živých“ muzeí v přírodě zhruba o 70 či 80 let později. Jenže my se pohybujeme v roce 1896, v pražském Nosticově paláci, kde se koná schůze muzejního kuratoria. V době, kdy ještě neexistují zkušenosti z provozu muzeí v přírodě, téměř není odborná literatura, není rozpracovaná teorie. Na severu Evropy, ve Skandinávii stojí první muzea v přírodě, z nichž do širšího povědomí zatím vešel jen Skanzen ve Stockholmu založený v roce 1891. Na jih od Skandinávie vůbec nic. Tedy ani na území dnešního Německa, Polska, Maďarska a dalších států střední Evropy nebo Francie, Španělska, Itálie.⁵⁹

Jen v případě českého skanzenu se něco tak významného z pohledu etnologie, dokumentace i prezentace tradiční kultury narodilo, a tím zaplnilo bílou netknutou mapu Evropy.⁶⁰ Přínos českého skanzenu byl také v tom, že ve srovnání se skandinávskými muzei nabídl ukázkou středoevropské lidové architektury. I odborníkům se naskytl možnost srovnání. Skandinávský dům vycházel z jiných kulturních kořenů a tradic. Formovaly ho jiné přírodní podmínky a způsoby obživy.⁶¹

56 BRYOL, Radek: Vymezení metodických zásad zakládání a činnosti muzeí v přírodě. In: Kuminková, Eva (ed.): *Muzea v přírodě: Jedinečná cesta muzejnictví*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2019, s. 34; BRYOL, Radek a kol.: *Muzea v přírodě v České republice. Teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2019, s. 17.

57 CZAJKOWSKI, Jerzy: *Muzea na wolnym powietrzu w Europie*. Rzeszów – Sanok: Muzeum budownictwa ludowego w Sanoku – Krajowa agencja wydawnicza w Rzeszowie, 1984, s. 5.

58 Např.: BIRYUKOVA, Marina V. – NIKONOVA, Antonina A.: The Idea of Museum in Contemporary Curatorial Projects. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 6, 2018, č. 2, s. 31–44.

59 BENEŠ, Josef: *Národopisná muzea v přírodě jako naléhavý problém naší společnosti*. Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 15. Olomouc: Vlastivědný ústav, 1967, s. 8–12.

60 D. Stránská považuje národopisnou vesnici NVČ za druhé nejstarší muzeum v přírodě, hned po švédském Skanzenu. Vysvětlení pozdějšího zániku této vesnice ale plně nepokrývá naše zjištění; bližší viz MEVALDOVÁ, Helena – TAUBEROVÁ, Monika: *Drahomíra Stránská. Osobnost evropské etnografie*. Praha: Národní muzeum, 2011, s. 109.

61 VÁLKA, Miroslav: Tři severská muzea v přírodě (Kodaň, Odense, Oslo). *Národopisná revue* 15, 2005, č. 3, s. 191.

V této době už s určitostí můžeme hovořit o prvním českém muzeu v přírodě. Přestala sice existovat NVČ, ale národopisná vesnice pokračovala dále. Začala žít samostatným životem. Její koncepce byla promyšlena a propracována i teoreticky. Podle Jaroslava Štíky úsilím o oživení expozice, ukázkami tradičních prací a lidové zábavy i sociálním aspektem při výběru objektů patrně zejména u valašské osady, výstavní dědina na NVČ v mnohém předstihla i některé následující projekty. Podle jeho názoru, když na podzim 1895 výstava skončila, byla již idea muzea v přírodě v českých zemích na světě. S tím lze v plné míře souhlasit.⁶² Nesmíme zapomínat, že zrod národopisné vesnice je muzejní. Už návrh programu NMČ od Lubora Niederleho na počátku roku 1894 s lidovými stavbami počítal. Měly být součástí muzejní expozice. Národopisná vesnice z roku 1895 tak od začátku vycházela z představy o fungování národopisného muzea, jehož měla být součástí. Zpráva o tom podává monografie *Národopisná výstava československá*,⁶³ ale také zápis jednání kuratoria muzea z 18. ledna 1894. K programu NMČ se uvádí, že „*po návrhu dr. Niederla se kuratorium usnází v zásadě, že program má býti čistě lidopisný. Celá domácnost se již znázorní dle krajů a kmenů se vším nábytkem. Po případě dle prostředků a místa postaví se celé budovy při museu*“.⁶⁴ Po skončení výstavy se také národopisná vesnice k tomuto muzejnímu účelu vrátila, když se stala součástí NMČ.

Pohroma, která změnila vše

V létě 1896 došlo k události, která výrazně zasáhla do vývoje českého a evropského muzejnictví. Na výstavišti v Královské oboře se objevila dřevokazná houba. Asistent správce muzea, budoucí známý archeolog Josef Jíra, ji biblicky přirovnal k egyptské ráně, která přišla do vsi.⁶⁵ Při dohledu nad prací dělníků v dřevěném pavilonu hl. města Prahy objevil, že pavilon je napaden dřevní houbou. Lekl se, protože poznal, že pavilon propadl zkáze. Zjistil, že napadeny jsou také skříně, které snad byly darované pro NVČ. Zhrozil se, protože si uvědomil, že přes skříně se může zkáza dostat až do samotného národopisného muzea. Od zřízení se dozvěděl, že skříně byly napadeny dřevomorkou už během NVČ, tedy rok předtím.⁶⁶ Josef Jíra běžel hned do národopisné vesnice, půjčil si od strážníka klíče a začal prohlížet jednotlivé objekty, které od soboty, co je opustili návštěvníci, nebyly větrány. Mimo jiné se tak dozvídáme, že v červnu 1896 sloužila vesnice pro návštěvu veřejnosti. To v tuto chvíli ale není tak podstatné. Jak Josef Jíra psal Luboru Niederlovi, pátral po všech

62 ŠTIKA, Jaroslav: Idea muzea v přírodě. In: Dvořáková, Hana (ed.): *Cesty etnografického muzejnictví. Sborník příspěvků z konference Cesty etnografického muzejnictví*. Brno: MZM, 1996, s. 50.

63 KOLEKTIV: *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895*, c. d., s. 535.

64 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 12, protokoly rady národopisného muzea, schůze kuratoria 18. 1. 1894.

65 Tamtéž, s. 46.

66 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy 1896, dopis od Josefa Jíry 17. 6. 1896.

statech a ve dvou z nich skutečně nalezl dřevomorku. V břevclavské chalupě ve světnici a také ve výminku v opavském statku byly zasaženy dva trámy. Navrhl také řešení, které technicky odpovídalo době, o níž hovoříme, například vykopání houby, použití petroleje a kaolínu.⁶⁷ Poprvé se oficiálně o výskytu dřevní houby jednalo na schůzi rady NMČ v listopadu 1896. Referoval o tom správce NMČ Lubor Niederle. Podle jeho mínění bylo by snad lepší vesnici zbourat „*když by měla za pět let zajít*“.⁶⁸ Proti Luboru Niederlovi byli ale ostatní účastníci schůze. Žádali, aby veškeré stížnosti proti správě vesnice se shrnuly a pak se vydaly tiskem. Otakar Hostinský se spisovatelem Aloisem Jiráskem na schůzi připomenuli, že vesnice byla zachována „*pod podmínkou, že vnitřky statků a chalup budou vystaveny*“.⁶⁹ Zdůraznili tím, že i zemský sněm počítal, že skanzen lidových staveb bude otevřen pro veřejnost.⁶⁹

1897

Emanuel Kovář, tehdy tajemník NSČ, oznámil na počátku roku 1897 výboru NSČ, že zemský výbor nechce vesnici předat a „*schovává se za erár, jež na ni zájem nemá*“. Navrhoval další jednání ohledně vsi s tím, že by je sám podniknul za podmínky, kdyby Rada NMČ se jí vzdala a „*že by ves NSČ byla propůjčena*“. Národopisná vesnice měla podle E. Kováře zůstat pouze ve správě NSČ. Pravděpodobně jeho návrh souvisel se snahou posílit pozici Národopisné společnosti československé a získat pro ni výstavní prostory nezávislé na muzeu.⁷⁰ NSČ plánovala pořádat krojové slavnosti z Ratibořic, vesnice byla pro ně vhodným místem. Etnografové chtěli nadále národopisnou vesnici využívat pro její původní účel. To se naplno projevilo v následujícím roce. Nejprve ve výstavní dědině NSČ pořádala svatojánské slavnosti. Do pokladny Společnosti přinesly vítaný zisk 600 zl., což svědčí také o dobré návštěvnosti těchto slavností. Až na 50 zl. byly uloženy do Živnostenské banky.

1898

Mnohem významnější ruch do československé vesnice přinesl rok 1898, kdy se v Praze na výstavišti uskutečnila Výstava architektury a inženýrství. Byla třetí v pořadí z výstav v posledním desetiletí 19. století. Svým rozsahem a významem nedosáhla předcházející Jubilejní výstavy z roku 1891, ani Národopisné výstavy československé v roce 1895. Proti NVČ měla zhruba čtvrtinovou návštěvnost, branami prošlo během letních měsíců asi půl milionů platících osob. Pro národopisnou vesnici měla ale význam značný, opět se zde uskutečnila velká akce. Většina z půl milionu lidí s největší pravděpodobností prošla i národopisnou vesnicí, která byla

67 Tamtéž.

68 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 12, schůze rady NMČ 10. 11. 1896.

69 Tamtéž.

70 MÚA AV ČR v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 13. 1. 1897.

součástí Výstavy architektury a inženýrství. Souhlas s tím, aby Rada NMČ propůjčila národopisnou vesnici pro účely této výstavy, dal výbor NSČ počátkem června 1898.⁷¹ Sama ji od zemského výboru měla půjčenou od 1. dubna do 31. října 1898. Musela ale za to zaplatit 755 a půl zl., což se zdůvodňovalo tím, že je to příspěvek na udržování budov této vesnice. Obchod to pro NSČ byl výhodný. Sdružení architektů a inženýrů mělo vesnici půjčenou od NMČ na dobu od 1. června do konce října. Muzeum dostalo od architektů za půjčení vesnice 5 000 zl., což byly značné prostředky. Tato suma například pětinasobně převyšovala roční subvenci od hl. města Prahy. Svědčí to o tom, jak si sdružení architektů považovalo půjčení vesnice. Vypovídá to také o setrvávajícím významu národopisné vesnice ještě po třech letech od skončení Národopisné výstavy československé.

O poskytnutí vesnice výkonný výbor NSČ žádal i v dalších letech. O slavnostech a dalších příležitostech byla přístupna veřejnosti. Zároveň patřila k NMČ, návštěvníci sbírkového muzea na Příkopě mohli navštívit národopisnou vesnici. Zmiňuje se o tom i vydavatel Karel Hipman, který popularizoval českou kulturu v zahraničí svým dílem *La Nation Teheque*. „*V stati mohl by se snad pan autor zmíniti, že vesnice dosud stojí a že si ji inserenti, kteří se v musejní budově na Příkopě přihlásí, prohlédnouti mohou*“, uvedl ve své korespondenci s NSČ věnované přípravě knihy.⁷²

Po vzepětí, kdy národopisná vesnice ožila opět velkým výstavním ruchem, musela schůze výboru NSČ počátkem listopadu projednávat nepříjemnou zprávu. Dřevomorka se objevila i v kostelíku. Představitelé se snažili řešit situaci. Na výstavní vesnici jim záleželo, to je zřejmé i z dalšího postupu. Na návrh O. Hostinského měla NSČ pozvat znalce, „*aby nám pověděl, jak by se měl kostelík proti pohromě chrániti*“.⁷³ L. Niederle upozornil, že by NSČ měla zároveň s předáním vesnice vyslovit přání, že si ji chce půjčit i v následujícím roce. Vesnice stále žila, což potvrdil zejména rok 1898. Svítla naděje, že nemusí být tak zle, jak se při první zprávě o výskytu dřevomorky ve vesnici zdálo.⁷⁴

1899

V únoru 1899 poslal výbor NSČ zemskému výboru žádost o propůjčení vesnice, která byla vzápětí kladně vyřízena. Rada Dokupil o tom informoval člena výboru NSČ J. Matiegku, který převzal jednatelství NSČ po E. Kovářovi.⁷⁵ V návaznosti

71 MÚA AV ČR v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, Schůze výboru NSČ 3. 6. 1898.

72 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy 1898, dopis od Karla Hipmana z 5. 6. 1898.

73 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 8. 11. 1898.

74 MÚA AV ČR v. v. i., fond NSČ, Kartón 2, Protokoly o schůzích ústředních orgánů, Výborová schůze z 8. 11. 1898.

75 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, Schůze výboru NSČ 13. 2. 1899.

na to byl J. Matiegka s asistentem 25. února „na výstavě a prošel všechny statky“. J. Matiegka navrhl program pro jaro a léto ve vsi.⁷⁶

Žádost se týkala propůjčení vesnice na velikonoční svátky, dále pak od 11. do 29. května. Ve svatojánských dnech zde NSČ na návrh J. Matiegky pořádala výstavu loutek a loutkových hraček společně s národními slavnostmi. Výstava měla pět částí, retrospektivní, oddělení etnografické s ukázkami loutek různých národů, dále oddělení lidových výrobků, oddělení kuriozit a trh.⁷⁷ Umístěna byla do východočeského statku s tím, že „ve světnicích bychom vystavovali loutky národopisné, pod kolnou by mohli vystavovat obchodníci své loutky, nářadí pro loutky a ostatní příslušenství. Konečně děti by též mohly míti expozici svých loutek. Skříň uložená pod kůlnou by se užily k ukládání vystavených předmětů, přebytečné by se uložily ve vedlejších kůlnách“,⁷⁸ čteme opět z dalšího dokladu, že český skanzen žil i v roce 1899 návštěvnickým ruchem. Vyzvány byly také Severočeská a Pošumavská jednota, aby vystavovaly své předměty. Výstavy ve vesnici přinášely hmotný zisk. Například náklady na výstavu loutek byly plánovány na 800 a příjmy na 1000 zl. Na návrh L. Niederleho vznikl pracovní výbor, který připravoval národopisné slavnosti. Jeho členy byli J. Matiegka, Vlasta Havelková a Josef Jíra.⁷⁹ Vedle hmotného zisku přinášely výstavní akce také rozšíření sbírek. Členové výboru NSČ se sešli „na výstavní dědině, prohlédli výstavu loutek a usnesli se, aby zbylé loutky byly všechny poríženy pro muzeum“.⁸⁰

Už z tohoto záznamu je zřejmé, že národopisná vesnice nabízela na svou dobu naprosto neobvyklé výstavní prostory. Národopisné předměty se mohly vystavovat v téměř autentickém prostředí vesnické usedlosti nebo pod kůlnou. Česká etnologie tak měla ještě několik let po NVČ k dispozici typ muzea, který se jinak v Evropě kromě Skandinávie nenacházel.

Koncem června 1899 také Ústřední matice školská využila výstavní dědiny při matičních slavnostech. „Horní část výstaviště nepostačí“, upozorňovali organizátoři slavností, že zejména o dětském dnu budou také potřebovat areál vesnice.⁸¹ Ta se jako výstavní prostor osvědčila. Proto si ji tato významná školská instituce půjčila i v červnu následujícího roku, když slavila 20 let od svého založení.

76 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 28. 2. 1899

77 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, karton 2, protokoly o schůzích ústředních orgánů, výborová schůze 13. 2. 1899.

78 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 28. 2. 1899.

79 Tamtéž.

80 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 24. 5. 1899.

81 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1899, dopis od Ústřední matice školské 23. 6. 1899.

Rovněž po prázdninách 1899 byl připraven program na dny 8.–10. září a pak ještě na Václava, kdy se do národopisné vesnice chystala výstava pečiva. J. Matiegka navrhoval koncepci výstavy, která by zahrnovala historický vývoj, i etnografický, perníky a jejich formy, statistiku včetně cen chleba.⁸² Kvůli tomu byla do schůzí výboru NSČ zvána také V. Havelková z Národopisného muzea. Představitelé NSČ uvažovali o pořádání výstavy domácího lidového průmyslu na dobu vánoční 1899, což bylo přijato. Už z tohoto výčtu je zřejmé, že skanzen žil v roce 1899 docela čilým ruchem. Nakonec bylo rozhodnuto výstavu pečiva odložit na rok 1900, protože byly obavy, že do září by se výstava nestačila připravit vzhledem k nadcházejícím prázdninám.⁸³ Výbor NSČ ji projednával ještě na konci roku, ale bez konkrétního výsledku.⁸⁴

1900

Ani nástup nového století ještě v národopisné vesnici nepřinesl nějaké výrazné změny. Skanzen lidových staveb stál v Praze již šestým rokem a žil výstavním i slavnostním ruchem. Dokonce od roku 1898 nabíral zde realizovaný program na síle. Bylo to dáno i tím, že si jej pod křídla vzala sama NSČ, která zde našla zajímavý prostor pro vlastní výstavy, nezávislé na NMČ. Pominuly varující hlasy, že skanzenu hrozí zkáza kvůli dřevní houbě. V červnu 1900 předložil jednatel NSČ návrh na podzimní národopisné slavnosti. Při nich se měly prodávat také muzejní losy. L. Niederle navrhl, aby se některá slavnost, snad posvícení, spojila s bazarem Zádruhy. Jednalo se o nové družstvo, které v té době zahajovalo činnost.⁸⁵ V říjnu se už začal připravovat program v národopisné vesnici na rok 1901. Profesor Kraus navrhl, aby se v roce 1901 ve vsi uskutečnila slavnost, na níž by se pozvalo pět až šest rodin ze Slovenska k provedení tanců.⁸⁶

Jan Jakubec se ale obával v souvislosti s pořádáním slavností s tanci velkých výloh. K němu se přidal L. Niederle, takže návrh předložený na setkání představitelů NSČ skončil s poznámkou *budiž to zatím odloženo*.⁸⁷

Závěr roku přinesl ale do života národopisné vesnice nepřijemný zlom a události dostaly špatný spád. V neděli 24. září prohlédla komise složená z Jana H. Heraina,

82 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 20. 6. 1899.

83 Tamtéž.

84 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 20. 12. 1899.

85 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 28. 6. 1900.

86 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 9. 10. 1900.

87 Tamtéž.

Václava Roštlapila, F. Scheupfera, Otakara Materny objekty ve vesnici.⁸⁸ Zejména místa zasažená houbou zaznamenali do plánů. Egyptská rána v podobě dřevomorky, jak o ní psal J. Jíra uprostřed roku 1896, udeřila tentokrát už plnou silou. Dřevokazná houba se v roce 1900 vyskytovala rovněž v depozitářích NMČ umístěných v kamenné budově na výstavišti. To je velice důležitá informace. Nebyla tedy omezena jenom na výstavní vesnici! Věci v depozitáři mělo také uloženo Muzeum král. Českého, proto na výskyt dřevomorky upozornil Radu NMČ správce jeho národopisných a archeologických sbírek Jan Koula.⁸⁹

Nechceme po tak dlouhé době dělat soudce ani advokáta. Původ dřevomorky nemusel být ve vesnici a souviset s kvalitou provedení některých staveb, nebo občasnými záplavami, jak to uvedl v Českém lidu v roce 1900 architekt O. Materna.⁹⁰

Nepojištění vesnice Zemským výborem

Vypadá to, že výstaviště bylo už v roce 1895 a 1896 promořeno dřevokaznou houbou. Vše nasvědčuje tomu, že výskyt dřevní houby nesouvisel s bytelností nebo jinou kvalitou objektů v národopisné vesnici. Darované skříně pro výstavu se nacházely ve vesnici, v depozitáři a také v pavilonu Prahy. Tam také dřevomorku v roce 1895 v době konání NVČ objevil zřízenec, aniž něco nahlásil. V tomto roce ale dřevní houba nemohla být ještě v objektech národopisné vesnice, ty byly nově postavené. Vypadá to, že skříně byly příčinou celé zkázy. Dřevomorka se vyskytovala dokonce na skříních, které se dostaly až do Národopisného muzea na Příkopech. Proto tam J. Jíra hned běžel, aby zabránil jejich použití.

Do pozdější etnologické literatury se dostala informace, že příčinou zániku národopisné vesnice byly jiné důvody než dřevomorka. Důvodem měla být tenká krytina a syrové dřevo, které tesaři pro některé stavby použili. Objekty měly být konstruovány jen lehce bez základů.⁹¹

Tak se ale na venkově dřevěné domy vždy stavěly, to by nemohl být hlavní důvod. Navíc současníci hodnotili vesnici jako důkladně postavenou. Tuto záležitost jsme také konzultovali s Lubomírem Procházkou, naším předním odborníkem na lidovou architekturu. Zároveň tvůrcem skanzenu lidové architektury na Vysokém Chlumci. Potvrdil, že i současné skanzeny se staví z čerstvého, měkkého dřeva. Upozornil, že je potřeba se o objekty starat, což mohl být podle jeho názoru problém u národopisné vesnice na NVČ. U nových staveb ve skanzenu je podle jeho

88 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1899, dopis od Otakara Materny 20. 9. 1899.

89 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1900, dopis od Jana Kouly 23. 8. 1900.

90 MATERNA, Otakar: O nynějším stavu i budoucnosti výstavní československé vesnice v Král. Oboře. Hlas pro její zachování, c. d., s. 78.

91 JOHNOVÁ, Helena: K problémům československých muzei v přírodě. *Časopis Národního muzea* 130, 1961, s. 207.

zkušeností nutné počítat už po 10 až 15 letech s nezbytnými opravami.⁹² Tento časový limit národopisná vesnice ani nedosáhla. Na Radě NMČ konané počátkem října 1900 bylo zřejmé, že se vesnici nepodaří zachránit. Uvažovalo se, že po důkladné opravě se zachovají alespoň některé cenné stavby.

Na schůzi výboru NSČ 11. prosince 1900 se četl přípis, že zemský výbor se rozhodl národopisnou vesnici již pro další rok nepojistit. Představitelé NSČ si tuto zprávu správně vyložili, že úřad plánuje vesnici zbořit. Ještě se ale nevzdali. Poslali zemskému výboru žádost, aby jim přenechal subvenci potřebnou k provozu národopisné vesnice s tím, že ji budeme udržovat sami.⁹³ Vzápětí poslal výbor NSČ společně s Radou NMČ přímo zemskému sněmu dopis, v němž vysvětlují přínos národopisné vesnice. „*Došla takové známosti a takové uznání v cizině, že dle jejího vzoru i v cizích výstavách pořizovány podobné národopisné vesnice*“, připomínají, že pražský skanzen lidových staveb už během své krátké existence se stal vzorem pro další evropská zařízení podobného typu.⁹⁴

Pražská národopisná vesnice byla v dopise přirovnávána k tomu nejlepšímu, co se v dané době v Evropě nacházelo. „*Může se co do staveb samých směle měřit se slavným švédským Skanzenem*“, píše se. Československá vesnice byla také považována za důležitou součást NMČ: „*Československá dědina organicky tvoří vlastní část Národopisného musea československého, museum samo má v ní množství předmětů národopisných*“. Obě národopisné korporace apelovaly na zachování vesnice. Na závěr pak předaly zemskému sněmu informaci, kterou je možné vnímat jako nadčasovou. Je to poselství pro budoucí generace včetně té naší: „*Kdyby však tato žádost zůstala marná, v tom případě NSČ a NMČ přednášejí prosbu [...], že československá vesnice tvoří organickou část NMČ, kterou bude třeba při museu nahradit znovu skutečnými lidovými stavbami*“.⁹⁵

Novější česká věda se zatím nepokusila o obnovení národopisné vesnice, přestože k tomu byly a stále jsou předpoklady. Došlo pouze k několika snahám postavit v Praze skanzen s celostátním záběrem.⁹⁶ U Niederlova a Chotkova návrhu s významem pro všechny slovanské národy.⁹⁷ Postavení repliky národopisné vesnice z roku 1895 je stále žádoucí. Nic na tom nemění vědecká hodnota národopisné vesnice,

92 Z rozhovoru s Lubomírem Procházkou na Valném shromáždění České národopisné společnosti v Příbrami 15. 9. 2020.

93 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 11. 12. 1900.

94 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy 1900, dopis zemskému sněmu 14. 12. 1900.

95 MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy 1900, dopis zemskému sněmu 14. 12. 1900.

96 BALÁŠ, Emanuel: Bude zřízen v údolí Šárky skanzen našich lidových staveb? *Český lid* 40, 1953, č. 3, s. 144.

97 NIEDERLE, Lubor – CHOTEK, Karel: *Projekt Slovanské výstavy národopisné*. Praha: Nákl. vlastním, 1912. s. 3.

kteřá našla své kritiky už při vzniku.⁹⁸ Hodnota této národopisné vesnice je už v tom, že existovala, jaká byla ve své době.

1901

Snahy o záchranu národopisné vesnice byly marné. Zemský výbor se ji rozhodl 18. září 1901 zbořit. Dřevo bylo prodáno na stavební účely nebo jako palivo.⁹⁹

Závěr

V práci jsme se snažili ukázat, že s předstihem pro většinu Evropy vznikl v roce 1895 v Praze český skanzen. Částečně i slovenský, protože dvě stavby byly také odsud. Na jih od Skandinávie se jednalo o první muzeum v přírodě v tehdejší Evropě. Dobu předstihlo i spojením s velkým sbírkovým muzeem. Původní výstavní vesnice se proměnila v trvalé muzeum pod otevřeným nebem. Český skanzen byl v Evropě podobně jako ten švédský inspirující pro další výstavní a muzejní projekty. Zachování národopisné vesnice NVČ bylo cílené, a to již v samotném počátku její existence. Po dalších šest let byla provozována pro národopisné a kulturní účely jako dnešní muzea v přírodě. Nejednalo se o uzavřené, nefunkční objekty. Mohli bychom tak národopisnou vesnici právem považovat za takzvané dnes již neexistující „wooden heritage“.¹⁰⁰ Zakladatelské generaci české vědy o tradiční kultuře z 90. let 19. století, ale také české kulturní veřejnosti se podařilo obdivuhodné dílo. Národopisná vesnice z roku 1895 přes svou výjimečnost, vědecký, společenský a kulturní přínos se nedochovala. Její zánik způsobila dřevokazná houba. Myslíme si, že stále existuje možnost národopisnou vesnici obnovit. To je ale téma na jinou diskusi.

Prameny

ANM, inv. č. 7336, Věstník Národopisné výstavy československé v Praze I, č. 21, 17. 4. 1894, s. 183.

MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy 1896, dopis od Čeňka Habarta 13. 5. 1896.

MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, karton 2, protokoly o schůzích ústředních orgánů, výborová schůze 8. 11. 1898.

MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, karton 2, protokoly o schůzích ústředních orgánů, výborová schůze 13. 2. 1899.

98 JAKUBEC, Jan: Národopisná výstava československá. *Naše doba* II, 1895, s. 813–821.

99 SMRČKA, Vít: *Dějiny psané národopisem*, c. d., s. 53.

100 Termín *wooden heritage* jsme si vypůjčili od KALAKOSKI, Iida – HUUHKA, Satu – KOPONEN, Olli-Paavo: From obscurity to heritage: Canonisation of the Nordic Wooden Town. *International Journal of Heritage Studies* 26, 2020, č. 8, s. 793.

- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 1, protokoly rady národopisného muzea, schůze kuratoria 14. 1. 1896.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 9, schůze stavebního výboru 13. 4. 1894.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 12, protokoly rady národopisného muzea, schůze kuratoria 18. 1. 1894.
- MÚAAV ČR, v. v. i., fond NVČ, karton 3, kniha č. 12, schůze rady NMC 10. 11. 1896.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NVČ, kniha č. 12, protokoly rady národopisného muzea, schůze kuratoria 14. 1. 1896.
- MÚA AV ČR v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 13. 1. 1897.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 13. 2. 1899.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 28. 2. 1899
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 24. 5. 1899.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 3. 6. 1898.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 8. 11. 1898.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru 18. 11. 1893.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 20. 6. 1899.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 20. 12. 1899.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 28. 6. 1900.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 9. 10. 1900.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, protokoly o schůzích ústředních orgánů, schůze výboru NSČ 11. 12. 1900.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1899, dopis od Ústřední matice školské 23. 6. 1899.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1896, dopis od Josefa Jíry 17. 6. 1896.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1898, dopis od Karla Hipmana 5. 6. 1898.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1899, dopis od Otakara Materny 20. 9. 1899.
- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1900, dopis od Jana Kouly 23. 8. 1900.

- MÚA AV ČR, v. v. i., fond NSČ, spisy NSČ 1900, dopis zemskému sněmu 14. 12. 1900.
- Národní listy* 35, č. 83, 24. 3. 1895.
- Národní listy* 35, č. 192, 14. 7. 1895.
- Národní listy* 35, č. 258, 18. 9. 1895.
- Národní listy* 35, č. 270, 30. 9. 1895.

Literatura

- BALÁŠ, Emanuel: Bude zřízen v údolí Šárky skanzen našich lidových staveb? *Český lid* 40, 1953, č. 3, s. 144.
- BENEŠ, Josef: *Národopisná muzea v přírodě jako naléhavý problém naší společnosti*. Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 15. Olomouc: Vlastivědný ústav, 1967.
- BIRYUKOVA, Marina V. – NIKONOVA, Antonina A.: The Idea of Museum in Contemporary Curatorial Projects. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 6, 2018, č. 2, s. 31–44.
- BROUČEK, Stanislav: *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1979.
- BRYOL, Radek: Vymezení metodických zásad zakládání a činnosti muzeí v přírodě. In: Kuminková, Eva (ed.): *Muzea v přírodě. Jedinečná cesta muzejnictví*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2019, s. 31–44.
- BRYOL, Radek a kol.: *Muzea v přírodě v České republice. Teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2019.
- BUREŠ, Pavel: Ochrana památek lidového stavitelství a vesnických sídel. *Národopisný věstník* 17 (59), 2000, s. 32–36.
- CZAJKOWSKI, Jerzy: *Muzea na wolnym powietrzu w Europie*. Rzeszów – Sanok: Muzeum budownictwa ludowego w Sanoku – Krajowa agencja wydawnicza w Rzeszowie, 1984.
- DRÁPALA, Daniel: K poslání muzeí v přírodě při prezentaci tradiční lidové kultury. *Museum vivum* 2, 2006, s. 7–13.
- DRÁPALA, Daniel – KUMINKOVÁ, Eva: Úvod. In: Kuminková, Eva (ed.): *Muzea v přírodě: Jedinečná cesta muzejnictví*. Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2019, s. 7–11.
- HORÁK, Jiří: Národopis československý. Přehledný nástin. In: *Československá vlastivěda. Díl 2. Člověk*. Praha: Sfinx, 1933, s. 305–472.
- JAKUBEC, Jan: Národopisná výstava československá. *Naše doba* II, 1895, s. 813–821.
- JANČÁŘ, Josef: Ke genezi myšlenky skanzenu. (Praha 1895, Rožnov p. R. 1925 a současnost). *Umění a řemesla* 1985, č. 3, s. 61–63.

- JARONĚK, Bohumír: Valašské museum v přírodě. In: Kramoliš, Čeněk (ed.): *Almanach Valašského roku*. Rožnov pod Radhoštěm: Nákladem pořadatelstva Valaš. roku, 1925, s. 15–18.
- JEŘÁBEK, Richard: (Národopisná) muzea v přírodě – kudy a kam? *Umění a řemesla* 1984, č. 3, s. 42–48.
- JOHNOVÁ, Helena: K problémům československých muzeí v přírodě. *Časopis Národního muzea* 130, 1961, s. 203–217.
- KALAKOSKI, Iida – HUUHKA, Satu – KOPONEN, Olli-Paavo: From obscurity to heritage: Canonisation of the Nordic Wooden Town. *International Journal of Heritage Studies* 26, 2020, č. 8, s. 790–805.
- KOLEKTIV: *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895*. Praha: Výkonný výbor NVČ a NSČ, 1896.
- LANGER, Jiří: Muzeum v přírodě. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 586–587.
- LANGER, Jiří: Muzea v přírodě na rozcestí. *Ethnologia Europae Centralis* 1, 1992, s. 75–76.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina: Národopisné muzeum v Praze jako odkaz Národopisné výstavy československé 1895. *Prameny a studie* 56, 2015, s. 9–22.
- MATERNA, Otakar: O nynějším stavu i budoucnosti výstavní československé vesnice v Král. Oboře. *Český lid* 9, 1900, s. 78–79.
- MEVALDOVÁ, Helena – TAUBEROVÁ, Monika: *Drahomíra Stránská: Osobnost evropské etnografie*. Praha: Národní muzeum, 2011.
- MICHALIČKA, Václav: Některé aspekty revitalizace tradičních technologií lidového stavitelství. *Národopisná revue* 20, 2010, č. 2, s. 79–83.
- MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan: *Múzejníctvo, muzeológia a kulturné dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2005.
- NIEDERLE, Lubor – CHOTEK, Karel: *Projekt Slovenské výstavy národopisné*. Praha: Nákl. vlastním, 1912.
- NOVÁK, Pavel: Modely lidových staveb vystavených na NVČ a současný stav jejich vzorů. *Prameny a studie* 56, 2015, s. 107–120.
- NORDENSON, Eva: In the beginning [...] Skansen. *Museum International* 44, 1992, č. 3, s. 149–150.
- OČKOVÁ, Katarína: Podiel Juraja Langra na formovaní múzeí v prírode na Slovensku. In: Woitsch, Jiří – Macková Jünová, Adéla (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 392–408.
- PROCHÁZKA, Lubomír: Tři jubilující muzea lidových staveb. *Umění a řemesla* 1987, č. 3, s. 63–64.
- SMRČKA, Vít: *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost, 2011.

- SMRČKA, Vít: *Vývoj národopisného poznávání Sedlčanska*. Diplomová práce. Praha: FF UK, 1983.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: Kalendárium Národopisné výstavy. In: Brouček, Stanislav – Pargač, Jan – Sochorová, Ludmila – Štěpánová, Irena: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica, 1996, s. 31–81.
- ŠTIKA, Jaroslav – LANGER, Jiří: *Československé múzeá v prírode*. Martin – Ostrava: Osveta – Profil, 1989.
- ŠTIKA, Jaroslav: Idea muzea v přírodě. In: Dvořáková, Hana (ed.): *Cesty etnografického muzejnictví. Sborník příspěvků z konference Cesty etnografického muzejnictví*. Brno: MZM, 1996, s. 49–53.
- ŠUBERT, František Adolf: *Nordské museum a Skansen ve Stokholmě*. Praha: Národopisné muzeum čsl., 1900.
- VÁLKA, Miroslav: Tři severská muzea v přírodě (Kodaň, Odense, Oslo). *Národopisná revue* 15, 2005, č. 3, s. 191–193.
- VÁLKA, Miroslav: Lidový dům a národní kulturní dědictví. In: Křížová, Alena – Pavlicová, Martina – Válka, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 89–164.
- VÁLKA, Miroslav: Lidový dům a jeho role při formování národní identity. *Prameny a studie* 56, 2015, s. 147–158.
- VAREKA, Josef – FROLEC, Václav: *Lidová architektura*. 2. vydání. Praha: Grada, 2007.
- VOJANCOVÁ, Ilona: Muzea v přírodě v České republice. *Národopisná revue* 6, 1996, č. 3, s. 140–142.
- WOITSCHOVÁ, Klára: „Národopisné oddělení jest chloubou našeho Muzea“. *Cesty muzejního národopisu v letech 1918–1938. Český lid* 105, 2018, č. 3, s. 285–324.

Internetové zdroje

<http://www.lidova-architektura.cz> (cit. 15. 8. 2020).

Zkratky

ANM – Archiv Národního muzea

MÚA AV ČR – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky

NMČ – Národopisné muzeum československé

NPÚ – Národní památkový ústav

NSČ – Národopisná společnost československá

NVČ – Národopisná výstava československá

Summary

An Ethnographic Village from 1895. Lost Heritage of the First Central-European Open-Air Museum.

In the text, the authors demonstrate that a Czech open-air museum was founded in Prague in 1895, well ahead other European countries. It was the first open-air museum in the then Europe south of Scandinavia. It was far ahead of its time also through the connection with a large collection museum. The original exhibition village changed into a permanent open-air museum. The Czech “skansen”, likewise the Swedish one, meant an inspiration for further exhibition and museum projects. From the very beginning of the existence of an ethnographic village at the Czechoslovak Ethnographic Exhibition, it was planned to maintain it. For subsequent six years, the village was used for ethnographic and cultural purposes, just as current open-air museums are. Its spaces were not closed and non-functional. For this reason, we could consider the ethnographic village to be “wooden heritage”, which does no longer exist now. Despite its uniqueness, and scholar, social and cultural benefits, the ethnographic village from the year 1895 has not survived. Its extinction in the year 1901 was caused by a wood-decay fungus. The authors believe there is still a possibility of renewing this ethnographic village.

Key words

Open-air museum – cultural heritage – Czechoslovak Ethnographic Exhibition – folk house – Czech and Slovak ethnology

Obraz a text: památník z vojny jako médium paměti¹

Doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita,
Arna Nováka 1, 602 00 BRNO
drapala@phil.muni.cz

V životě lidského jedince můžeme nacházet okamžiky i delší časové periody, které vykazují potřebu zvláštního uchování v paměti (a pro paměť) nebo naopak vyvolávají tendenci intenzivnějšího nakládání s obrazy minulých dějů uložených v paměti individuální i kolektivní. Aleida Assmannová odkazuje v tomto duchu na dva klíčové pojmy: *paměť jako vzpomínání* a *paměť jako úložiště*.² Fixace do podoby písemné, obrazové či trojrozměrných artefaktů pak představuje důležitý aspekt komemorace, jejího zviditelnění a zpřístupnění mimo osobu jejich původce. Jan Assmann proto spatřoval právě v provázání vzpomínky s písmem jeden ze zásadních momentů pro formování komplexněji pojaté paměti.³ Za různých okolností a situací tak vznikaly a vznikají rozličné formy památečních záznamů, které napříč formální i obsahovou různorodostí spojuje primární funkce (podmiňující často jejich samotnou existenci): nést a zprostředkovat paměť.⁴ Etnologie i historicky profilované výzkumy se od sklonku 19. století opakovaně navracejí k písemným svědectvím minulých dob, které byly tradičně označovány jako písmácké záznamy, nebo s ohledem na sociální status jejich původců jako prameny lidové provenience.⁵

Současné etnologické i kulturněhistorické bádání však již nevystačí s tímto tradičním, v mnoha ohledech i ověřeným okruhem pramenů. Jak ostatně nejnovější výzkumy dokládají, pramenná základna se průběžně rozšiřuje o nové položky

1 Text je výstupem projektu *Sociální funkce kolektivní a individuální paměti* řešeného v rámci programu Specifického výzkumu Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

2 ASSMANNOVÁ, Aleida: *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2018, s. 207.

3 ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka, politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001, s. 25.

4 DRÁPALA, Daniel: Kronikáři malých lidských dějin. *Museum vivum. Sborník Válašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Supplementum 3, 2007, s. 29–36.

5 KUTNAR, František: *Sociálně myšlenková tvárnost obrozeneckého lidu. Trojí pohled na český obrozenecký lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*. Praha: Historický klub, 1948; srov. také RAN-DÁK, Jan: Prameny lidové provenience: Teoretická reflexe jedinečných výpovědí o minulém světě. *Museum vivum. Sborník Válašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Supplementum 3, 2007, s. 21–27 nebo DOUŠEK, Roman: Texty vesničanů. In: Doušek, Roman a kol.: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 151–166.

disponující nemalým sdělným potenciálem.⁶ Náleží k nim i písemné materiály vzniklé v rámci vojenské služby – ať již v době mírové či na bojištích světových válek. Zvláště nedávné výročí sklonku tzv. Velké války, která na počátku 20. století nabyla podobu globálního válečného konfliktu, podnítilo zpřístupnění celé řady deníkových záznamů i retrospektivně komponovaných vzpomínek na pobyt v zákopech I. světové války či na legionářskou anabázi. Poněkud stranou zájmu ovšem zůstal jiný typ paměťového média spojeného s armádním prostředím – památník z vojny⁷. Ve srovnání se vzpomínkami na dobu vojenské služby (písemně či ústně předávanými) není tak textově hutný, chybí mu také pravidelnost záznamů v kontinuální časové linearitě, jaké známe u deníků. Přesto i on nese důležité paměťové stopy odkrývající osobní prožívání jedné z životních etap jejich původce a nejednou nám dává nahlédnout také do sociálních vazeb utvářených v rámci armádní society.

K oblíbě tohoto formátu památečních dokumentů přispívaly nejen individuální motivy a inspirace jednotlivých vojáků, ale v meziválečné éře také nabídka na trhu, který operativně reagoval na požadavky zákazníků. Vedle alb kombinujících prázdné listy určené jednak pro vlepění fotografií, jednak pro pořízení písemných či obrazových záznamů, byla dostupná také sofistikovanější forma památníku s úvodními předtištěnými texty⁸ a liniovými kresbami oblíbených vojenských motivů volně rozmístěnými mezi prázdné listy. Dle potřeb a vkusu majitele se daly do památníku vlepovat snímky, kolorovat vybrané kresby a vpisovat libovolné památeční či vzpomínkové texty. Kreativita nakladatele Františka Navary z České Třebové ve třicátých letech 20. století dokonce natolik pokročila, že jeho firma nabízela příležitost libovolně vybírat z dostupné škály obálek s logem konkrétního pluku. Pokud ale zadavatelovým potřebám a vkusu ani tato možnost nevyhovovala, nechal opatřit univerzální vnitřní blok (např. s textem J. Syrovátka a kresbami J. Umláška) vlastními deskami s nápisy a motivy zcela dle svých preferencí.⁹ O dobové oblíbě vojenského památníku jako

6 Srov. např. SVOBODA, Libor: Vyšetrovací spisy Státní bezpečnosti. In: Doušek, Roman a kol.: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 225–247; týž: Památníky četnických stanic – jeden z málo známých historicko-etnologických pramenů. *Národopisná revue* 24, 2014, č. 2, s. 129–139.

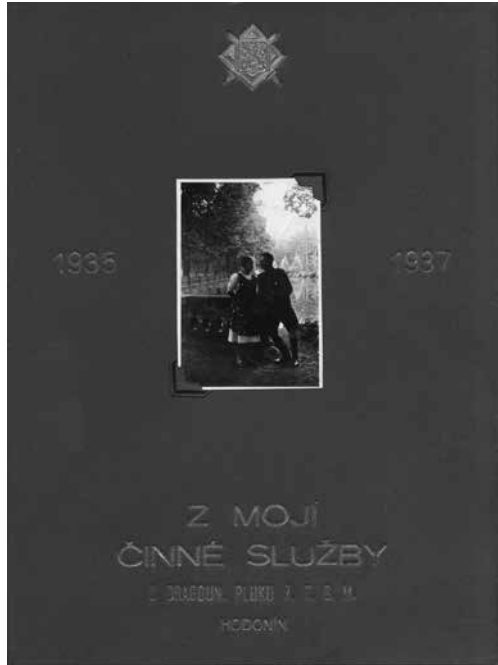
7 Uživány byly i jiné ekvivalentní názvy (*vzpomínky z vojny*). Adam Votruba uplatnil pro novější časovou vrstvu termín *zápisník*. VOTRUBA, Adam: Kultura vojáků základní služby. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií – Národní muzeum, 2001, s. 56–58. Tento pojem můžeme považovat za méně formalizovanou podobu vojenského památníku.

8 „Budeme vzpomínat. Na celý život vojenský budeme doma vzpomínat. A bude těch vzpomínek vrchovat, že nám vystačí, věřte, na dlouho...“ SYROVÁTKO, J.: *Vzpomínky z vojny*. Česká Třebová: František Navara, [1937], nestr.

9 *Vzpomínky z vojny Ludvíka Koška*. Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/vzpominky-z-vojny-ludvika-koska/> (cit. 2. 11. 2020). Jeden z dochovaných exemplářů, který je badatelsky dostupný, představuje *Památník předvojnového pohraničáře voj. Čelústky r. 1936–38*. Dostupné z: <http://www.vojensko.cz/pamatnik-predvojnového-pohranicare-voj-celustky-r-1936-38?image=2> (cit. 3. 11. 2020).

specifického druhu památečných záznamů svědčí fakt, že se s jednotlivými exempláři setkáváme v internetových aukcích,¹⁰ v nabídce některých antikvariátů,¹¹ stávají se ovšem i součástí dokumentačních sbírek paměťových institucí.¹²

Nakolik jsou aplikovatelné výše uvedené koncepty Aleidy Assmannové *paměť jako vzpomínání a paměť jako úložiště* u tohoto vybraného druhu historického dokumentu, se pokusíme doložit na příkladu památníku, který si jako připomínku své služby v řadách armády Republiky československé v letech 1935 až 1937 pořídil desátník František Drápala (1913–1980) z Rožnova pod Radhoštěm.¹³ Vázané album o rozměrech 270 mm × 235 mm má na čelních deskách vytlačeno zlatým písmem: *Památník z vojny*. První list vnitřního bloku, plnicí zároveň funkci patitulu, je opatřen citátem spisovatele Adama Mickiewicze, který svým poselstvím znovu potvrzuje památeční funkci alba: „*Budu tehdy sivý děd a mžikem zaveda mysl v prchlý mladý věk vzpomínat budu...*“. Památník je uvnitř členěn na šestnáct listů šedé barvy o vyšší gramáži určených pro vlepění fotografií, druhou část tvoří dvacet devět (dnes již zažloutlých) listů sloužících pro textová či obrazová poselství. I v případě tohoto památníku využil jeho vlastník již hotového produktu dostupného běžně na trhu. Svědčí o tom firemní výhrada vytlačená malým

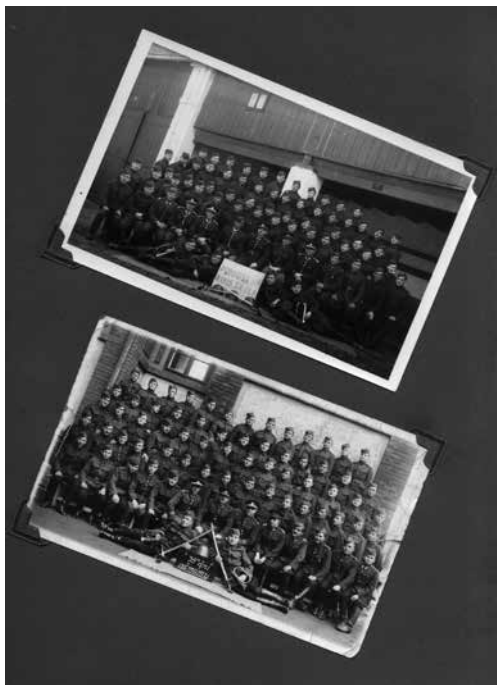
Titulní strana vojenského památníku Františka Drápaly. Archiv autora.

10 Srov. *Když jsem na tu vojnu rukoval. Památník z vojny 1947–1948*. Dostupné z: <https://aukro.cz/pamatnik-z-vojny-1947-49-6950651865> (cit. 30. 10. 2020).

11 Např. *Vzpomínky z vojny – osobní vojenský památník. 1933–1935*. Dostupné z: <https://www.antikvariati-benes.cz/detail/83837-vzpominky-z-vojny-osobni-vojensky-pamatnik.html> (cit. 30. 10. 2020). Také *Vzpomínky z vojny*. Dostupné na: https://www.antikvariatick.sk/index.php?podstranka=kniha&id_knihy=93031 (cit. 30. 10. 2020).

12 Např. *Vzpomínky z vojny Ludvíka Koška* získané v roce 2015 do fondu Vojenského historického ústavu v Praze. Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/vzpominky-z-vojny-ludvika-koska/> (cit. 2. 11. 2020).

13 *Z mojí činné služby u dragoun. pluku 7. T. G. M. Hodonín*. Památník z vojny Františka Drápaly z let 1935–1937. Archiv autora.

Dvě skupinové fotografie mužstva hodonínské posádky z roku 1935 ve vojenském památníku Františka Drápaly. Archiv autora.

skupinové fotografie mužstva z roku 1935 (tedy hned z prvního roku vojenské služby vlastníka). Textové tabule, jimiž jsou dle dobových zvyklostí opatřeny, jasně identifikují dobu i příležitost jejich pořízení. Zatímco u první lze číst: „39 dní od maminky“, druhá sděluje, že se jedná o frekventanty poddůstojnické školy v Hodoníně. Zbývající fotografie jsou již volným souborem portrétních či skupinových snímků vlastníka alba Františka, jeho manželky Otýlie, známých a příbuzných z obou rodinných větví. Vedle ateliérových snímků a skupinových svatebních fotografií se jedná o pestrou škálu exteriérových a interiérových záběrů (náladové kompozice na louce, koupel u horského pramene, skupinky rodinných příslušníků nebo vybraných pracovníků Brillovy pletárny v Rožnově pod Radhoštěm, atmosféra rodinného setkání u vánočního stromečku z počátku čtyřicátých let atd.). Doba pořízení některých fotografií tak předchází vojenské službě Františka Drápaly, zatímco jiné byly pořízeny až několik let po jejím ukončení v roce 1937. Jeden z nejmladších snímků představuje slavnostní výzdobu při odhalování neidentifikované pamětní desky na některé z veřejných budov, jehož se 18. května 1947 účastnil jako člen krojované delegace i vlastník alba. Je tedy patrné,

písmenem do předešlé, že výrobek firmy J. Vondrák z Prahy-Dejvic je evidován v zákonem chráněném rejstříku pod číslem 34475.

Pro analýzu *Památníku z vojny* Františka Drápaly je možné brát v potaz hledisko časové nebo formální. Po důkladnějším seznámení s obsahem však dospějeme k názoru, že sdělný potenciál pramene překračuje rámec, který by pro jeho interpretaci nabízelo prosté mechanické uplatnění pouze oněch dvou kritérií.

Ačkoliv titulní strana památníku deklaruje vazbu na dobu výkonu vojenské služby z let 1935–1937 („Z mojí činné služby u dragounského pluku 7. T. G. M. Hodonín“) a textově-obrazová část s tímto časovým vymezením koresponduje, jinak je tomu u partií fotografických. K vlastní službě v československé armádě se vztahují vedle snímku z titulní strany pouze dvě

že tato část památníku přesáhla původně vyhrazený účel, přirozeně se transformovala a plnila funkci běžného rodinného alba.

S původním zaměřením památníku mnohem více koresponduje jeho druhá část určená pro vpisování libovolných textů, případně pořízením obrazových kompozic. Autorem většiny dochovaných textových záznamů a doprovodných kreseb byl sám František Drápala. Vznikaly během pobytu v Hodoníně, posléze v posádce dislokované v Pardubicích. Některé z nich osvětlují i konkrétní situaci, za nichž byl památník naplňován texty a kresbami. Vedle datace a určení místa můžeme seznat, že vznikaly „na stráži na sv. Štěpána“ „ve službě doz.[orčího]“ nebo „V Pardubicích, když všichni byli venku a já byl na světnici sám.“. Autor jejich prostřednictvím čtenáři opakovaně odkrývá své niterné pocity, které jej doprovázely v průběhu dvouleté vojenské služby. Ve srovnání s informačně relativně chudými fotografiemi se v těchto slovních i obrazových projevech mnohem věrněji zrcadlí autorova individualita. Ačkoliv jednotlivé zápisy nemají povahu deníku, zvláště některé z nich vykazují s tímto písemným formátem jisté shody – nejen v zakotvení do konkrétního dne či okamžiku, ale též intimitou sdělovaných nálad a pocitů. Motivem, který je v textech opakovaně zastoupen, je vzpomínka na vzdálený domov a vojákovy blízké v něm (často uvedeny formulací „...ve vzpomínce na vzdálený domov“ nebo jejichmi různými variantami).

*„Když jsem se loučil s domovem, matičce se třasl hlas,
dej Bůh ti štěstí, dokud se nevrátíš zas.
Tatíček mi nemohl sbohem dát,
protože ve válce navždy ztichl jeho hlas.
Milá moje modrooká sevřela mne v náruč svou,
já za tebe trpět budu, zachovej mi lásku svou.“*

Kresba s vojenským motivem z vojenského památníku Františka Drápany. Archiv autora.

Na své intenzitě nabývaly vzpomínky a svíravý pocit odloučení zvláště v exponovaných chvílích, jakými byly Vánoce na sklonku roku 1936. Verše vznikající při této příležitosti získávaly až existenciální rysy („*osud nám postavil v cestu vojnu*“; „*Až umřu, přijď a polib moje čelo...*“). Naplno se tato nálada projevila v textech vztahujících se ke Štědrému večeru onoho roku.

*„Jak krásný je ten štědrý večer v kruhu šťastné rodiny,
zda vzpomene si as někdo – na ubohé vojny.
Já na stráži stojím, pušku k sobě vinu,
vzpomínka přitom zalétá na krásnou domovinu,
kde děvče mé, má drahá máti a celá naše rodina,
zda vzpomenu si také na vzdáleného vojína.
Já však také těším se na svůj vánoční dárek,
až na stráži budu vystřídán – dostanu komisárek.
Když máti starostlivá bratry, sestry podělí,
co radosti a zpěvu z té chaloupky hlaholí;
než ohřeji se, musím zase ven, ách, smutný je to „Štědrý den“.
Dnes smutně sedím u stolu, hlavu svou v dlaně skládám,
myšlenky tanou k domovu, srdce se chvěje O[tylko] – vzpomínám.“¹⁴*

I z dalších textů je patrné, nakolik těžce se autor vyrovnával s odloučením především od své milé. Odkazy na ni (některé jí byly přímo věnovány: *Vánek lásky*; *Sen*; *Mládí*) či připomínka vlastní samoty se prolínají mnohými zápisy a získávají i vizualizovanou podobu v kolorovaných perokresbách, jimiž systematicky doplňoval své veršované texty.¹⁵ O vzájemném poutu mezi oběma mladými lidmi ostatně svědčí i to, že fotografie umístěná na titulní list památníku zobrazuje jeho vlastníka ve společnosti se svou milou Otýlíí u rybníčku v rožnovském lázeňském parku. Završením vztahu se pak stal sňatek obou mladých lidí, který se konal 6. listopadu 1937 – tedy ještě v témže roce, kdy budoucímu novomanželi skončila vojenská služba.

14 Podobně koncipované texty vycházející z pocitů osamění, kdy dochází ke srovnání poměrů ve vojákově domově s jeho aktuální situací, náleží ke konstantním motivům vojenských památníků. Srov. např. text zapsaný Vincenzem Mrázem 5. července 1937 do Čelúskova vojenského památníku: „*Je poledně, doma sedí u plného stolu a já nemá ani do ferflašky vodu. Je večer, u nás muzika hraje, pivo, pivo a kolem mně jen vítr duje. Každý se rozmýšlí, s kterou půjde tančit a já se dívám, kam mám z sebou praštit. Doma jsou veselí, každý zpívá – – – a já na poli na domov vzpomínám.*“ Památník předvojnového pohraničáře voj. Čelústky r. 1936–38. Dostupné z: <http://www.vojensko.cz/pamatnik-predvojnového-pohranicáře-voj-celustky-r-1936-38?image=2> (cit. 3. 11. 2020).

15 S příležitostnými výtvarnými realizacemi se v případě Františka Drápalý setkáme i v dalších letech následujících po ukončení vojenské služby. V rodině je např. stále uchovávána precizní kresba tužkou s motivem Ježíše Krista v zahradě v Getsemanech. Většího rozsahu však tato tvorba nikdy nenabyla a jednotlivé kresby se uplatnily především v širším rodinném okruhu.

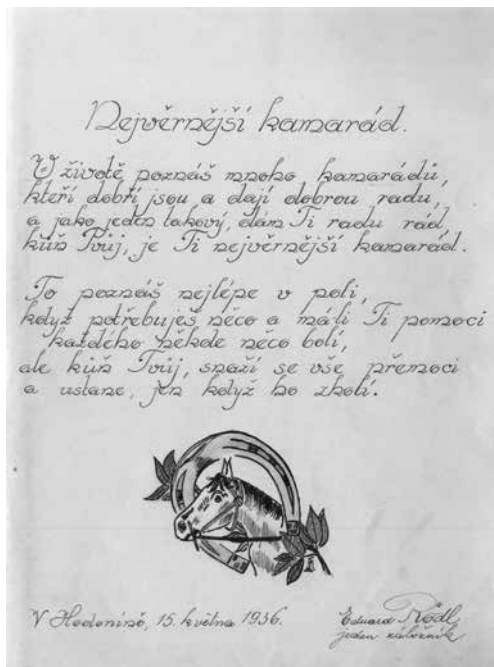
Jedním z charakteristických rysů (a to nejen vojenských) památníků jsou zápisy pořizené druhy ve zbrani a kamarády vlastníka. Svými někdy veselými až rozvernými, jindy zcela vážnými příspěvky pokrývají, jak pobyt v hodonínské posádce (Josef Chmelař, Eduard Rödl, Vilém Marenčák), tak i následnou službu v Pardubicích (Oldřich Hampl, perokresba signovaná Oldra). Obsah i způsob provedení přirozeně odpovídaly vlohám jejich autorů, v různých formulacích se ale zpravidla replikuje identický okruh sdělení. K nosným tématům tak náleží motiv přátelství utuženého společnou službou v armádě, doplňuje je např. také formát „dobré rady“ pro život.¹⁶ Některé z nich jsou ovšem záměrně komponovány jako poselství formulované s ohledem na mnohem delší časovou perspektivu: „*Jednou, až po letech spuchřely tento list snad budeš číst a mě nebude již víc; vzpomeň, jak dobrý kamarád byl jeden záložník.*“ (svobodník v záloze Vilém Marenčák).

Se znalostí obsahu památníku z vojny můžeme tudíž v autorských zápisech Františka Drápaly shledat reálné naplnění funkce **paměti jako nástroje vzpomínání**. V době odloučení dochází skrze niterně prožívanou vzpomínku k pomyslnému přenášení reality domova a v něm setrvávajících blízkých osob do prostředí, v němž se cítil původce textů a kreseb osamocen. Toto „vzdálené spojení“ mu napomáhálo překonat stesk plynoucí z fyzického odloučení. Památník se mu stával svébytným (byť neživým) důvěrníkem, jemuž svěřoval své nejniternější

Kresba Františka Drápaly zachycující jeho milou Otýlii.
Archiv autora.

16 Že se jednalo o standardní formát, svědčí i zápisy z jiných vojenských památníků. Srov. např. vojenský památník Josefa Šimíčka z let 1937 až 1939 a text vepsaný Arnoštem P. – ŠIMÍČEK, Petr: Fotogalerie Josef Šimíček. Fotografie a památník z let 1937–39. *Moderní dějiny* 1. 1. 2012 (aktualizováno 20. 6. 2013). Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/fotogalerie-josef-simicek-fotografie-a-pamatnik-z-let-1937-39/> (cit. 3. 11. 2020).

Památční kresba přítele ve zbrani Oldřicha Hampla ve vojenském památníku Františka Drápalý. Archiv autora.

zmíněného konceptu: paměť jako uložič, která sice vzniká teď a tady, je ovšem primárně tvořena s účelem sloužit do budoucna jako připomínka aktuálně prožívaných dnů. Potvrzuje to i výzva z úvodního textu vojenského památníku z produkce nakladatele Františka Navary: „*Bílé stránky tohoto památníku, ty čekají na naše všechny bezprostřední dojmy, na zážitky zapisované tak, jak přicházely za sebou, čekají na zážitky, které nám za řadu měsíců vytvoří před očima film vojenského života, jak jej*

pocity.¹⁷ Opačnou funkci mají pak ostatní záznamy vojenských přátel. Jsou zhmotnění jiné formy sociálních vazeb, než představuje pouto mezi dítětem a rodiči, sourozenci nebo milenci. Jedná se o přátelství a kolegiální utvářející se ve společenství druhů-vojáků, kteří v daný časový úsek života za specifických existenčních podmínek sdílejí tytéž zážitky, radosti, starosti i soužení. Nakolik si byly vzájemně blízké pocity vojáků v činné službě, svědčí ostatně i kresba svobodníka Oldřicha Hampla z 14. srpna 1937. Doprovodil ji notickou („... *kreslil při kasárním bolu.*“), jejíž obsah není nepodobný tomu, co do veršovaných textů svým osobitým jazykem zahrnul František Drápal.¹⁸

V textech i kresbách druhů z vojenské posádky můžeme tedy spatřovat uplatnění druhého výše

17 Viz např. text A. Perničky z ledna 1939 ve vojenském památníku Josefa Šimíčka, případně další záznamy tohoto charakteru v dalších dochovaných památnících. – ŠIMÍČEK, Petr: Fotogalerie Josef Šimíček. Fotografie a památník z let 1937–39. *Moderní dějiny* 1. 1. 2012 (aktualizováno 20. 6. 2013), c. d.

18 Textové i kresbebné doklady o naplněných i nenaplněných touhách k dívkám a ženám náleží obecně ke konstantám v tematické škále motivů vojenských památníků. Srov. např. zápis Karla Novotného z ledna 1936 v památníku letce Ludvíka Koška: „*Žena je jako letoun, krásná, pyšná, nestálá. Zklame-li Tě žena, srdce zabolí, zklame-li Tě letoun, nikdy Tě už bolet nebude.*“ – *Vzpomínky z vojny Ludvíka Koška*. Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/vzpominky-z-vojny-ludvika-koska/> (cit. 2. 11. 2020); nebo text J. Kopeckého z ledna 1939 ve vojenském památníku Josefa Šimíčka. – ŠIMÍČEK, Petr: Fotogalerie Josef Šimíček. Fotografie a památník z let 1937–39. *Moderní dějiny* 1. 1. 2012 (aktualizováno 20. 6. 2013), c. d.

*zachytilo naše pero. A tehdy budeme vzpomínat a jak jsme si už řekli výše, bude těch vzpomínek vrchovat.*¹⁹

Obě uvedené roviny, retrospektivní i perspektivní, navzájem spojuje pomyslný svorník v osobě vlastníka památníku. On je v tomto případě zároveň i centrálním bodem rozličného přediva sociálních vazeb, které se v době jeho vojenské služby vzájemně setkávají a prolínají. *Památník z vojny* je ale především odrazem jeho individuality, jím prožívaných okamžiků, pocitů a vztahů. A v neposlední řadě jsou jeho jednotlivé zápisky i dokladem, jak se dokázal vyrovnávat s novou životní situací a podněty, jež během dvouleté vojenské služby vstupovaly do jeho života.

Každý z vojenských památníků je tak především příkladem jedinečného pohledu na svět jeho vlastníka. Stejně jako v případě jiných pramenů a ego-dokumentů nemusíme ale jejich prostřednictvím poznávat pouze úzce vymezené mikrosvěty jejich původců. Podaří-li se na tuto malou sondu opírající se jen o několik málo exemplářů navázat analýzou většího množství památníků, mohli bychom se v budoucnu oprávněně zamýšlet nad specifickými rysy tohoto pramene. Již nyní lze ale konstatovat alespoň některé společné rysy, jimiž se analyzovaná skupina vojenských památníků vyznačuje. V úvahu tak připadá studium individuálního prožívání a vyrovnávání se s jednou etapou lidského života i armádou jako svébytným do sebe uzavřeným světem nebo identifikace sociálních vazeb a sítí utvářených v rámci posádkové society i mimo ni. Vzhledem k tomu, že fenomén vojenské služby pozvolně proniká mezi traktovaná témata etnologického výzkumu,²⁰ lze očekávat, že se vojenské památníky mohou stát vedle korespondence jedním z článků široké škály materiálů osobní povahy, na něž se zaměří intenzivní badatelská pozornost.

Prameny

Z mojí činné služby u dragoun. pluku 7. T. G. M. Hodonín. Památník z vojny
Františka Drápaly z let 1935–1937. Archiv autora.
SYROVÁTKO, J.: *Vzpomínky z vojny*. Česká Třebová: František Navara, [1937].

¹⁹ SYROVÁTKO, J.: *Vzpomínky z vojny*, c. d., nestr.

²⁰ Srov. nejnovější výzkumný projekt GAČR *Armáda jako nástroj socializace: Reflexe fenoménu základní vojenské služby v českých zemích (1968–2004)*; problematice se věnovala na počátku desetiletí i diplomová práce Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity VESELOVSKÁ, Eliška: *Základní vojenská služba v letech 1945–2003 ve vzpomínkách pamětníků*. Brno: MU, 2011; z publikovaných prací např. VOTRUBA, Adam: *Kultura vojáků základní služby*, c. d.; ALTMAN, Karel: „A tak posílám ti pozdrav z vojny...“ (K problematice osobní korespondence jako zdroje etnologického poznání každodenního života příslušníků základní vojenské služby v období tzv. normalizace). *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 2, s. 59–66; HLAVÁČEK, Jiří: Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka: *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum 2014, s. 73–120.

Literatura

- ALTMAN, Karel: „A tak posílám ti pozdrav z vojny...“ (K problematice osobní korespondence jako zdroje etnologického poznání každodenního života příslušníků základní vojenské služby v období tzv. normalizace). *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 2, s. 59–66.
- ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka, politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.
- ASSMANNOVÁ, Aleida: *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2018.
- DOUŠEK, Roman: Texty vesničanů. In: Doušek, Roman a kol.: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 151–166.
- DRÁPALA, Daniel: Kronikáři malých lidských dějin. *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Supplementum 3, 2007, s. 29–36.
- HLAVÁČEK, Jiří: Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum 2014, s. 73–120.
- KUTNAR, František: *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu. Trojí pohled na český obrozenecký lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*. Praha: Historický klub, 1948.
- RANDÁK, Jan: Prameny lidové provenience: Teoretická reflexe jedinečných výpovědí o minulém světě. *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Supplementum 3, 2007, s. 21–27.
- SVOBODA, Libor: Památníky četnických stanic – jeden z málo známých historicko-etnologických pramenů. *Národopisná revue* 24, 2014, č. 2, s. 129–139.
- SVOBODA, Libor: Vyšetřovací spisy Státní bezpečnosti. In: Doušek, Roman a kol.: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 225–247.
- VESELOVSKÁ, Eliška: *Základní vojenská služba v letech 1945–2003 ve vzpomínkách pamětníků*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2011.
- VOTRUBA, Adam: Kultura vojáků základní služby. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií – Národní muzeum, 2001, s. 39–64.

Internetové zdroje

- Když jsem na tu vojnu rukoval. Památník z vojny 1947–1948.* Dostupné z: <https://aukro.cz/pamatnik-z-vojny-1947-49-6950651865> (cit. 30. 10. 2020).
- Památník předvojnového pohraničáře voj. Čelústky r. 1936–38.* Dostupné z: <http://www.vojensko.cz/pamatnik-predvojnového-pohranicare-voj-celustky-r-1936-38?image=2> (cit. 3. 11. 2020).
- ŠIMÍČEK, Petr: Fotogalerie Josef Šimíček. Fotografie a památník z let 1937–39. *Moderní dějiny* 1. 1. 2012 (aktualizováno 20. 6. 2013). Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/fotogalerie-josef-simicek-fotografie-a-pamatnik-z-let-1937-39/> (cit. 3. 11. 2020).
- Vzpomínky z vojny Ludvíka Koška.* Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/vzpominiky-z-vojny-ludvika-koska/> (cit. 2. 11. 2020).
- Vzpomínky z vojny – osobní vojenský památník. 1933–1935.* Dostupné z: <https://www.antikvariat-benes.cz/detail/83837-vzpominky-z-vojny-osobni-vojensky-pamatnik.html> (cit. 30. 10. 2020).
- Vzpomínky z vojny.* Dostupné z: https://www.antikvariatik.sk/index.php?podstranka=knih&id_knihy=93031 (cit. 30. 10. 2020).

Summary

Image and Text: friendship books from the time of military service as a memory medium

For more than one hundred years, Czech ethnology has been working on and analysing diverse kinds of commemorative records, chronicles, and ego-documents. Alongside the research field's extension beyond traditional themes, friendship books from the time of military service can be considered to be a new source for the study of personal experiencing the military service. Surviving exemplars substantiate the popularity of this form of a commemorative document. Friendship books usually consist of a section intended for photographs, and a section for texts or drawings. These can be made by the friendship book's owner, or by his friends from a garrison where he served. On the example of several available exemplars, the text tries to apply two theses by Aleida Assmann: memory as remembering, and memory as repository. The author exemplifies to which extent the friendship book bear witness to personal experiencing one stage in the life of the man. While analysing particular records, the author points out diverse functions of the written and drawn records, and he indicates possible directions of further research.

Key words

Friendship book from military service – military service – ego documents – memory studies

Emilie Fryšová, národopisná pracovnice Blat a Kozácka

V letošním roce si nejen Blatské muzeum v Soběslavi připomíná 180. výročí narození a 100. výročí úmrtí učitelky, národopisné pracovnice a sběratelky Emilie Fryšové (23. července 1840 – 17. ledna 1920), která se zasloužila o významnou část soběslavské etnografické podsbírky. Ta vznikla už při samotném založení soběslavského muzea Karlem Lustigem koncem 19. století.

Kdo byla Emilie Fryšová?¹ Široce vzdělaná badatelka, jež byla oddaná své národopisné a pedagogické práci. Její současníci ji označovali za první osobnost, která upozornila na jihočeské, převážně blatské kroje. Zaměřila se především na národopisnou oblast Blat (soběslavsko-veselská i třeboňská Blata), přestože nebyla zdejší rodačkou, popsala ale také sousední kraj kozácký, jemuž se v té době věnoval František Lego či Václav Petřů, později také Marie Prunerová.² Vymezila spolu se zmiňovanými badateli hranice jejich nošení, ale věnovala se i lidové architektuře (popisem a kresbami zachytila štukovou výzdobu blatských statků) nebo výročním, rodinným i hospodářským obyčejům. Podílela se na instalaci blatského oddělení na Národopisné výstavě československé v Praze 1895 a spolu s Karlem Lustigem spolupracovala na etnografické části Národopisné, školní, průmyslové a včelařské výstavy v Soběslavi (1898).

Emilie Fryšová se narodila v Praze jako dcera lékaře. Do deseti let byla vzdělávána soukromě, do 16 let na dvoujazyčném ústavu Svatavy Amerlingové a poté nastoupila na dvouletý německý učitelský ústav také v Praze. Měla hluboké národní citění, její rodina se často stýkala s rodinou Mánesovou, uměla německy, francouzsky (navštívila i Paříž) a anglicky. Působila také jako vychovatelka v Nussdorfu u Vídně i v Karlových Varech, ve kterých navštěvovala kurzy kreslení. Cesty jí zavedly do Chrudimi, kde založila Dobročinný spolek paní a dívek; působila zde jako třídní učitelka na vyšší dívčí škole. Poté odešla na obecnou školu do Plzně. V tomto městě pobývala 12 let, během nichž složila zkoušku pro měšťanské a české školy. V Plzni založila Kruh učitelek plzeňských. Další osud jí zavál do jihočeské Soběslavi, kde se stala v polovině 80. let 19. století ředitelkou obecné a pak dívčí měšťanské školy. Založila tu Dobročinný spolek ženský pro podporu chudé mládeže i jesle pro děti. V Soběslavi působila dvě desetiletí. Pro místní muzeum měla vždy

1 Viz PRUNEROVÁ, Marie: Ředitelka Emilie Fryšová. In: *Jubilejní sborník městského musea v Soběslavi 1897–1947*. Soběslav 1947, s. 54–55; RŮŽIČKA, Miloš O.: Emilie Fryšová (1840–1920). *Národopisné aktuality* 7, 1970, s. 53; HULEŠ, Jan: Za ředitelkou Emilií Fryšovou. *Výběr z prací členů Historického klubu Jihočeského muzea v Českých Budějovicích* 17, 1980, s. 171–172; BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1. Biografická část*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 56–57.

2 FRYŠOVÁ, Emilie: O rozhraní kroje blatského a kozáckého. *Český lid* 9, 1900, s. 292; ZÍBRT, Čeněk: Em. Fryšové dílo o Blatsku. *Český lid* 23, 1914, s. 113–134; ZÍBRT, Čeněk: Jak třídila ženského kroje české Em. Fryšová. *Český lid* 26, 1926, s. 65–69.

štědré dary – lidové kroje, blatské výšivky – protože ji lidé vnímali jako laskavou a ochotnou ženu a často jí svěřovali kroje, které již přestávali nosit. Procestovala sama všechna místa, vesnice i samoty soběslavsko-veselských Blat a pravděpodobně díky pozůstalosti po rodičích si mohla dovolit skoupit mnoho cenných památek anebo vydat záslužné publikace. Závěr života strávila v Písku, kde měla sestru, která se věnovala také učitelství. Zde se jí dostalo velkého společenského uznání. Úzce spolupracovala s tamějším muzeem, které koncem 50. let 20. století předalo muzeu v Soběslavi její sběry s blatskou proveniencí (výměnou za preparáty přírodnin). Byla v kontaktu se spolky žen; stále také s Prahou. Pochovaná je v Písku, v hrobě s nápisem, který si sama určila: *Pracovnice na národa roli dědičné*.

Její rozsáhlá sbírka krojů a výšivek, ale také dokumentace lidové architektury, se nachází ještě v dnešním Etnografickém oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze. Tuto kolekci muzeu darovala osobně. Část sběratelské činnosti Emilie Fryšové uchovává už zmíněné Blatské muzeum v Soběslavi (nynější pobočka Husitského muzea v Táboře). Informace o jejím životě jsou uloženy i ve Státním okresním archivu Tábor a ve Státním okresním archivu Písek.

Z publikačních počinů³ Emilie Fryšové zmiňme jedinečnou velkoformátovou publikaci *Ornament jihočeský* (Soběslav 1902), ve kterém se věnuje lidové výšivce a ornamentu. K vydání druhého dílu již nedošlo, přestože rukopis pravděpodobně existoval. Ale především uveďme cennou národopisnou monografii *Jihočeská Blata* (Praha 1913), kde shrnula výsledky svých osmadvaceti letých terénních výzkumů na Blatech. Obě publikace vydala vlastním nákladem a jsou stále inspirativním zdrojem poznání mnohým badatelům.

Zuzana Čermáková
Blatské muzeum v Soběslavi

3 Vedle národopisných děl vydala v 80. letech 19. století i trojdílnou učebnici dějepisu pro měšťanské školy.

Jitka Noušová (10. 7. 1932 – 29. 9. 2020)

Na sklonku září letošního roku opustila po dlouhé nemoci své přátele i celou etnografickou obec severní Moravy a Slezska dlouholetá členka Národopisné společnosti PhDr. Jitka Noušová. Ač rodačka z Prahy, absolventka národopisu na Karlově univerzitě, zasvětila celý profesní život Ostravsku a Slezsku. Regionu se věnovala již v době studia, které ukončila obhajobou diplomové práce na téma *Lidový interiér na Jablunkovsku*. Po absolutoriu vysoké školy přijala v roce 1957 místo v ostravském muzeu jako etnografka a kurátorka pozoruhodné etnografické sbírky založené Karlem Jaromírem Bukovanským. Díky jejím aktivitám se ostravské Městské muzeum záhy stalo vynikajícím zázemím pro všechny kolegy, kteří se v té době věnovali dokumentaci lidové kultury na Těšínsku a Ostravsku. Sama se zapojila do výzkumu svébytného života hornických kolonií v Ostravě. Odborná specializace ovlivnila také téma rigorózní práce *Bydlení v ostravsko-karvinském revíru*, kterou obhájila v roce 1970. Po celá šedesátá léta se podílela na organizování pracovních setkání etnografů působících v muzeích, pro které bývala velmi pozornou hostitelkou.

K velké změně v jejím profesním životě došlo v roce 1967, kdy byla jmenována na téměř čtvrtstoletí ředitelkou muzea. Péči o etnografickou sbírku, kterou pravidelně doplňovala, nepřerušila. Záhy po nástupu do funkce začala připravovat oslavy 100. výročí založení instituce (1972) nejprve rekonstrukcí budovy a po té novými expozicemi, z nichž ta, která byla věnována slezskému lidovému umění a životu v Pobeskydí, se stala středem pozornosti. Jedním z mnoha důvodů její obliby u návštěvníků byla kromě esteticky působících exponátů vybraných ze sbírky lidové sakrální plastiky i možnost ukázat kořeny a život předků mnohých hornických a hutnických rodin, které zakotvily před více jak 100 lety v nových dělnických koloniích. Z této doby pochází její zásadní studie o hornických koloniích a způsobu života v nich a návrhy na realizaci hornického skanzenu. Odborná specializace ovlivnila také téma zmíněné rigorózní práce.

Práce v čele muzea zřizovaného „ocelovým srdcem republiky“, zejména v době normalizace, nebyla jednoduchá. Často sváděla urputné střety týkající se jak stavu budovy a expozic, tak odborných a prezentačních úkolů muzea. Permanentně zadávané politické výstavy doma i v zahraničí jí ubíraly čas na odbornou práci, kterou však nikdy neopustila. Málo známá je její trvalá a nezištná podpora kolegů, kteří z politických důvodů museli opustit místa historiků a jen těžko hledali zaměstnání. Stávali se z nich dokumentátoři, kteří připravovali podklady pro nově budované expozice.

Po mnoho let zastávala vedoucí funkci v ostravské komisi pro výkup starožitností, která vybírala a doporučovala nákup etnografik a jejich následné financování ze státního rozpočtu. Takto získané artefakty, zejména z oblasti lidového umění, byly zařazovány do etnografických sbírek regionálně příslušných vlastivědných muzeí.

Díky tomu bylo zachráněno mnoho ze sbírek místních lidopisných pracovníků, kteří je zakládali již před válkou.

V roce 1991 ukončila svou práci v čele Ostravského muzea a začala na více jak dalších 20 let spolupracovat s Muzeem Beskyd ve Frýdku-Místku, i když na zcela jiném poli. Své zkušenosti z prezentace sbírek uplatnila ve stálé expozici bydlení umístěné v reprezentačních prostorách frýdeckého zámku. V muzeu také založila a po mnoho let zabezpečovala prodejnu starožitností včetně znalecké činnosti a poradenství.

Metodiku realizovaných výzkumů a dokumentačních projektů spolu s jejich dosavadními výsledky předávala po mnoho let jako externí vyučující studentům Ostravské univerzity. Našla mezi nimi mnohé, kteří v jí započatých programech dokumentace Ostravy a Ostravska úspěšně pokračují i dnes.

V posledních dvou letech ji začaly pronásledovat zdravotní potíže, kterým statečně odolávala. Čas byl však neúprosný a její pozemskou pouť ukončil na konci září letošního roku. Zůstává však po ní velmi hluboká stopa na poli etnografické a muzejní dokumentace lidové kultury, kterým věnovala několik desetiletí své odborné práce.¹ Nám, kteří měli tu čest s ní spolupracovat a měli radost z každého osobního setkání, bude velmi chybět.

Jiřina Veselská
Frýdek-Místek

Jubilejní pozdrav Evě Večerkové

S Evou Večerkovou (nar. 16. září 1945 v Brně), emeritní pracovnící Etnografického ústavu Moravského zemského muzea, jsem se poprvé setkala už za studentských let, kdy jsme k ní chodili se spolužáky do Etnografického ústavu na přednášky z muzeologie. Je tomu už téměř čtyřicet let. O několik roků později jsem se pak stala sama zaměstnankyní ústavu a Eva byla v letech 1983–1990 mojí první vedoucí. Imponovala mi její houževnatost, pracovitost, cit pro spravedlnost a zápal, kterým dokázala nadchnout pro bádání i své kolegy. Už tehdy měla za sebou pozoruhodné výzkumné a publikační aktivity, zejména v oblasti lidového zvykosloví, a v roce 1984 obhájila svou disertační práci *Obyčejová tradice v procesu formování nového společenství jihomoravského pohraničí*.

V dalších desetiletích se badatelská činnost Evy Večerkové, podporovaná četnými sběry v terénu a studiem v archívech, knihovnách i muzejních fondech, ještě dále prohloubila. Několikrát jsem měla možnost ji do terénu doprovázet a poznala jsem tak styl její práce. Ač byla většinou odkázaná na cestu vlakem nebo autobusem,

¹ Biografie a personální bibliografie viz VESELSKÁ, Jiřina: Padesát let práce pro Ostravsko. K životnímu jubileu PhDr. Jitky Noušové. *Národopisný věstník XXIV* (66), 2007, s. 112–119.

nebylo – a dodnes není – jí zatěžko zajet na hody, masopustní, blažejské či mikulášské obchůzky, vynášení smrtky a další lidové obyčeje i do zapadlých vesniček, kde často musela absolvovat část cesty pěšky.

Erudovanými studii přispěla do řady regionálních a lokálních monografií, včetně *Dějin Brna. Příměstské obce* (6. svazek, 2017), vytvořila pětáctyřicet hesel pro *Národopisnou encyklopedii* (2007), věnovala se také výročním a svatebním obyčejům jihomoravských Němců, kultuře jihomoravských Charvátů, ale i životu na malém městě a městským a spolkovým slavnostem. Jejím celoživotním zájmem byly kraslice – významně přispěla k rozšíření jejich sbírky v Etnografickém ústavu, kterou zpracovala formou katalogu, zabývala se jimi z hlediska jejich ornamentální výzdoby i z hlediska obyčejové tradice. Výstupem byly četné studie a dvě publikace, *Kraslice na Moravě* (2003) a knižní monografie *Malované vejce. O kraslicích v českých zemích* (2013). Katalogy vytvořila i k dalším „svým“ muzejním fondům, lidovému nábytku a lidovým tiskům a rukopisům. Muzejní sbírky i své výzkumy propagovala a zpřístupňovala veřejnosti též formou výstav (včetně zahraničních), referátů na konferencích, přednášek a vystoupení ve sdělovacích prostředcích. Právě ona se zasloužila o to, že časopis *Folia ethnographica*, vydávaný Etnografickým ústavem, jehož byla dlouholetou redaktorkou, se stal časopisem recenzovaným. S jejími studii se však setkáváme i ve *Vlastivědném věstníku moravském, Jižní Moravě, Slovácku, Národopisné revui* a dalších periodikách i kolektivních monografiích. Vědecká činnost jubilantky byla podpořena i několika granty. Cenné partnerské podpory se jí dostává ze strany jejího manžela, který je na cestách často jejím průvodcem a současně fotografem, filmařem i počítačovým poradcem.

Bohaté odborné zkušenosti Evy Večerkové vedly zcela logicky ke vzniku zásadních syntetických prací. Zkoumání obyčejových předmětů, analýza jejich tvarů a funkcí předznamenaly vznik monografie *Lidové obyčeje a jejich výtvarné komponenty*, vydané Moravským zemským muzeem v roce 2010. Spolu s Věrou Frolcovou z Etnologického ústavu AV ČR napsala jedinečnou a velmi zajímavou publikaci *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury* (2010), založenou na srovnávacím studiu materiálů v celoevropském měřítku. Dosavadním vrcholem badatelské činnosti jubilantky se pak stala obsáhlá, reprezentativní kniha *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře* (2015), podávající souhrnný etnologický pohled na výroční obyčejovou tradici v českých zemích v historii i současnosti.

Je až neuvěřitelné, že narozeniny, které Eva Večerková v letošním roce oslavila, jsou už pětasedmdesáté. Do dalších let jí přejeme stále pevně zdraví a elán, který je pro ni tak charakteristický a který si doplňuje i prací na své oblíbené zahradě. Těšíme se na publikaci o hodových slavnostech, kterou právě dokončuje, i na mnohé další příspěvky, kterými jistě ještě obohatí naše poznání tradiční lidové kultury.

Výběrová bibliografie Evy Večerkové z let 2015–2019¹

2015

Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře. Praha: Vyšehrad, 2015, 508 s.

O léčitelských rukopisných knihách ve sbírkách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. In: Číhal, Petr (ed.): *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2015, s. 227–233.

Lidové obyčeje německého etnika na Slavonicku a Novobystřicku. *Folia ethnographica* 49, 2015, č. 2, s. 213–223.

2016

Lidové obyčeje, slavnosti a zábavy v běhu času. In: *Týnec. Městečko na Podluží*. Týnec: Obec Týnec 2016, s. 298–317.

Martinské hody v Zubří u Nového Města na Moravě. *Národopisná revue* 26, 2016, č. 1, s. 56–61.

Bibliografie periodika Etnografického ústavu Moravského zemského muzea 1959–2016. *Folia ethnographica* 50, 2016, č. 2, s. 137–202.

2017

Výroční obyčeje, zábavy a slavnosti. In: Fasora, Lukáš – Štěpánek, Václav (eds.): *Dějiny Brna 6. Příměstské obce*. Brno: Statutární město Brno, 2017, s. 229–245.

Svatební obyčeje německého etnika na jižní Moravě. *Jižní Morava. Vlastivědný časopis* 53 (56), 2017, s. 100–118.

Štědrý den v lidové tradici. *Živá historie*, leden–únor 2017, s. 32–34.

2018

Karel Josef Jurende a národopisná monografie Kravařska. *Vlastivědný věstník moravský* 70, 2018, s. 177–191.

Lidové obyčeje a slavnosti na Pohořelicku v pramenech 20. století. In: Kordiovský, Emil – Svoboda, Miroslav (eds.): *Město Pohořelice*. [Pohořelice]: Město Pohořelice, 2018, s. 449–468.

2019

Horodová slavnost na Moravě z pohledu my a oni. In: Číhal, Petr (ed.): *My a oni. Domáci a cizí v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2019, s. 43–48.

Výroční ohně v českém a německém prostředí první ČSR (1918–1938). *Prameny z Moravy. Folia ethnographica* 53, 2019, č. 1, s. 39–49.

Postřehy z obnovených hodů v Bedřichově na Blanensku. *Národopisná revue* 29, 2019, č. 4, s. 62–67.

Současná institucionální péče o kraslicové umění. *Folia ethnographica* 53, 2019, č. 2, s. 125–130.

Strojení hodového věnce v Žeravicích. *Malovaný kraj* 55, 2019, č. 4, s. 18.

Jarmila Pechová
Etnografický ústav MZM, Brno

¹ Výběrová bibliografie do roku 2015 byla publikována v Národopisném věstníku XXXII (74), 2015, č. 2, s. 92–96.

Andrej Sulitka a jeho putování s etnologií

Na životních osudech Andreje Sulitky upoutá několik výrazných stránek. Předně je to jeho narození (18. listopadu 1945 ve Velké Frankové) a následné zranění v goralské oblasti Spiše. Původně jeho dráha měla směřovat muzikantskou pěšinou, když úspěšně odmaturoval na košické státní konzervatoři. Vypadalo to totiž, že má před sebou obzory s jasnými konturami hudební vědy. Jenže se do cesty maturantovi připletl etnograf dr. Michal Markuš z košického muzea. A bylo to najednou trošku jinak. Ne tak ale s jeho zájmem o rodný kraj. Ten jej svým poutem prvního domova podržel při sobě ještě nějaký čas, než jej zlákal onen „širý svět“, kde Andrej hledal nové přístřeší pro další domovy. Z přátelství s Markušem pak přirozenou cestou vzešlo studium etnografie a folkloristiky na Filozofické fakultě Univerzity J. Ev. Purkyně (dnes Masarykova univerzita) v Brně, kterou Andrej absolvoval v letech 1965–1970.

Během brněnských studií to nebylo všechno, co měl dostat za vyučenou v oboru. Naskytl se mu totiž možnost pobývat v letech 1967–1968 jako „volný“ posluchač etnologie na Jagellonské univerzitě v Krakově, kde vládl tehdy „duch“ slovanské etnologie Kazimierze Moszyńského reprezentovaný jeho následovníky (K. Moszyński zemřel v roce 1959). Tehdy vedl katedru etnografie prof. Mieczysław Gładysz, který byl zároveň vedoucím Ústavu pro etnologii a kulturní antropologii [Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej] a který pak v sedmdesátých letech často navštěvoval dnešní Etnologický ústav v Praze při přípravě dosud nedokončeného díla o kultuře západních Slovanů. V jeho osobě jsem měl také možnost poznat noblesu polských antropologů, z níž si i Andrej ledacos přivezl do své vlasti.

S prvním domovem je spojeno i téma diplomové práce Andreje Sulitky na brněnské katedře etnografie a folkloristiky. Sám si vybral problematiku výročních obyčejů a obřadního folkloru v oblasti severního Spiše. Po ukončení studia se na čas vrátil na Slovensko. Nastoupil do zaměstnání v Národopisném ústavu SAV v Bratislavě, kde se pak dál držel „svého“ tématu a obhájil kandidátskou dizertační práci na téma *Výročné zvykoslovie a ľudová pieseň. Príspevok k poznaniu interetnických súvislostí ľudovej kultúry na slovensko-polskom pomedzí Spiša*.

Změna v tematickém zaměření nastala, když Andrej přesídlil s manželkou do Brna, taktó svou celoživotní láskou, českou historičkou a archivářkou Ludmilou, a když začal od roku 1977 pracovat v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Změna tématu se odehrávala nejprve v teritoriální úrovni, kdy se Andrej podílel jednak na výzkumu novoosídleného pohraničí, přičemž vložil své pracovní úsilí i do jiných oblastí. V té době to byl jeho podíl na monografii o lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí.

Sametová revoluce přinesla některým předním etnologům šanci či výzvu využít oborových znalostí pro činnost státní správy. Na konci roku 1990 Andrej Sulitka využil takovou nabídku a od počátku následujícího roku začal pracovat na Úřadu vlády

ČSFR v odboru společensko-politických vztahů a humanitárních otázek. Nastupující politická garnitura ve snaze podpořit společenské a politické změny v zemi se rozhodla řešit problematiku národnostních menšin od úrovně úřadu federální vlády, tj. jako základu pro zvládnutí institucionálního zázemí, přes krajské a nižší úrovně až po spolkovou činnost menšin. Andrej Sulitka se po rozdělení Československa stal dlouholetým pracovníkem sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny, který spadal do organizační struktury Úřadu vlády ČR a kde zastával několik funkcí.

Téměř po dvaceti letech působení ve státní správě odešel do důchodu a nastoupil na poloviční pedagogický úvazek na Filozofické fakultě Univerzity J. Ev. Purkyně v Ústí nad Labem jako odborný asistent na katedře politologie a filozofie, kde setrval do roku 2014.

Andrej Sulitka sice působil od roku 1991 institucionálně mimo obor, ale navzdory tomu udržoval kontakt s akademickou obcí. Podílel se na řešení akademických i mimoakademických vědeckých projektů. Jako pracovník státní správy měl však časově jen malou možnost věnovat se terénnímu či archivnímu etnografickému výzkumu. Tento handicap si uvědomoval a často to veřejně přiznával, a to navzdory faktu, že svým publikačním výkonem ani po tuto dobu z vědecké činnosti nevypadl. V roce 2012 se mu naskytla možnost pokračovat v badatelské činnosti, byť jen na částečný pracovní úvazek v oddělení etnických studií Etnologického ústavu AV ČR v Praze.

Jak se sám vyjádřil na jiném místě, návrat na akademické pracoviště radostně uvítal, ale po dvaceti letech působení mimo obor si uvědomil, že je třeba své původní zaměření na terénní práci korigovat. Takže se soustředil spíše na archivní výzkum. Věnoval se tématům, která doposud nebyla v centru pozornosti etnologického bádání. Pustil se do výzkumu archivních fondů v Národním archivu v Praze, které se týkaly studia národnostní problematiky, zvláště menšinových situačních zpráv ve fondu Presidia ministerské rady meziválečného Československa nebo fungování Menšinového muzea v Praze (1909–1920), dále pak vydávání jeho časopisu *Menšinová revue*. Výsledky archivního studia zpracoval a publikoval jako dílčí studie v odborném tisku.

Andrej Sulitka si po všech těch peripetiích svého bohatého života zaslouží uznání nejen za pracovní výkony a mimořádně přátelskou pohodu při jakémkoliv institucionálním spolupracovníctví, ale také poděkování za to, že tento obor pomáhal tlačit k lepším zítřkům: a já mu děkuji za dlouholeté kamarádství, které bude (doufám) trvat dál i po oslavách jeho nadcházejících pětasedmdesátin. Buď hodně zdrav, Andreji!

Výběrová bibliografie prací Andreje Sulitky z let 2015–2020¹

Předmluva. In: Sulitka, Andrej – Uherek, Zdeněk (eds.): *Praha a menšiny. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze dne 4. prosince 2014*. Praha: Etnologický ústav AV ČR,

1 Výběrová bibliografie prací A. Sulitky do roku 2015 je uveřejněna v Národopisné revui 25, 2015, č. 4, s. 337–340.

- v. v. i, ve spolupráci s Magistrátem hlavního města Prahy a Domem národnostních menšin, 2015, s. 9–10.
- Minority Organisations in Prague: structure, competence and social activities. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 5, s. 3–17 (se Z. Uherkem).
- Role spolkového Menšinového muzea v Praze před první světovou válkou. In: Tichá, Jana (ed.): *Muzeum a identita. Etnologické pohledy*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2016, s. 26–32.
- K otázce etnické identity Rusínů v České republice. *Český lid* 103, 2016, s. 451–472.
- Memorandum k návrhu na rozšíření působnosti zákona tzv. lex Perek při přípravě národnostního statutu. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica* LXII, 2016, č. 1, s. 149–160.
- Naši krajané pohledem etnologie. Čeští migranti. In: *Přítomnost. Česká politicko-kulturní internetová revue* 2017. Dostupné z: <http://www.pritomnost.cz/cz/spolecnost/2003-cesti-migranti>
- Rusíni v České republice: „revitalizace“ národnostně menšinové identity. *Národopisná revue* 27, 2017, č. 1, s. 60–71.
- Předmluva. In: Sulitka, Andrej a kol. (eds.): *Děti a mládež národnostních menšin. Sborník příspěvků z konference konané v Praze 10. listopadu 2016*. Praha: Magistrát hlavního města Prahy – Dům národnostních menšin, o. p. s., 2017.
- Vlastivedný tábor poľských študentov v Jurgove v roku 1935. In: *Almanach Slováci v Poľsku / Slowacy w Polsce XVIII*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku / Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2017, s. 395–417.
- Stopy migrace Čechů a Rusínů z Podkarpatské Rusi a dnešní rusínská národnostní menšina v České republice. In: Bednařík, Petr – Nosková, Helena – Maršálek, Zdenko (eds.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2018, s. 353–363.
- Dům národnostních menšin v Praze – impulzy k uskutečnění záměru a realizace projektu. In: *Kamenné instituce národnostních menšin a role samospráv při jejich podpoře. Sborník příspěvků z konference konané v Praze dne 7. prosince 2017*. Praha: Magistrát hl. m. Prahy – Dům národnostních menšin, o. p. s., 2018, s. 19–25.
- Memorandum Svazu Čechů-židů v Republice československé postoupené vládě během přípravy národnostního statutu v roce 1938. *Právněhistorické studie* 48, 2018, č. 2, s. 115–130 (s B. Soukupovou).
- Národnostní menšiny v České republice v kontextu krajské diaspory. In: Brouček, Stanislav a kol.: *Česká republika a diaspora. Co bylo a co bude?* Praha – Pelhřimov: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. – Nová tiskárna Pelhřimov, 2019, s. 191–203.
- Milan Horáček, blízkost hranic česko-německého sblížení. In: Brouček, Stanislav a kol.: *Česká republika a diaspora. Co bylo a co bude?* Praha – Pelhřimov: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. – Nová tiskárna Pelhřimov, 2019, s. 247–250.
- Rusíni ve skladbě národnostních menšin České republiky po roce 1989. *Podkarpatská Rus. Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi* 30, 2020, č. 1, s. 8–9.
- Folklorní soubory národnostních menšin v českých zemích a majoritní folklorní hnutí. Na příkladu vybraného vzorku souborů a jejich aktivit po druhé světové válce. *Národopisná revue* 30, 2020, č. 1, s. 59–71.

Stanislav Brouček
Etnologický ústav AV ČR, Praha

Jubilant Jan Krist

V letošním roce slaví sedmdesátiny PhDr. Jan Krist. Ráda jsem přijala možnost popřát mu k tomuto jubileu, které oslavil ve zdraví a dobré pohodě, i když ne tak, jak by si to v současné „koronavirové“ době přál. Při psaní gratulace se mi promítlo více než padesátileté trvání našeho přátelského a kolegiálního vztahu. Byl mým o rok mladším spolužákem na Katedře etnografie a folkloristiky UJEP v Brně, poté spolupracovníkem a kolegou a posléze mým ředitelem v Národním ústavu lidové kultury. Přehled o činnosti etnografa a folkloristy Jana Krista (s výběrovou bibliografií) z pera Josefa Jančáře vyšel před deseti lety v tomto časopise, zmíním tedy pouze jednu oblast z jubilantova odborného zaměření.

Jan Krist se narodil 30. září 1950 v Miloticích u Kyjova, kterým zůstal věrným doposud a s nimiž jsou spojeny i počátky jeho odborné činnosti. Vyrůstal v muzikantské rodině, jeho matka byla vynikající zpěvačka lidových písní. On sám byl od dětství členem Slováckého krúžku v Miloticích a během vysokoškolského studia chodil do Slováckého krúžku v Brně.

Když byl v roce 1976 přijat do tehdejšího Ústavu lidového umění, dostal na starost výzkum a dokumentaci folklorních aktivit na území celého státu, nebyla to pro něj neznámá půda. Folklorní soubory a festivaly a problematika související se současnými podobami folklorismu se staly na mnoho let trvalou součástí jeho odborné činnosti, kterou zúročil i jako autor pořadů na mnoha folklorních festivalech u nás i na Slovensku, především však na Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici.

Byl několik let místopředsedou programové rady MFF Strážnice a řadu roků i jeho prezidentem. Byla to také jeho zásluha, že festival překonal problémy, které se vynořily ve folklorním hnutí po roce 1989. Významný je i jeho podíl na nové programové koncepci festivalu. Díky spolupráci s předními odborníky je dnes MFF Strážnice jedním z nejvýznamnějších folklorních festivalů na festivalové mapě světa.

Jeho odborný zájem o folklorismus je pouze jednou z oblastí, které se Jan Krist věnoval. Sedmdesátka je příležitostí k bilancování, což jsem nechala na jubilantovi samotném. Odpověděl mi na několik otázek, které mapují jeho profesní dráhu:

Přestože jsme v kontaktu už od studentských let, nikdy jsme spolu nemluvíli o tom, kdo či co mělo vliv na Tvé rozhodnutí vybrat si jako životní poslání etnografii, dát jí přednost před historií, kterou jsi také vystudoval.

Moje cesta k etnografii nebyla zrovna přímá. Na konci střední školy jsme dostali informační brožurku, v níž jsme si měli vybrat, kde a co chceme studovat. A tak jsem podal přihlášku na filozofickou fakultu v Olomouci, obory český jazyk a historie. Po čase přišel oficiální list, že došlo ke změně, že tato kombinace se ruší a že si mám vybrat buď jinou jejich kombinaci nebo přejít např. do Brna. Nakonec jsem

podal přihlášku do Brna na obory historie a etnografie. Byl jsem vůbec první a v ročníku jediný, kdo měl tuto dnes docela rozšířenou kombinaci. Prof. Richard Jeřábek mi pak řekl, že jsem jakýsi „pokusný“ student, zda se to osvědčí.

Měl jsem ale i jiný problém. Byl rok 1969 a já jsem se veřejně vyjadřoval proti okupaci a rudým kolaborantům. Tehdy mne doc. Dušan Holý požádal, abych s tím přestal, protože by se někdo mohl zajímat o to, co vůbec dělám na fakultě. Ukázalo se, že místní soudruzi z Milotic poslali na fakultu dopis, aby mne nepřijali, že jsem z rodiny rolnické a katolické, nepřátelské režimu. Oni mne však přesto přijali, a tak jsem musel hodit „zπάtečku“.

Ve třetím ročníku jsem se musel rozhodnout, zda budu historii studovat v učitelském nebo odborném směru. Rozhodování mi ulehčil doc. Václav Frolec, který mi připomněl, že s mým profilem nemám šanci učit, že mi zbývá odborný směr. Mne však stále více lákala etnografie a folkloristika, tradice vůbec. Bylo to i díky rodině, v níž jsem vyrůstal, a různým folklorním aktivitám, do nichž jsem byl od dětství zapojen. A tak mi doc. Frolec doporučil téma, které bylo etnografické, a přitom hodně stavělo na historických dokumentech. Zabral jsem se do práce a odevzdal diplomovou práci včetně příloh v rozsahu 530 stran (*Společnost a rodina v Miloticích u Kyjova*). Když po několika málo letech přijel do Strážnice prof. Richard Wildhaber a já se mu představil, šokoval mne tím, že jej zaujala má diplomka a začal se mnou o ní debatovat. Snad tedy bylo mé rozhodnutí pro etnografii a folkloristiku správné.

Krátce po ukončení studia jsi získal místo odborného pracovníka v tehdejší Ústavu lidové kultury, který byl v roce 2003 v době Tvého ředitelování transformován na Národní ústav lidové kultury. S ústavem je spojeno celé Tvé odborné působení, celý Tvůj profesní život. Roku 1997 jsi byl jmenován ředitelem této instituce, která byla v té době již uznávaným odborným pracovištěm nejen u nás, ale i v zahraničí. Málokdo však ví, že jsi téměř celou dobu, kdy jsi byl jejím ředitelem, čelil útokům směřujícím k likvidaci ústavu či jeho převedení z instituce ministerstva kultury na nějakou jinou pozici či pod nějakou jinou správou. A to se nezmiňuji o útocích mířených přímo na Tvoji osobu. Bylo nesmírně náročné bez ohledu na tyto stresující momenty normálně fungovat.

Po skončení studia jsem krátce pracoval ve Slovákém muzeu v Uherském Hradišti. Líbilo se mi tam, dokud se novým ředitelem nestal penzionovaný major StB, původem cukrář. Rád jsem odešel na vojnu. Po ní jsem v roce 1976 nastoupil do Strážnice. Práci v Ústavu lidového umění mi nabídl po poradě s ředitelem PhDr. Vítězslavem Volavým jeho zástupce PhDr. Josef Tomeš, CSc., kterému jsem při festivalu pomáhal jako inspicient jeho pořadů. Byla to úžasná škola pod vedením obou těchto osobností. A navíc, při přípravě slavností jsem se seznámil se špičkami československé etnografie a folkloristiky. Podílel jsem se na dokumentaci prvků lidové kultury, odpovídal za ediční činnost. V redakci *Národopisných aktualit* jsem začal jako korektor a pak jako

redaktor. Když zemřel náhle šéfredaktor dr. Tomeš, stal jsem se výkonným redaktorem. Jako nestraník jsem nemohl být šéfredaktorem, jak tomu chtěl dr. V. Volavý. Tím jsem se stal až po roce 1989. Zajímavá práce byla i s přípravou a realizací kdysi slavných strážnických symposií, výstavbou a ožíváním Muzea vesnice jihovýchodní Moravy a zejména mým zapojením do činnosti Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně (MKKKB), v níž jsem byl takřka deset let tajemníkem Československé subkomise pro lidové obyčeje a krátce i jejím předsedou.

Po roce 1989 se stal ředitelem ústavu PhDr. Josef Jančář, CSc., který jej transformoval do ministerské instituce s názvem Ústav lidové kultury. V roce 1996 se chystal do důchodu a ministerstvo kultury vypsaló výběrové řízení. Byl jsem pod velkým tlakem kolegů, abych se přihlásil. Moc se mi nechtělo, byl jsem zástupcem ředitele a měl pod sebou odbornou činnost, to mi stačilo a bavilo mne to. Ale na poslední chvíli jsem se přece jen přihlásil. Dopadlo to tak, že od 1. ledna 1997 jsem se stal ředitelem. Mé obavy se naplnily. Už nebylo tolik času na věci, které mne celá léta těšily. Jako třeba práce v redakci transformované *Národopisné revue* atd. Navíc došlo k jedné důležité změně. V době společného státu jsme byli uprostřed republiky a mohli si vybírat spolupracovníky. Po rozdělení federace jsme se stali pohraničním městem, slovenští kolegové měli najednou jiné úkoly a potkávali jsme se jen výjimečně. MKKKB ukončila činnost, pořádání symposií a konferencí k rozličným teoretickým otázkám oboru a publikování výstupů z nich se dostalo v hodnocení na vedlejší kolej. Byl to čas změn.

Navíc nám do života zasahoval stále více náš nový zřizovatel – ministerstvo kultury. Ne přímo náš řídicí odbor, tam jsme nacházeli podporu, ale především naivní představy některých často se střídajících ministrů kultury a zejména jejich náměstků. Mnohdy bylo zcela jedno, zda žili u nás, nebo se vrátili z emigrace. Převážná většina těchto politicky angažovaných náměstků byla zcela mimo. Musel jsem s nimi mnohokrát polemizovat a vysvětlovat, že to, co po nás chtějí, nelze realizovat, že je to v rozporu např. se zákonem o majetku státu či zákonem o státním rozpočtu, muzejním zákonem apod. Vrcholem byl třeba požadavek jednoho náměstka, že bychom měli z našich sbírkových fondů a na naše náklady jistě soukromé firmě vybudovat muzeum („vždyť u vás se to jen válí ve skříních“). Chtěl to jen ústně, ne písemně. Nedokázal pochopit, že to na základě písemné objednávky firmy klidně uděláme, když vše zaplatí a budou se řádně starat o zapůjčené sbírky, že to nelze dělat z našeho rozpočtu a na úkor jiných úkolů. Kdoví, kde je tomuto náměstkovi konec? Majitel té soukromé firmy byl už před časem poslán do vězení.

Bylo to vše strašně stresující. Musel jsem velice často jezdit do Prahy na zbytečná jednání. Pro řadu z těchto lidí jsem byl nepřijatelný a někteří navrhovali mé odvolání. Na ministerstvo přicházela smyšlená udání a vzápětí pak k nám rozsáhlé kontroly. Vždy však konstatovaly, že vše je v souladu se zákony a předpisy. O osobních útocích je lepší se ani nezmiňovat. Stálo mne to mnoho nervů a určitě se to podepsalo i na mém zdraví. Naštěstí je to všechno pryč.

Nakonec se všechno v dobré obrátilo a mohl jsi tak v plné „parádě“ předat ústav svému nástupci. Máš za sebou bohatý a smysluplný profesní život, za kterým se můžeš právem s hrdostí ohlížet. Jistě jsou v něm události, na které vzpomínáš raději než na jiné, kterých si sám považuješ.

Za těch bez několika měsíců dvacet let nebylo však všechno tak zlé, převažovalo to, na co rád vzpomínám. Např. na spolupráci s odborem regionální a národnostní kultury ministerstva, na spolupráci s řadou mnoha skvělých lidí z různých institucí. Podmínky naší činnosti se stále měnily a nějak vyvíjely. Měnily se zákony, předpisy, finanční podmínky. Nezbyvalo než podle nich časem měnit strukturu ústavu a zaměření jeho činnosti. Prostě se přizpůsobovat. A dokonce ještě dvakrát za ta léta ministerstvu předložit novou koncepci zaměření práce ústavu a před komisí vše obhajovat. Ale to patří do úkolů ředitele, to je normální.

V některých oblastech naší práce stačilo navázat na mého předchůdce dr. Jančáře a dále ji rozvíjet. Toto se týká třeba festivalu, CIOFF, Národopisné revue aj. Zásadní novum bylo, že jsme se museli naučit zpracovávat různé granty a výzkumné projekty, obhajovat je, realizovat v souladu s předpisy a výstupy z nich znovu obhajovat. Z nich jsme nově financovali např. další etapu videodokumentace lidových tanců, tradičních řemesel, obyčejů, rozličných festivit apod. Těch projektů bylo za ta léta mnoho, nelze je všechny připomínat. Díky jim se nám dařilo vydávat docela zásadní tituly, jako *Slovníky folklorního hnutí*, *Malý etnologický slovník*, monografii *Lidová kultura na Moravě* završující „Vlastivědu moravskou“ a mnoho dalších. Musel bych tu připomínat i práce mladších kolegů, kteří za své publikační výstupy získali už řadu ocenění. Zcela novou kapitolou se staly aktivity v rámci UNESCO. Projekt „Doporučení k ochraně tradiční lidové kultury v České republice“, který se za naší přímé pomoci promítl též do dnes slavné Úmluvy UNESCO o ochraně nehmotného kulturního dědictví, nebo do našeho podílu na nominacích vybraných jevů tradiční lidové kultury do národního či světového seznamu.

Doufám, že se mi podařilo v ústavu nasadit potřebu a ducha týmové spolupráce a že to snad přineslo nějaké ovoce. To však musí posoudit jiní, ne já.

* * *

A já jenom dodávám, že to nebyla pouze týmová spolupráce, ale také vytvoření pozitivního pracovního prostředí, Tvoje nekonfliktní povaha, smysl pro spravedlnost a kolegiálnost, což oceňují dodnes všichni Tvoji spolupracovníci. Národní ústav lidové kultury se zkrátka stal Tvým celoživotním údělem, někdy těžším, jindy radostnějším. Přeji Ti hodně životní radosti a energie, ať Tě nepřestanou zajímat věci veřejné a také stále zdraví!

Vlasta Ondrušová
Národní ústav lidové kultury, Strážnice

Blahopřání k životnímu jubileu Alexandry Zvonařové

Když se řeknou jižní Čechy ve spojení s betlémy, vybaví se mi jednoznačně kolegyně, která se zde věnuje muzejní práci od počátku 90. let 20. století. Mám na mysli Muzeum Jindřichohradecka a kolegyni Mgr. Alexandru Zvonařovou, jež letos oslaví kulaté životní jubileum. Při sepisování těchto řádků jsem jubilantku poprosila o spolupráci, přestože se známe z pracovních kontaktů již nějakou dobu, některá místa jejího odborného i osobního života mi byla dosud zakrytá tajemstvím. Dovoluji si poodhalit nyní trochu tato zákoutí.

Jindřichův Hradec je nejen místem, kde Alexandra pracuje, ale také to je místo jejího narození (5. listopadu 1960). Po absolvování Gymnázia V. Nováka v rodném městě pokračovala úspěšně ve studiu na Pedagogické fakultě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Českých Budějovicích (obor dějiny a ruský jazyk). Do Muzea Jindřichohradecka nastoupila v roce 1993 na pozici etnografa; dnes zastává funkci kurátorky sbírky národopisu, zemědělství, fotografie, pohlednic, řemesel, diapozitivů a skleněných desek. Současně je vedoucí odborného oddělení muzea. Specializuje se na výzkum betlémů, lidového oděvu, řemesel, hraček, ale také například kraslic. Při podrobnějším popisu se jubilantka zaměřuje na dokumentaci především jihočeského betlémářství, a to současných i historických betlémů. Pozornost věnuje nejen lidové produkci, ale také kostelním betlémům, které se nacházejí v jihočeských církevních stavbách. Dlouhodobě se snaží zmapovat zachovaná tradiční lidová řemesla a jejich tvůrce působící nejen na Jindřichohradecku. Nesmíme také opomenout bádání na poli dochovaných tradičních lidových obřadů, které se v jihočeském regionu udržují. Jedná se především o období masopustní, velikonoční, vánoční i rodinné obřady jako je svatba, pohřeb, křtiny ad.

Vraťme se ale k betlémářství. Oslavenkyně se kurátorsky podílela na výstavách betlémů v zahraničí, např. v Itálii, Francii, Rakousku i v Německu (2007 – Linz, Zwiesel; 2008 – Bad Ischl, Giffoni Valle Piana; 2010 – Giffoni Valle Piana; 2012 – Waidhofen an der Thaya; 2013 – Theoule sur Mer; 2018 – Schönsee; 2019 – Zwiesel, Paříž), ale i na mnoha místech České republiky (Senát ČR Praha, Hradec Králové, Chomutov, Prachatice, Český Krumlov, Benešov u Prahy, Nové Hrady, Třeboň, Roztoky u Prahy, Strakonice, Písek, Soběslav, Vlašim, Chýnov, Třebíč, Velešín ad.). Z výstav betlémů v Jindřichově Hradci připomeňme organizování mezinárodních soutěžních přehlídek současných tvůrců o *Nožik Tomáše Krýzy*, které se od roku 1998 konají každých pět let (s výstavním katalogem), nebo autorské výstavy českých betlémářů *Vánoce u svatého Jána* pořádané každoročně od roku 2010 rovněž s výstavním katalogem (Jiří a Martina Netíkovi, Jan Roda, Roman Galek, Vladimír Doubal, Oldřich Ryčl, Vladimír Cejnar, Jiří Bürger, Vladimír Morávek) či nedávnou výstavu s názvem *Jihočeské betlémy* (2018).

Jak sama jubilantka vzpomíná, je samozřejmě v Muzeu Jindřichohradecka i autorkou desítek výstav s etnografickým zaměřením. V období 2000–2018 realizovala

cyklus výstav s tematikou hraček a dětského světa *Kdo si hraje, nezlobí* (Lidové hračky z jižních Čech, Lidové hračky z celého světa, Papírové hračky, Panenky, Stavebnice, Vlázky ad.). Dle jednotlivých roků připomeňme ještě následující výstavy: 2004 (*Dejte vejce malované* – výstava kraslic z jihočeského regionu a Rakouska; *M. H. Teinizerová* – textilní tvůrkyně; *Medové Vánoce* – výstava perníků a historie perníkářské tvorby v regionu), 2005 (*Tužme se!* – historie sportovních aktivit regionu), 2006 (*Tetičky a sousedé, přijďte pobejt* – z historie baráčnické rychty Konifer; *Kdo si hraje, nezlobí!* – lidové hračky regionu; *Jana Krausová a Jan Bartyzal – krajky a tapisérie*), 2007 (*Stromečku, ustroj se*), 2008 (*Svět panenek I; Evropské Vánoce*), 2009 (*Jihočeský lidový textil; Svět panenek II* – realizace mezinárodní soutěžní výstavy *Česká panenka*), 2010 (*Hajej, dadej, broučku malej* – historické kočárky pro malé i velké; realizace mezinárodní soutěžní výstavy *Česká panenka*), 2011 (*Hračky, obrázky a fotografie*), 2012 (*Krojačky malé i velké; Řemeslo krajky*), 2013 (*Letem hračkářským světem; Textil 2013; Fotograf Antonín Špát*), 2014 (*Malovaná pomlázka; Stavebnice Merkur*), 2015 (*Japonské hračky*), 2016 (*Pohlednice za c. a k.; Nezranitelná armáda značky Ba'a; Svět dámy*), 2017 (*Afrika hravá; Karel Huněk – objekty; Jiří Vsetečka – fotografie*), 2018 (*Vidličkou, jehlou a kleštěmi* – retrospektivní tvorba Radky a Vlastimila Vodákových; *Muzejní poklady v rukách restaurátorů; Jihočeské betlémy*), 2019 (*Lada nelada a vyladěná móda*), 2020 (*Tradice jedné hranice* – mezinárodní česko-rakouská výstava).

K odborné práci i práci s veřejností patří pořádání konferencí a seminářů s etnografickými tématy, konkrétně mezinárodní konference betlémařů *Betlémy stále živé* (v letech 1998, 2013 a 2018), pořádání *Velikonoční veselice* každoročně o Velikonocích v Jindřichově Hradci, festivalu betlému *Jinohrátky* také každoročně o Vánocích či *Jihočeského folklorního festivalu* tamtéž.

Tři volební období jubilantka byla členkou Hlavního výboru České národopisné společnosti, 12 let Etnografické komise Asociace muzeí a galerií. V rámci svého zájmu o betlémařskou tradici je v současnosti I. viceprezidentka Českého sdružení přátel betlému. Na poli mezinárodním Alexandra Zvonařová spolupracuje s předsednictvem Světové betlémařské federace UN-FOE-PRAE se sídlem v Římě a podílí se také na mezinárodních projektech INTERREG, Kulturní most ad.

Na závěr mi dovolu kolegyni Alexandře Zvonařové jistě nejen za jihočeské etnografy popřát pevné zdraví, hodně inspirace a mnoho dalších badatelských úspěchů, ale také ocitovat osobní reakci jubilantky, čím se ona sama především dnes cítí: „*A hlavně jsem manželka, máma dvou dcer a babička tří vnoučat a také dcera mojí zlaté maminky, což je asi vše dohromady to nejnáročnější. Naštěstí práce je pro mě zábava, takže si na hrob můžu nechat klidně napsat – šťastná to žena...*“

Zuzana Čermáková
Blatské muzeum v Soběslavi

Výběrová bibliografie Alexandry Zvonařové za období 1994–2020

- Stoleté výročí národopisné výstavy v Jindřichově Hradci.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 6, 1994, s. 58–64.
- Jindřichohradecké betlémy na mezinárodní výstavě.* Novum 5, 1994, s. 1–2.
- „Den přelavný jest k nám přišel“: založení jihočeské pobočky „Československého sdružení přátel betlémů v České republice“ v J. Hradci. Novum 4, 1995, č. 1, s. 2.
- Betlémy stále živé. Sborník příspěvků ze stejnojmenného sympózia.* Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1996 (s P. Kočím).
- Za betlémy do muzea v Jindřichově Hradci.* Betlémy a betlémáři 18, 1996, s. 9–10.
- Nejstarší skleněné fotografické negativní desky ve sbírkách Okresního muzea v Jindřichově Hradci a jejich autoři.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 10, 1998, s. 34–47.
- Aktivity v „Roce Tomáše Krýzy“.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 10, 1998, s. 73–75.
- Sbírka hraček v Okresním muzeu v Jindřichově Hradci.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 11, 1999, s. 54–60.
- Historie a současnost masopustních oslav na Jindřichohradecku.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 12, 2000, s. 28–38.
- František Bilek – betlémář? Výběr 37, 2000, č. 2, s. 135–137.*
- Historie a současnost masopustních oslav na Jindřichohradecku.* Výběr 38, 2001, č. 3, s. 251–259.
- Jindřichův Hradec na fotografiích v proměnách 20. století.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 13, 2001, s. 112–113.
- Dochované lidové zvyky na Jindřichohradecku.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 13, 2001, s. 86–99.
- Kraslice ve sbírkách Okresního muzea v Jindřichově Hradci.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 14, 2002, s. 90–101.
- Ať žije masopust!* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 14, 2002, s. 105–106.
- II. ročník soutěže tvůrců betlémů „Nožik Tomáše Krýzy“.* Jindřichohradecký vlastivědný sborník 15, 2003, s. 124–125.
- Jihočeské chrámové betlémy z období uměleckých ústavů.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 16, 2004, s. 83–90.
- Svatební praporece ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 17, 2005, s. 128–135 (s Y. Měrtlovou).
- Koutní plachty ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 18, 2006, s. 82–88.
- Podmalby ve sbírce Muzea Jindřichohradecka.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 19, 2007, s. 251–273.
- K výročí národopisné pracovnice Anny Skálové (11. listopadu 1896–7. února 1967).* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 19, 2007, s. 285–286 (s Š. Běhalovou).
- Historie a současnost Jarošovské krojové družiny.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 20, 2008, s. 180–187.
- Výstava a festival s Jarošovskou krojovou družinou.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 20, 2008, s. 198–199 (s Š. Běhalovou).
- Jindřichohradecké betlémy doma i v Evropě.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 20, 2008, s. 199–200.
- Kolářská dílna Jaroslava Javůrka z Mirochova.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 21, 2009, s. 32–47.
- Jihočeské betlémy ve sbírce Muzea Jindřichohradecka.* Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 22, 2010, s. 75–101.

- Amulety ve sbírce Muzea Jindřichohradecka*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 24, 2012, s. 162–170.
- Fakulantské kroje ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 25, 2013, s. 180–184.
- Závěr roku 2013 patřil betlémům*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 25, 2013, s. 224–225.
- Betlémy stále živé II. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2014 (editorka).
- Krádež u sedláka Koláře v Hatíně: aneb co se nosovalo v našem regionu na počátku 19. století*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 27, 2015, s. 147–151.
- Slavnostní postiliónské uniformy ve sbírkách Muzea Jindřichohradecka a jejich restaurování*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 28, 2016, s. 262–270.
- Venite adoremus: XX. Světový kongres betlémářů v Bergamu (19.–25. října 2016)*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 28, 2016, s. 284–285.
- Jindřichohradecké mechanické betlémy*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 29, 2017, s. 194–205.
- 10 let folklorních festivalů v Jindřichově Hradci a Krojová družina z Jarošova nad Nežárkou*. Jarošov nad Nežárkou: Krojová družina z Jarošova nad Nežárkou, z. s., 2017 (s Š. Běhalovou, Z. Ouhelovou, B. Rodem, M. Šlechtovou a V. Vrbovou).
- Tomáš Krýza – betlemářský fenomén*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 30, 2018, s. 93–102.
- Výstavy betlémů k počtě Tomáše Krýzy*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 30, 2018, s. 166–167.
- Mezinárodní betlemářská konference Betlémy stále živé již potřetí*. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 30, 2018, s. 167–168.
- Betlémy stále živé III. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2019 (editorka).
- Zdroj: <https://katalog.cbvk.cz> (katalog Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích).

Výstavní katalogy

- Pojďte s námi do Betléma. Katalog výstavy betlémů z jižních Čech, Příbramska, Vysočiny a Dolního Rakouska*. Jindřichův Hradec. Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1996 (s V. Vaclíkem).
- Nožik Tomáše Krýzy 1998. I. ročník mezinárodní soutěže tvůrců betlémů*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 1998.
- Nožik Tomáše Krýzy 2003. II. ročník mezinárodní soutěže tvůrců betlémů*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2003.
- Nožik Tomáše Krýzy 2008. III. ročník soutěže tvůrců betlémů*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2008.
- Martina Netiková: Betlémy – sochy – řezby / nativity scenes – sculptures – woodcarvings*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2010 (s J. Langhammerovou).
- Jiří Netík: Betlémy – sochy – řezby / nativity scenes – sculptures – woodcarvings*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2010 (s J. Langhammerovou).
- Jan Roda: Betlémy – sochy – sousoší / nativity scenes – sculptures – sculptural groups*. Muzeum Jindřichohradecka, 2011 (s Z. Suchánkovou).
- Roman Galek: Betlémy – dřevorezby / nativity scenes – woodcarvings*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2012.
- Nožik Tomáše Krýzy 2013. IV. ročník mezinárodní soutěže tvůrců betlémů*. Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2013.

- Malovaná pomlázka. Kraslice na Jindřichohradecku.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2013.
- Letem hračkářským světem. Hračky z celého světa ze sbírky Františka Kynclů.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2013 (s F. Kynclm).
- Vladimír Doubal: Betlémy – dřevorezby / nativity scenes – woodcarvings.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2014.
- Oldřich Ryčl: Betlémy – dřevorezby / nativity scenes – woodcarvings.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2015.
- Vladimír Cejnar: Betlémy – dřevorezby / nativity scenes – woodcarvings.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2016.
- Jiří Bürger: Betlémy – dřevorezby / nativity scenes – woodcarvings.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2017.
- Betlémy Muzea Jindřichohradecka / Weihnachtskrippen / Nativity scenes.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2018.
- Nožík Tomáše Kryzy 2018. V. ročník mezinárodní soutěže tvůrců betlémů.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2018.
- Vladimír Morávek: Betlémy – dřevorezby / nativity scenes – woodcarvings.* Jindřichův Hradec: Muzeum Jindřichohradecka, 2019.
- Tradice jedné hranice / Traditionen einer Grenze.* České Budějovice: Jihočeský kraj v Českých Budějovicích, 2020 (s J. Mačudou).

Zpráva o činnosti České národopisné společnosti, z. s., v letech 2017–2020

*Mgr. Jana Nosková, Ph.D., předsedkyně
České národopisné společnosti, z. s.*

Činnost České národopisné společnosti, z. s. (ČNS), jako jediné oborové organizace sdružující etnology v České republice byla v letech 2017–2020 (resp. od září 2017 do srpna 2020) jako v předchozích letech různorodá a úspěšná. ČNS pokračovala v řadě činností, které patří k jejím dlouhodobým aktivitám, ale začala také několik aktivit nových. ČNS si udržela svou přirozenou roli vrcholného profesního sdružení českých etnologů.

Zpráva o činnosti ČNS je členěna do oddílů podle druhu aktivit a vychází z výročních zpráv ČNS, které jsou od roku 2015 zveřejňovány na webových stránkách ČNS. Zpráva o činnosti aktivity shrnuje a hodnotí, podrobné informace o specifických oblastech činnosti ČNS obsahují jednotlivé dílčí zprávy, které na hlavní zprávu navazují a budou publikovány v supplementu Národopisného věstníku v roce 2021.

ČINNOST EXEKUTIVY

Česká národopisná společnost byla řízena hlavním výborem (HV), jehož členové byli zvoleni na valném shromáždění v září 2017 ve Znojmě; hlavní výbor pracoval po celé tři roky v nezměněném složení. Jeho členy byli: Jan Blahůšek (Park Rochus, o. p. s., Uherské Hradiště), Zuzana Čermáková (Blatské muzeum

v Soběslavi – pobočka Husitského muzea v Táboře), Petr Janeček (Ústav etnologie FF UK Praha), Eva Kuminková (Národní muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm), Roman Malach, (Muzeum regionu Boskovicka, p. o., Boskovice), Jana Nosková, (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., detašované pracoviště Brno), Martin Novotný (Národní ústav lidové kultury, Strážnice), Jana Pospíšilová (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., detašované pracoviště Brno), Jiří Woitsch (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha). Předsedkyní ČNS byla po celé období J. Nosková, místopředsdou J. Blahůšek, tajemnicí Z. Čermáková a pokladní J. Pospíšilová.

Hlavní výbor se na svých jednáních setkával pravidelně čtyřikrát ročně. V roce 2017 to bylo 20. září 2017 v Louckém klášteře ve Znojmě a 8. prosince 2017 ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, v roce 2018 pak 6. března 2018 v Muzeu regionu Boskovicka v Boskovicích, 7. června 2018 v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., v Brně, 13. září 2018 opět v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., tentokrát však v Praze, a konečně 14. prosince 2018 na Krajském úřadě Zlínského kraje ve Zlíně. V roce 2019 proběhla setkání 20. března 2019 v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., v Brně, 21. května 2019 v Blatském muzeu v Soběslavi, 25. září 2019 opět v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i., tentokrát však v Praze, a konečně 13. prosince 2019 v Národním muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. V roce 2020 jednal HV 24. března 2020

kvůli epidemiologické situaci pomoci skypu, 17. června 2020 se sešel v Hornickém muzeu v Příbrami-Březových Horách a 14. září 2020 tamtéž. Většina jednání proběhla v institucích, které jsou zároveň kolektivními členy ČNS, což dokládá úzkou spolupráci této organizace s jejími kolektivními členy.

Hlavní výbor na svých jednáních řešil důležité otázky a problémy spojené s činností ČNS, přičemž o své činnosti a rozhodnutích informoval členy ČNS v rámci pravidelně vydávaného *Zpravodaje České národopisné společnosti*, který je zveřejňován mj. na webových stránkách ČNS (viz <http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/aktuality/zpravodaj-cns>).

V roce 2018 musela ČNS vyřešit požadavky spojené s nařízením Evropské unie 2016/679 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů. Na jeho základě HV ČNS přijal *Interní směrnici České národopisné společnosti k ochraně osobních údajů* a vyzval všechny své členy k podepsání Informovaného souhlasu se zpracováváním osobních údajů.

Celé tři roky pokračovala úspěšná spolupráce ČNS s *Radou vědeckých společností* (RVS). Ta spočívala v pravidelné účasti na plenárních zasedáních RVS (konala se 21. září 2017, 16. dubna 2018, 24. dubna 2019, zasedání na jaře 2020 bylo zrušeno z důvodu hygienicko-epidemiologické situace v ČR a přesunuto na podzim 2020). Na plenárních zasedáních ČNS reprezentovali P. Janeček a J. Nosková. O své činnosti

ve všech třech letech informovala tuto instituci předsedkyně ČNS pomocí pravidelných Ročních zpráv o činnosti vědecké společnosti – zprávy obsahovaly vždy kolem 20 výstupů.

V roce 2017 na základě oslovení předsedkyně Rady pro zahraniční styky AV ČR Hany Sychrové ČNS řešila otázku možného připojení *Národního komitétu antropologických a etnologických věd* k ČNS, což souviselo se změnami financování komitétů při Radě vědeckých společností v důsledku legislativních změn. ČNS vyjádřila ochotu o tomto jednat, ale Zdeněk Uherek jménem Národního komitétu v srpnu informoval ČNS a H. Sychrovou o tom, že začlenění Národního komitétu do ČNS by vědecké společnosti sdružené v Národním komitétu nepreferovaly, a zároveň uvedl důvody, proč není nutné Národní komitét přičlenit k žádné vědecké společnosti. Jelikož se Národní komitét do konce září 2017 k žádné vědecké společnosti nepřičlenil, byl v říjnu 2017 Radou pro zahraniční styky AV ČR zrušen. Zrušení Národního komitétu vyvolalo reakci jeho tajemníka Petra Skalníka, který adresoval dopis mj. i předsedkyni ČNS J. Noskové. Ta ho informovala o průběhu celé akce, přičemž nastínila všechny kroky, které ČNS pro ochranu Národního komitétu podnikla a které však nemohly být úspěšné bez součinnosti a aktivního jednání vedení Národního komitétu.

Dalšími institucemi, se kterými ČNS během posledních tří let úzce spolupracovala, bylo *Ministerstvo kultury ČR* a *Národní ústav lidové kultury* ve

Strážnici. V roce 2019 byla ČNS oslovena Ministerstvem kultury k účasti na jednáních o aktualizaci Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu pro období 2021–2025. Dne 17. října 2019 proběhlo první jednání, kterého se jménem ČNS zúčastnila E. Kuminková.

Česká národopisná společnost, z. s., a HV ČNS musely během let 2017–2020 řešit také několik úkolů, které souvisely s postavením ČNS v rámci odborných společností v České republice a s její expertní činností. Dne 21. května 2019 proběhla ve Vlastivědném muzeu Dr. Hostaše v Klatovech *diskuse k osudu torza mirkovičské obytné chalupy*, která je považována za pozůstatky nejstaršího vesnického domu v České republice. ČNS se do diskuse zapojila již v roce 2016 na popud otevřeného dopisu Jiřího Škabradý – tehdy zaslala dopis řediteli muzea v Klatovech Luboši Smolíkovi s dotazem ohledně uchování pozůstatků domu. Odborná diskuse byla svolána na květen 2019 a za ČNS se jí zúčastnil Roman Tykal. Odborníci po prohlídce torza v muzejním depozitáři v bývalém hangáru zrušených vojenských kasáren konstatovali, že stávající uložení není úplně vhodné, a byl navržen způsob ošetření proti dřevokaznému hmyzu. Jednání ukázalo, že prezentace torza objektu je možná vzhledem k jeho stáří a stavu pouze ve velkém prostoru, kde by byl prezentován jeho torzální stav doplněný modelem či jinou audiovizuální formou – klatovské muzeum ovšem na takovou prezentaci nemá prostředky, z ostatních zúčastněných projevil snahu o řešení pouze spolek s názvem

Hrady na Malši, který působí v jižních Čechách.

Hlavní výbor ČNS začal během roku 2019 také připravovat *Valné shromáždění (VS) a konferenci ČNS*. V rámci tradice pořádání VS a konferencí ve spolupráci s kolektivními členy ČNS a střídání míst konání mezi Čechami a Moravou a Slezskem oslovila předsedkyně ČNS J. Nosková s dotazem ohledně místa konání ředitele Hornického muzea v Příbrami-Březových Horách Josefa Velfla. Společně s J. Woitschem jednala pak s ředitelem Hornického muzea osobně na jaře 2019 v Příbrami. Jednání proběhlo zdárně a jeho výsledkem bylo, že VS ČNS a následná konference mohly proběhnout 15.–17. září 2020 v Příbrami. Člen HV P. Janeček následně vypracoval výzvu k zaslání abstraktů na konferenci, která byla zveřejněna na podzim 2019 na webových stránkách ČNS, včetně on-line formuláře pro přihlašování. Konference ČNS, která navázala na VS, zvolila téma *Etnologie mezi vědou a politikou: Vy/po/zne/užívání etnologických věd od 19. století do současnosti*. Výběr referátů a sestavení programu provedli P. Janeček, J. Nosková a J. Woitsch. Jako spolupředsedatelé konference fungovali nejen Hornické muzeum v Příbrami-Březových Horách, ale i další dva kolektivní členové ČNS, a to Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., a NÚLK ve Strážnici, což dokládá dobrou a aktivní spolupráci s kolektivními členy ČNS. Konference ČNS zaměřila svou pozornost na témata spojená s využíváním, používáním a zneužíváním výsledků etnologické vědy v širším

historickém a společenském kontextu a vice versa na proměny etnologického bádání v důsledku proměn ideologických a mocenskopolitických poměrů a diskurzů od 19. století do současnosti. Vedle zmíněných témat tematizovala i otázky aplikované a angažované etnologie a oblasti, ve kterých je etnologické vědění používáno – například ve studiu nemateriálního kulturního dědictví, kolektivní paměti, folklorismu a folklorního hnutí či materiální kultury. Již koncem roku 2019 byla zahájena jednání ohledně vstupních referátů (key note speakers), které přislíbili pronést J. Woitsch a Gabriela Kiliánová z Ústavu etnologie a sociální antropologie SAV v Bratislavě, dva odborníci věnující se dějinám oboru a vztahu etnologie a ideologie.

Na adresu info@narodopisnaspolcnost.cz přicházejí průběžně dotazy, na které odpovídá předsedkyně za pomoci dalších členů ČNS.

Zřízení fondu PhDr. Aleny Plessingerové, CSc., a PhDr. Josefa Vařeky, DrSc.

Jedinečný čin na poli činnosti ČNS v letech 2017–2020 představuje zřízení *Fondu PhDr. Aleny Plessingerové, CSc., a PhDr. Josefa Vařeky, DrSc.* Na základě jednání Miroslava Války, která byla započata v roce 2017, nabídla dr. Plessingerová České národopisné společnosti, z. s., finanční dar, který posloužil ke zřízení dárcovského fondu.

Dárcovský fond byl zřízen, bude spravován a použit za účelem podpory etnografických terénních výzkumů

vysokoškolských studentů oboru etnologie na území České republiky. Je zaměřen jak na etnografické výzkumy jevů materiální kultury (vesnické stavitelství, lidový oděv, strava, transport, malovýrobní zemědělství, domácí a řemeslná výroba, lidové a zlidovělé umění), tak nemateriálních kulturních jevů výročního a rodinného obyčejového cyklu, lidové religiozity a léčitelství. Vzhledem k modernizaci života ve vesnickém i městském prostředí lze u zmíněných jevů sledovat jejich vývoj provázený novými funkcemi, jež odpovídají současným životním formám. Základním kritériem při výběru soudobých kulturních forem bude však jejich vazba na tradici.

Udělení finanční podpory studentům z dárcovského fondu je podmíněno zpracováním výzkumného projektu (ideový záměr, termín, lokalizace a finanční náklady výzkumu) v češtině, který student předloží do 30. listopadu roku, jenž předchází roku vlastního výzkumu, Správní radě fondu.

Správní rada fondu, která byla odsouhlasena HV ČNS, se sešla na svém prvním jednání 24. října 2018 v Brně. Správní rada je pětičlenná a je tvořena třemi zástupci České národopisné společnosti, z. s. (předsedkyně J. Nosková, vědecká tajemnice Z. Čermáková a člen hlavního výboru M. Novotný), a po jednom zástupci z Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (M. Válka) a z Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (Marek Jakoubek). Předsedou správní rady byl zvolen M. Válka, místopředsedou M. Novotný. Na svém

prvním jednání Správní rada odsouhlasila Jednací řád a projednala podrobnosti vyhlášení výzvy k podávání projektů, jejich projednávání a hodnocení.

Druhé jednání Správní rady proběhlo 13. prosince 2019 v Rožnově pod Radhoštěm. Při tomto jednání byly projednány první dvě žádosti. O finanční podporu se ucházely studentky Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně – Kateřina Vlková se přihlásila s projektem *Současný kulturní a společenský život vesnice v západních Čechách. Na příkladu obce Stýskály, okr. Plzeň-sever*, Jitka Petřeková s tématem *Vliv turismu na život a kulturu obyvatel valašské vesnice Velké Karlovice. Na příkladu penzionu Polanský*. Správní rada prostudovala oba projekty, zhodnotila jejich kvalitu, proveditelnost a finanční požadavky a následně oba návrhy odsouhlasila.

Více informací o fondu lze nalézt na webových stránkách České národopisné společnosti – viz <http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/darcovsky-fond>.

Členská základna

Česká národopisná společnost průběžně kontroluje, doplňuje a aktualizuje kontaktní informace jednotlivých členů (v rámci možností daných GDPR) a průběžně reviduje členskou základnu a kontroluje placení členských příspěvků (členy neúnavně upomíná pokladní ČNS J. Pospíšilová).

K 31. prosinci 2017 evidovala ČNS celkem 183 řádných a šestnáct čestných členů, dva členy mimořádné a 21 členů kolektivních.

V průběhu roku 2018 projednal na svých jednáních Hlavní výbor ČNS celkem sedm individuálních žádostí o členství (Marcela Poláková, Lucie Navrátilová, Martin Sítek, Pavel Kracík, Adam Votruba, Martina Opršalová Dašková a Ondřej Skovajsa) a rozhodl se přijmout všechny adepty za řádné členy ČNS. Z ČNS se během roku 2018 odhlásili čtyři individuální členové (Miloš Luković, Ivan Minář, Josef Oriško a Hana Šídová). Dva členové zemřeli (Eva Davidová, Karel Pavlišťík), pro dlouhodobé neplacení členských příspěvků bylo ukončeno členství jedenácti individuálním členům (Klára Brožovičová, Marie Gilbertová, Vendula Hnojská, Marie Maderová, Kamil Podroužek, Dana Přenosilová, Kamila Remišová Věštinová, Klára Sovová, Kateřina Staňková Podzimková, František Synek a František Wiśniewski).

K 31. prosinci 2018 evidovala ČNS celkem 171 řádných a sedmáct čestných členů, dva členy mimořádné a 21 členů kolektivních.

V průběhu roku 2019 projednal HV ČNS na svých jednáních celkem dvě individuální žádosti o členství (Eva Šipöczová, Ondřej Volčík) a rozhodl se přijmout oba adepty za řádné členy ČNS. Z ČNS se během roku 2019 nikdo neodhlásil. Tři členové ČNS zemřeli (Miloslav Papík, Eva Urbachová, Jarmila Šťastná). Pro dlouhodobé neplacení členských příspěvků nebylo ukončeno členství žádnému členu.

K 31. prosinci 2019 evidovala ČNS celkem 170 řádných a patnáct čestných členů, dva členy mimořádné a 21 členů kolektivních.

HV ČNS projednal do poloviny září 2020 osm individuálních žádostí o členství (Magda Křivanová, Tereza Vašíková, Přemysl Mácha, Jan Blažek, Markéta Skořepová, Lenka Havlíková, Šárka Prokešová a Josef Urban) a rozhodl se přijmout všechny adepty za řádné členy ČNS. Z ČNS se do dané doby za rok 2020 neodhlásil žádný člen.

K 15. září 2020 evidovala ČNS celkem 178 řádných a patnáct čestných členů, dva členy mimořádné a 21 členů kolektivních.

Vztahy s jednotlivými institucemi – kolektivními členy – jsou na velmi dobré úrovni, svědčí o tom mj. poskytování výtisků z vlastní produkce pro recenzní účely Národopisného věstníku, či spolupráce s Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici na slavnostním vyhlášení *Ankety o nejvýznamnější počin v oboru za uplynulý rok*.

Publikační aktivity

Vydavatelská činnost ČNS zahrnuje po všechny tři roky vydávání vlastního odborného periodika, *Národopisného věstníku*.

Na avizované ukončení činnosti Daniela Drápaly ve funkci redaktora reagoval HV ČNS na svém jednání 19. září 2017, když poděkoval D. Drápalovi za jeho několikaletou redaktorskou činnost, při níž se mu podařilo velmi úspěšně řídit dané odborné periodikum, a jmenoval novým redaktorem Miroslava Válku, který nastoupil redaktorské místo od začátku roku 2018. Od roku 2017 pracuje v Národopisném věstníku jako druhý (junioři) redaktor Aleš Smrčka.

Národopisný věstník, který byl od roku 2015 zařazen do mezinárodní bibliografické databáze ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), uspěl v roce 2018 v dalším důležitém bodu, a to v zařazení do prestižní světové bibliografické databáze SCOPUS. Zvláštní poděkování náleží členu HV J. Woitschovi, který připravil s A. Smrčkou nominaci do databáze SCOPUS a který byl v letech 2017–2020 pověřen v rámci Hlavního výboru agendou databází. J. Nosková podepsala v únoru 2019 jako statutární zástupce ČNS Coverage Form pro databázi SCOPUS, a tak mohly být do této databáze zařazeny jednotlivé články.

ČNS na podzim 2018 učinila také další krok ke zvýšení mezinárodní prestiže a dostupnosti Národopisného věstníku, když uzavřela smlouvu se společností EBSCO Publishing, Inc. Jedná se o celosvětově fungující informační portál a databázi plných textů vědeckých časopisů a dalších odborných textů. Fulltextový obsah Národopisného věstníku je tedy nově dostupný i v produktech společnosti EBSCO, které jsou globálně rozšířeny např. v univerzitních a dalších specializovaných knihovnách.

Každým rokem také vyšlo supplementum Národopisného věstníku, tedy *Zpravodaj Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení*, jehož redigování zajišťují R. Tykal a M. Válka.

V letech 2017–2020 došlo k několika změnám i v redakční radě Národopisného věstníku, které schválil HV ČNS. V roce 2018 byli za odstoupající členku redakční rady Zoricu Divac

přijati další zahraniční členové – Gero Fischer (Univerzita ve Vídni) a Miloš Rašić (Srbská akademie věd, Bělehrad). Za člena redakční rady byl navržen také juniorní redaktor A. Smrčka.

Česká národopisná společnost pokračovala v počátku hodnoceného funkčního období v jednáních o spoluvydávání časopisu *Etnologia Europea Centralis*, který vydávaly tři instituce – FF Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě, Uniwersytet Śląski v Katowicích a Ústav etnologie SAV v Bratislavě. HV ČNS byl kontaktován Katarínou Novákovou, děkankou univerzity v Trnavě, ohledně vytvoření smlouvy o spolupráci – smlouva však nebyla ČNS zaslána a vydávání časopisu bylo ze strany ostatních subjektů v roce 2017 pozastaveno.

Publikační činnost ČNS pokračuje i pomocí *bibliografické databáze* (<http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/virtualni-badatelna/bibliograficka-databaze>), která je průběžně již několik let vytvářena Jiřinou Veselskou a zveřejňována na webových stránkách ČNS. Během roku 2017 byly do databáze nově zařazeny záznamy z většiny čísel časopisu Umění a řemesla. Bibliografie obsahovala celkem 12 659 záznamů. V roce 2018 pokračovala excerpe a vkládání záznamů především z regionálních časopisů z Valašska, počet záznamů vzrostl k 31. 12. 2018 na 13 166 záznamů. Rok 2019 byl pak věnován mj. německým meziválečným regionálním vlastivědným časopisům z Hřebečska a Jihlavska, dále časopisům ČNS a NSS a jejich předchůdkyň, časopisům věnujícím se muzeím v přírodě a výrazným časopisům

ze Slezska. Vloženo bylo tak více než 2 000 nových záznamů a bibliografie obsahovala k 31. 12. 2019 celkem 15 364 záznamů. Na jaře roku 2020 došlo bohužel k problémům se serverem, na kterém byla bibliografie umístěna, a tak se stala bibliografie pro běžné uživatele online nepřístupnou. Zároveň bylo ČNS oznámeno, že končí podpora knihovnického systému Clavius, v němž byla databáze vyplňována, a je nutné uvažovat o možném přechodu na nový systém, což je ovšem finančně náročné. HV ČNS se problému věnoval, ale pro náročnost k jeho řešení do září 2020 nedospěl, a tak vyřešení situace zůstává úkolem pro nový HV.

Česká národopisná společnost dále vydávala po všechna tři léta *Zpravodaj České národopisné společnosti*, interní spolkovou tiskovinu informující o aktuálním dění v ČNS, která je publikována třikrát ročně (březen, červen a prosinec). Členům ČNS je Zpravodaj distribuován elektronicky pomocí e-mailů a je také vyvěšen na webových stránkách společnosti (<http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/aktuality/zpravodaj-cns>).

Webové stránky

Důležitým nástrojem prezentace aktivit ČNS jsou již několik let její webové stránky (www.narodopisnaspolecnost.cz). Kromě členů společnosti je stále více využívají studenti i laičtí zájemci o tradiční lidovou kulturu, její dokumentaci a prezentaci. Zcela nové webové stránky, které jsou určeny k informování o ČNS jako základní oborové organizaci a o její aktuální činnosti, zprovoznila ČNS v roce 2015.

Členové ČNS jsou nadále vyzýváni, aby zaslali aktuální informace o nově vydaných publikacích, o připravovaných a probíhajících výstavách, o pořádaných konferencích a seminářích či dalších akcích, na nichž se podílejí a jež korespondují se zásadami činnosti ČNS, do kategorie Aktuality.

O chod webových stránek se staral jako hlavní osoba člen Hlavního výboru J. Blahůšek. Dalšími redaktory byli J. Nosková a A. Smrčka, který vkládá informace o *Národopisném věstníku*. Nejdůležitější informace o ČNS jsou na webových stránkách také v angličtině.

Anketa České národopisné společnosti a studentská cena ČNS

Organizací *Ankety o nejvýznamnější počin v oboru za uplynulý kalendářní rok* se ČNS snaží systematicky oceňovat odborné aktivity rozvíjené v oboru za poslední kalendářní rok – a tím i dle svých možností a sil přispět k popularizaci jednotlivých výstupů, které mnohdy neprávem zůstávají odbornou i laickou veřejností opomíjeny. Děje se tak ve třech kategoriích: Publikace; Výstava, expozice; Projekt, akce, konference. Anketu o nejvýznamnější počin administruje od roku 2015 členka Hlavního výboru Z. Čermáková.

Ocenění v rámci ankety byla předána každým rokem na Mezinárodním folklórním festivalu ve Strážnici; za tuto spolupráci patří dík NÚLK. Pouze v roce 2020 se předání cen konalo během Valného shromáždění ČNS v Příbrami-Březových Horách, a to

z důvodů epidemiologicko-hygienické situace v České republice a zrušení MFF ve Strážnici.

Všechny oceněné je možno dohledat na webových stránkách ČNS (<http://www.narodopisnaspolecnost.cz/index.php/o-nas/anketa-cns>).

Zcela novou kapitolou je od roku 2016 vyhlášení *Studentské ceny České národopisné společnosti*. HV ČNS se takto rozhodl podpořit vědeckou práci mladých badatelů v oboru etnologie, a to ve dvou kategoriích – cena je určena pro nejlepší bakalářskou a nejlepší diplomovou práci. Členové HV stanovili finanční odměnu pro vítěze (3 000 Kč za bakalářskou práci, respektive 5 000 Kč za magisterskou práci), která je hrazena z finančních prostředků ČNS.

Hlavní výbor ČNS dále stanovil, že přihlášené práce musejí mít etnologické téma a být založeny na vlastním výzkumu (terénním, archivním, muzejním), popřípadě zpracovávat závažný teoretický nebo metodologický problém z oblasti etnologických věd. Do soutěže jsou přijímány bakalářské nebo diplomové práce obhájené v posledních dvou kalendářních letech před vyhlášením soutěže na daný rok. Jako finální termín pro přihlašování prací byl stanoven vždy poslední únorový den daného roku. Přihlášené práce každoročně hodnotila porota složená z odborníků, členů HV ČNS. Při nízké kvalitě zaslanych prací si porota vyhradila právo Studentskou cenu neudělit, což se stalo v daném období v roce 2019 (za rok 2018).

Informace o Studentské ceně jsou pravidelně zveřejňovány na webových

stránkách ČNS a rozesílány na všechny relevantní vysoké školy v ČR. I o Studentské ceně ČNS, kterou administruje taktéž členka HV Z. Čermáková, ČNS pravidelně informuje na svých webových stránkách (<http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/o-nas/studentaska-cena>).

Dopisovatelé

Také v letech 2017–2020 pokračovala ČNS v úsilí o revitalizaci dopisovatelské sítě. Této činnosti se soustavně věnoval člen Hlavního výboru a pověřenec pro styk s dopisovateli R. Malach, který systematicky oslovoval obecní úřady v jednotlivých krajích.

V roce 2017 pokračovalo shromažďování dotazníků na téma *Současné kolektivní festivity*, který připravil D. Drápala a který byl rozeslán v roce 2016. Koncem roku 2018 ČNS požádala dopisovatele o spolupráci v rámci grantového projektu *Socialismus v rodinných fotografiích* podaného u RVS. Dopisovatelům byla rozeslána výzva k zaslání fotografií a vzpomínek z období socialismu. Cílem projektu bylo vytvořit soubor fotografií dokumentujících život v různých regionech Československa, v různých sociálních prostředích v letech 1948–1989. Fotografie s popisy byly zařazeny do sbírek ČNS a do sbírek Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno. K 30. výročí tzv. sametové revoluce byl následně v roce 2019 rozeslán dopisovatelům dotazník *Vědomí češství a příslušnosti k českému národu*. Jednalo se o upravený dotazník Ladislava Holého

z 90. let 20. století, který se zaměřil na získávání dat pro výzkum národní paměti, národního vědomí a vztahů k cizím.

Jako dík a ocenění spolupráce byla dopisovatelům v roce 2019 zaslána příručka *Dopisovatelé České národopisné společnosti – soupis příspěvků*. Zároveň tento krok směřoval k tomu, aby jednotliví dopisovatelé mohli nahlédnout a inspirovat se, jaká témata ČNS zkoumala v posledních desetiletích. Postupně jsou také zpracovávány návrhy dvou dotazníků, které mapují nemateriální a materiální kulturu a její aktuální stav a proměny v ČR.

O spolupráci a využití dopisovatelské sítě je zájem i mezi dalšími institucemi, které oslovují ČNS, problematika je však regionální nevyrovnanost dopisovatelské sítě (dopisovatelé nepocházejí ze všech regionů v ČR) a někdy příliš odborné znění dotazníků.

Ekonomická agenda a grantové projekty

Hlavním zdrojem příjmů ČNS jsou členské příspěvky placené jak řádnými, tak kolektivními členy. Ty tvoří bázi pro úhradu finanční spoluúčasti na všech grantových projektech, které ČNS každým rokem realizuje, a slouží k zajištění chodu ČNS. Grantové projekty přinášejí finance z externích zdrojů (Ministerstvo kultury a Rada vědeckých společností) a bez nich by nemohla být činnost ČNS rozvíjena v takovém rozsahu, jaký ukážeme v následujícím přehledu. ČNS až do roku 2018 řešila každým rokem tři projekty, od roku 2019 (mj. v souvislosti se zlepšením finanční

situace díky finančním náhradám za spolupráci s UNESCO) podávala čtyři projekty. Na tomto místě uvádíme krátký přehled grantových projektů v letech 2017–2020 a přehledy vyúčtování, které každý rok zpracovává účetní ČNS Olga Mazouchová.

Rok 2017

Dotace Ministerstva kultury podpořila vydání prvního čísla *Národopisného věstníku* 2017, ročník XXXIV (76) (řešitel D. Drápala). Celkové náklady na projekt činily 75 689 Kč, podíl MK byl 47 000 Kč, (62 % celkových nákladů). Rada vědeckých společností ČR podpořila vydání druhého čísla *Národopisného věstníku* 2017, ročník XXXIV (76) (řešitel D. Drápala). Celkové náklady na projekt činily 65 058 Kč, podíl RVS byl 40 000 Kč (62 % celkových nákladů). Druhý projekt byl projekt *Vědecká konference „V pohybu“*. *Migrace, mobilita a transport pohledem etnologie* (řešitelka J. Nosková). Celkové náklady na projekt činily 39 384 Kč, podíl RVS byl 15 000 Kč (38 % celkových nákladů).

K 31. prosinci 2017 byl konečný zůstatek na účtu ČNS 225 171,02 Kč. Tento stav byl dán několika skutečnostmi: ČNS v roce 2017 hospodařila s větším objemem finančních prostředků, což souviselo s její činností v Evaluačním orgánu UNESCO (viz suma v oddílu Dotace, která zahrnuje z velké části finanční obnos od UNESCO připsaný na účet ČNS v prosinci 2017). Finanční příjmy ČNS byly v roce 2017 mírně zvýšeny také díky upomínání a vybírání dlužných členských příspěvků. Ve výdajích v roce 2017 vzrostla suma na cestovné, což souvisí s pracovními cestami P. Janečka na jednání Evaluačního orgánu UNESCO v Paříži. Zároveň se podařilo předsedkyni ČNS získat finanční dary na uspořádání konference ČNS „V pohybu“, jež proběhla v září ve Znojmě, a to v celkové výši 25 000 Kč – od Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. (10 000 Kč) a od České zemědělské univerzity v Praze (15 000 Kč) – oba subjekty byly spolupřáteli konference. Vyšší výdaje přinesl teprve počátek roku 2018, kdy byly vyplaceny honoráře členům kolegia hodnotitelů nominací UNESCO.

Přehled příjmů a výdajů ČNS za období od 1. ledna 2017 do 31. prosince 2017

Příjmy		Výdaje	
členské příspěvky	107 050,00 Kč	poštovné	7 378,00 Kč
dotace	402 202,00 Kč	cestovné	80 868,00 Kč
publikace (prodej a digitalizace)	3 510,00 Kč	poplatky bance	900,00 Kč
ostatní příjmy	0,00 Kč	mzdy, odvody z mezd	283 100,00 Kč
přijatý úrok	0,00 Kč	grafická příprava, tisk	144 700,00 Kč
		ostatní režie	69 243,00 Kč
celkem	512 762,00 Kč	celkem	586 189,00 Kč

Přehled příjmů a výdajů ČNS za období od 1. ledna 2018 do 31. prosince 2018

P ř í j m y		V ý d a j e	
členské příspěvky	312 750,00 Kč	poštovné	13 588,00 Kč
dotace	667 464,00 Kč	cestovné	134 096,00 Kč
publikace (prodej a digitalizace)	3 800,00 Kč	poplatky bance	350,00 Kč
ostatní příjmy	0,00 Kč	mzdy, odvody z mezd	142 700,00 Kč
přijatý úrok	0,00 Kč	grafická příprava, tisk	93 541,00 Kč
		ostatní režie	36 882,00 Kč
celkem	984 014,00 Kč	celkem	421 157,00 Kč

Rok 2018

Dotace Ministerstva kultury podpořila vydání prvního čísla *Národopisného věstníku* 2018, ročník XXXV (77) (řešitel M. Válka). Celkové náklady na projekt činily 81 324 Kč, podíl MK činil 54 000 Kč (66,4 % celkových nákladů).

Rada vědeckých společností ČR podpořila vydání druhého čísla *Národopisného věstníku* 2018, ročník XXXV (77) (řešitel M. Válka). Celkové náklady na projekt činily 67 175 Kč, podíl RVS činil 46 000 Kč (68,48 % celkových nákladů). RVS podpořila také projekt *Elektronická databáze národopisných příspěvků II* (řešitel D. Drápala). Celkové náklady na projekt činily 15 943 Kč, podíl RVS činil 11 000 Kč (69 % celkových nákladů).

K 31. prosinci 2018 byl konečný zůstatek na účtu ČNS 592 149,02 Kč. Tento stav byl dán několika skutečnostmi: ČNS v roce 2018 hospodařila s větším objemem finančních prostředků, což souviselo s její činností v Evaluačním orgánu UNESCO (viz suma v oddílu Dotace, která zahrnuje z velké části

finanční obnos od UNESCO připsaný na účet ČNS v prosinci 2018, a to nejen za hodnocení nominací, ale také za činnost tzv. rapporteura). Finanční příjmy ČNS byly v roce 2018 mírně zvýšeny také díky upomínání a vybírání dlužných členských příspěvků pokladní ČNS J. Pospíšilovou. Ve výdajích v roce 2018 vzrostla suma na cestovné, což souviselo s pracovními cestami E. Kuminkové na jednání Evaluačního orgánu UNESCO v Paříži a na ostrově Mauritius. Vyšší výdaje přinesl teprve počátek roku 2019, kdy byly vyplaceny honoráře členům kolegia hodnotitelů nominací UNESCO a za činnost tzv. rapporteura.

Rok 2019

Dotace Ministerstva kultury podpořila vydání prvního čísla *Národopisného věstníku* 2019, ročník XXXVI (78) (řešitel M. Válka). Celkové náklady na projekt činily 91 782 Kč, podíl MK činil 64 000 Kč (69,73 % celkových nákladů). Druhým projektem podaným k Ministerstvu kultury byl projekt *Digitalizace a pasportizace dotazníků*

Přehled příjmů a výdajů ČNS za období od 1. ledna 2019 do 31. prosince 2019

Příjmy		Výdaje	
členské příspěvky	93 200,00 Kč	poštovné	11 528,00 Kč
dotace	519 142,00 Kč	cestovné	91 077,00 Kč
publikace (prodej a digitalizace)	685,00 Kč	poplatky bance	400,00 Kč
ostatní příjmy	0,00 Kč	mzdy, odvody z mezd	476 024,00 Kč
přijatý úrok	0,00 Kč	grafická příprava, tisk	150 757,00 Kč
		ostatní režie	37 091,00 Kč
celkem	613 027,00 Kč	celkem	766 877,00 Kč

České národopisné společnosti – 1. etapa (řešitel R. Malach). Celkové náklady na projekt činily 73 181 Kč, podíl MK činil 49 000 Kč (66,96 % celkových nákladů).

Rada vědeckých společností ČR podpořila vydání druhého čísla *Národopisného věstníku* 2019, ročník XXXVI (78) (řešitel M. Válka). Celkové náklady na projekt činily 75 755 Kč, podíl RVS činil 46 000 Kč (60,72 % celkových nákladů). RVS podpořila také projekt *Socialismus v rodinných fotografiích – spolupráce s dopisovateli ČNS* (řešitel R. Malach). Celkové náklady na projekt činily 28 653 Kč, podíl RVS činil 14 000 Kč (51,14 % celkových nákladů).

K 31. prosinci 2019 byl konečný zůstatek na účtu ČNS 437 134,74 Kč. Tento stav byl dán několika skutečnostmi: ČNS v roce 2019 hospodařila s větším objemem finančních prostředků, což souviselo s její činností v Evaluačním orgánu UNESCO (viz suma v oddílu Dotace, která zahrnuje z velké části finanční obnos od UNESCO). Ve výdajích v roce 2019 vzrostla suma na cestovné, což bylo zapříčiněno pracovními cestami

E. Kuminkové na jednání Evaluačního orgánu UNESCO v Paříži. Vyšší částka je také u mezd, neboť zde jsou započítány mzdy kolegia hodnotitelů a za činnost E. Kuminkové v rámci Evaluačního orgánu UNESCO.

Rok 2020

Také pro rok 2020 se ČNS ucházela o grantovou podporu. HV ČNS schválil na podzim 2019 podání čtyř nových grantových žádostí na rok 2020.

Jedná se o dva granty podané na Ministerstvo kultury, a to na vydání prvního čísla *Národopisného věstníku* XXXVII (79), 2020 (řešitel M. Válka, celkový rozpočet 94 000 Kč, příspěvek od MK 65 000 Kč) a na *Digitalizaci a pasportizaci dotazníků České národopisné společnosti – 2. etapa* (řešitel R. Malach, celkový rozpočet 80 000 Kč, příspěvek od MK 56 000 Kč).

Dále o dvě grantové žádosti k Radě vědeckých společností ČR: na vydání druhého čísla *Národopisného věstníku* XXXVII (79), 2020 (řešitel M. Válka, celkový rozpočet 69 000 Kč, příspěvek RVS 46 000 Kč) a na uspořádání

konference Etnologie mezi vědou a politikou. Vý/po/zne/užívání etnologických věd od 19. století do současnosti (řešitelka J. Nosková, celkový rozpočet 59 000 Kč, příspěvek RVS 14 000 Kč).

V novém funkčním období se bude muset ČNS obejít bez finančních prostředků získaných za spolupráci s UNESCO a financovat spoluúčast na grantových projektech z vlastních zdrojů, což bude klást větší nároky na vybírání členských příspěvků a vyžadovat platební zodpovědnost členů ČNS.

Semináře a konference

Česká národopisná společnost pokračovala v uplynulých třech letech v pořádání a spolupřádání odborných konferencí a workshopů – na tomto poli je nutno zvýdihnout především kontinuální aktivitu obou komisí, které při ČNS působí, tedy Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení a Sekce pro lidové obyčejy.

Po konferenci „*V pohybu*“. *Migrace, mobilita a transport pohledem etnologie*, která se uskutečnila 19.–21. září 2017 ve Znojmě se v daném roce konal ještě jeden workshop z cyklu workshopů týkajících se problematiky muzeí v přírodě, jejichž hlavním pořadatelem bylo Valašské muzeum v přírodě (ve spolupřadatelství s Ministerstvem kultury, Metodickým centrem pro muzea v přírodě a Českým svazem muzeí v přírodě). Byl to workshop *Muzea v přírodě a legislativa*, který proběhl 26.–27. října 2017 v Rožnově pod Radhoštěm za účasti 22 osob. Všechny workshopy sloužily jako přípravná fáze pro mezinárodní konferenci *Poslání a budoucnost*

muzeí v přírodě v ČR, kterou uspořádalo Valašské muzeum v přírodě v lednu 2018 a která zásadním způsobem otevřela novou diskusi o problematice tohoto specifického druhu muzeí.

V roce 2018 ČNS pořádala či spolupřádala tři konference. Spolupřadila se na realizaci mezinárodní konference *Poslání a budoucnost muzeí v přírodě v České republice*, jejímž hlavním pořadatelem bylo ve dnech 30. ledna – 2. února 2018 Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při ČNS uspořádala společně s Ústavem evropské etnologie FF MU Brno a Muzeem a galerií Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou ve dnech 15.–17. května 2018 v Rokytnici v Orlických horách konferenci s názvem *Výzkumy, dokumentace a prezentace venkovského stavitelství v Československu*. Druhá komise ČNS v tomto roce připravila pracovní zasedání na téma *My a oni (domáci a cizí)*, a to ve spolupráci s Moravským zemským muzeem, Slováckým muzeem v Uherském Hradišti a s MKKKK – Subkomisí pro lidové obyčejy. Zasedání proběhlo ve dnech 29.–30. května 2018 v Brně.

Také v roce 2019 se prezentovaly obě komise. Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při ČNS uspořádala společně s Ústavem evropské etnologie FF MU Brno a Muzeem Vyškovska 29.–30. května 2019 ve Vyškově konferenci *Venkovské stavitelství v oblastech osídlených národnostními menšinami*. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti ve spolupráci s MKKKK – Subkomisí pro lidové obyčejy a Sekcí pro lidové

obyčejje ČNS pak navázalo na seminář v předchozím roce a ve dnech 4.–5. června 2019 v Uherském Hradišti realizovala konferenci *My a oni. Domáci a cizí v lidové tradici*.

Rok 2020 byl bohužel ve znamení výjimečné epidemiologicko-hygienické situace dané pandemií koronaviru. Na jaře 2020 se měly konat dvě akce, které byly ze zmíněných důvodů zrušeny. Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při České národopisné společnosti, z. s., Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno, Místní akční skupina Frýdlantsko, z. s., a Jizerskohorské technické muzeum připravovaly odbornou konferenci *Vliv industrializace na venkovská sídla*, která měla proběhnout ve dnech 12.–14. května 2020 v Bílém Potoku pod Smrkem. Sekce pro lidové obyčejje ČNS, Subkomise pro lidové obyčejje při MKKK, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti a Ostravská univerzita pak musely odvolat plánované pracovní zasedání na téma *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření*, které bylo plánováno na 9.–10. června 2020 v Ostravě. Jedinou uskutečněnou akcí se tak stala konference *Etnologie mezi vědou a politikou: Vý/po/zne/užívání etnologických věd od 19. století do současnosti*, kterou ve spolupráci s Hornickým muzeem v Příbrami-Březových Horách, Etnologickým ústavem AV ČR, v. v. i., a Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici uspořádala ČNS ve dnech 15.–17. září 2020 v Příbrami.

Mezinárodní spolupráce a spolupráce s UNESCO

V listopadu 2010 se ČNS stala jako akreditovaná nevládní instituce členem Poradního orgánu Mezivládního výboru UNESCO, sektoru kultury, divize pro kreativitu, sekce nemateriálního kulturního dědictví. V roce 2016 pak byla ČNS vybrána za člena Evaluačního orgánu – poradního orgánu Mezivládního výboru Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví UNESCO, a to na následující čtyři roky (2016–2019).

Členy Evaluačního orgánu je každým rokem dalších pět institucí a šest vládních expertů z různých zemí světa. Zástupcem ČNS pro jednání s UNESCO v Paříži byl pro rok 2017 stanoven člen HV ČNS P. Janeček pro léta 2018 a 2019 se zástupkyní ČNS stala taktéž členka HV E. Kuminková. Ta byla navíc vybrána v roce 2018 do výjimečně zodpovědné a náročné funkce tzv. rapporteura – měla tedy na starosti tvorbu závěrečné zprávy Evaluačního orgánu a návrhů rozhodnutí ke všem nominacím.

Pro posuzování přihlášek nominací do světových seznamů UNESCO bylo sestaveno kolegium hodnotitelů, které sestávalo z členů ČNS a mělo v daných třech letech vždy dvanáct členů (mezi hodnotitele v jednotlivých rocích patřili: Helena Beránková, Jan Blahůšek, Daniel Dědovský, Roman Doušek, Daniel Drápala, Marek Jakoubek, Petr Janeček, Eva Kuminková, Jana Malecká, Jana Nosková, Martina Pavlicová, Barbora Půtová, Martin Sítek a Jiří Woitsch). Kolegium posoudilo v jednotlivých rocích vždy kolem

50 nominací v rámci čtyř mechanismů Úmluvy, a to v Reprezentativním seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva, Seznamu nemateriálního kulturního dědictví vyžadujícího naléhavé zachování, v Registru osvědčených praktik a Mezinárodní finanční pomoci vyšší než 100 000 dolarů. V roce 2017 se jednalo celkem o 49 nominací, v roce 2018 o 48 nominací a v roce 2019 o 52 nominací. Kvůli předjetí potenciální podjatosti se Kolegium hodnotitelů samozřejmě neúčastnilo hodnocení žádné národní či multinacionální nominace, ve které figurovala v roli nominujícího Česká republika.

Spolupráce s UNESCO se uskutečnila na základě podepsané smlouvy mezi ČNS a UNESCO, ČNS obdržela za vykonanou práci každým rokem finanční odměnu, jejíž jedna část byla využita na honoráře za vypracované posudky členů hodnotícího kolegia, druhá část pak ponechána na financování aktivit ČNS. UNESCO poskytlo každým rokem v rámci zvláštní položky také finance na cestovné, z nichž byly hrazeny pracovní cesty zástupců ČNS P. Janečka a E. Kuminkové na jednotlivá jednání UNESCO.

ČNS v průběhu čtyřletého působení v Evaluačním orgánu potvrdila a prohloubila svou pověst významného partnera organizace UNESCO, o čemž svědčí i fakt, že E. Kuminková byla pozvána, aby se v prosinci 2019 aktivně zúčastnila 14. zasedání Mezivládního výboru pro nemateriální kulturní dědictví v kolumbijské Bogotě. Stalo se tak v návaznosti na nový úkol, kterým ji pověřil

Sekretariát Úmluvy, a to přípravou podkladové studie pro revizi mechanismů zápisů na světové seznamy UNESCO z pohledu všech konzultačních orgánů, které se od založení seznamů z roce 2008 podílely na hodnocení nominací. Zástupkyně ČNS tak byla pro tuto práci vybrána mezi více než 130 experty světa, kteří v minulosti v poradních orgánech zasedali, což dokládá renomé, jehož ČNS v Organizaci spojených národů dosáhla.

Eva Kuminková začátkem roku 2019 za přispění dalších členů HV také vytvořila a odeslala periodickou zprávu pro UNESCO, která slouží k posouzení, zda bude nevládní organizaci prodloužena akreditace na další čtyři roky. Mezivládní výbor na svém 14. zasedání v Bogotě potvrdil přínos ČNS jako konzultačního partnera pro svou práci a akreditaci společnosti prodloužil. Vzhledem k tomu, že druhé české organizaci akreditace prodloužena nebyla, je ČNS v současnosti jedinou českou akreditovanou nevládní organizací při Úmluvě o zachování nemateriálního kulturního dědictví UNESCO.

V rámci mezinárodní spolupráce spolupracovala ČNS vždy se sesterskými národopisnými společnostmi na Slovensku a v Polsku. Spolupráce s *Národopisnou spoločnosť Slovenska* se týká především recipročního zveřejňování informací na webových stránkách obou společností, nabídky publikačních aktivit v odborných časopisech vydávaných ČNS, respektive NSS. Zástupci ČNS byli pozváni na konferenci *Etnológia v regióně, región*

v *etnologii*, kterou pořádala NSS 17.–18. září 2018 v Ružomberku. Předsedkyně NSS Martina Bocánová byla pozvána na VS ČNS a na následující konferenci, které se uskutečnily ve dnech 15.–17. září 2020 v Příbrami-Březových Horách. Její účast bohužel zhatily restriktce zavedené v rámci koronavirové pandemie těsně před konáním VS a konference. V roce 2018 uspořádaly ČNS a NSS 20. října společné setkání u příležitosti 100. výročí založení Československa, a to na vrcholu Velké Javořiny. Tímto setkáním založily tradici. Další setkání se uskutečnilo 21. září 2019, ale setkání plánované na 19. září 2020 muselo být bohužel – jako řada dalších aktivit ČNS v roce 2020 – z důvodu epidemiologicko-hygienické situace zrušeno.

Za poslední tři roky bohužel usnuly kontakty s PTL (*Polskie Towarzystwo Ludoznawcze* – Polská národopisná společnost), které se v minulých funkčních obdobích rozvíjely především díky osobním kontaktům D. Drápaly a členky Hlavního výboru PTL Małgorzaty Michalské. V roce 2018 se z pracovních důvodů nemohl zúčastnit žádný člen HV ČNS Valného shromáždění a konference *Etnografie Współczesności* (Etnografie současnosti), která se konala v Lodži 20.–21. září 2018. Člen Hlavního výboru ČNS Petr Janeček se aktivně zúčastnil výroční konference Folkloristické sekce PTL *Folklor w społecznościach tradycyjnych i nowoczesnych*, která se konala v Chorzówie 26.–27. 6. 2019. Na pozvání na Valné shromáždění a konferenci ČNS v Příbrami v září 2020 bohužel nikdo z PTL nereagoval.

Česká národopisná společnost dále rozvíjela své členství ve WCAA – World Council of Anthropological Associations (členkou je od roku 2014) a v Inter-City Intangible Cultural Cooperation Network, v němž je ČNS přidruženým členem od roku 2011. Spolupráci s těmito organizacemi garantovala jako v předchozích letech členka HV E. Kuminková.

Shrnutí a výhled na další tři roky

Česká národopisná společnost prokázala v letech 2017–2020, že svou činností navazuje na úspěšnou činnost v předcházejících letech a i nadále naplňuje základní bod Stanov, který jí ukládá „napomáhat rozvoji etnologie, realizaci, propagaci a popularizaci výsledků tohoto oboru“.

Vedle bezproblémového chodu ČNS a nezpochybnitelných úspěchů ČNS, jichž dosáhla v letech 2017–2020 (jmenujme například stabilní vydávání publikací, organizování konferencí, workshopů, udělování Ceny ČNS a organizování Studentské soutěže, spolupráci s dalšími domácími i mezinárodními institucemi, úspěšné žádosti o dotace, spolupráci s dopisovateli, založení dárcovského fondu na podporu studentských etnologických výzkumů) a které byly dány mj. aktivní činností členů HV, jež je dobrovolná a často časově náročná, zůstávají pro nové funkční období pro exekutivu ČNS k řešení některé otázky: je to především další pokračování digitalizace a zajištění přístupnosti dat, které byly shromážděny a vytvořeny jednak v rámci digitalizace, jednak v rámci bibliografické databáze národopisných příspěvků, ale také udržení Národopisného věstníku v databázi

Scopus, či aktivizace členů ČNS (např. při hlasování v Anketě). V oblasti finanční agendy jde pak o zajištění financování aktivit ČNS v následujících třech letech, kdy se ČNS nebude podílet na činnosti v Evaluačním orgánu UNESCO a zanikne tak jeden důležitý zdroj jejich příjmů.

Jako předsedkyně ČNS bych na úplný závěr poděkovala nejen členům HV za jejich neochabující aktivitu v letech 2017–2020 a plnění zadaných úkolů, ale také dalším členům ČNS, kteří mají ve své gesci specifické úkoly (M. Váلكovi a A. Smrčkovi za Národopisný věstník, H. Mevaldové za správu skladu publikací ČNS, H. Šenfeldové za správu archivu ČNS, J. Veselské za vytváření bibliografické databáze, G. Směřičkové a R. Tykalovi za vedení komisí ČNS), respektive členům ČNS, kteří se aktivně podílejí na jejím chodu – například zasíláním informací na webové stránky, účastí na hlasování v Anketě ČNS či účastí na konferencích. Dovoluji si doufat, že v letech 2020–2023 bude činnost ČNS stejně úspěšná – a přeji nově zvolenému Hlavnímu výboru a předsedovi ČNS hodně sil v naplňování úkolů, které si ČNS stanoví.

Usnesení Valného shromáždění České národopisné společnosti, z. s., konaného dne 15. září 2020 v Příbrami

Po projednání všech bodů programu Valné shromáždění České národopisné společnosti, z. s.:

1. zvolilo ze svých řad členy mandátové a volební komise (Mgr. Josef Urban, Mgr. Bc. Jan Blažek, PhDr. Ivo Frolec, PhDr. Helena Beránková), návrhové komise (prof. PhDr. Alena Křížová, Ph.D.) a zapisovatele (doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.);
2. schválilo zprávu o činnosti ČNS za období 2017–2020 přednesenou předsedkyní ČNS Mgr. Janou Noskovou, Ph.D.;
3. schválilo zprávu o hospodaření ČNS za období 2017–2020 přednesenou PhDr. Janou Pospíšilovou, Ph.D.;
4. schválilo revizní zprávu kontrolní komise za zúčtovací období od 1. 9. 2017 do 31. 7. 2020 přednesenou PhDr. Romanem Douškem, Ph.D.;
5. vzalo na vědomí zprávy o spolupráci s dopisovateli (PhDr. Roman Malach, Ph.D.), o zahraniční spolupráci a spolupráci s UNESCO (PhDr. Eva Kuminková, Ph.D.), o Národopisném věstníku (Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D.), o anketě ČNS a studentské ceně ČNS (PhDr. Zuzana Čermáková, Ph.D.), o činnosti Komise pro lidové obyčeje (Mgr. Marta Kondrová) a Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení (Roman Tykal), o zpracování spolkového archivu (Mgr. Helena Šenfeldová), o bibliografii národopisných článků (Mgr. Jiřina Veselská), o webových stránkách (PhDr. Jan Blahůšek, Ph.D.);

6. schválilo počet členů nově zvoleného Hlavního výboru, který bude tvořit devět členů;
7. udělilo čestné členství ČNS Mgr. Marii Brandstetrové, PhDr. Nadě Valáškové, CSc., a doc. PhDr. Miroslavu Váلكovi, Ph.D.;
8. zvolilo nový Hlavní výbor ČNS ve složení: PhDr. Zuzana Čermáková, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, Ph.D., PhDr. Eva Kuminková, Ph.D., PhDr. Roman Malach, Ph.D., PhDr. Martin Novotný, Ph.D., PhDr. Jana Poláková, Ph.D., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D., Mgr. Aleš Smrčka, Ph.D., PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.;
9. zvolilo revizní komisi ve složení: PhDr. Roman Doušek, Ph.D., Mgr. Alexandra Zvonařová, Mgr. Jan Pohunek, Ph.D.;
10. zvolilo předsedu ČNS PhDr. Jiřího Woitsche, Ph.D.;
11. schválilo návrh na úpravu Stanov ČNS a jejich příloh týkajících se: a) doplněk k čl. 22 – Účast na jednání Hlavního výboru je možná i pomocí dálkového přístupu; b) doplněk Přílohy č. 3 ke studentské ceně – na vysokých školách v ČR;
12. uložilo Hlavnímu výboru zaregistrovat výše schválené úpravy stanov ČNS.

Alena Křížová

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Marii Brandstetrové

Dělníkem na poli užitého národopisu – právě tímto výstižným přirovnáním se často charakterizuje etnografka a muzejnice Mgr. Marie Brandstetrová, jejíž profesní dráhu si již více než padesát let spojujeme s Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Jako kurátorka a později vedoucí Oddělení výzkumu a sbírek se výrazně podílela na tvorbě, zpracování a prezentaci sbírkových souborů, dokumentujících mizející projevy lidové kultury na Valašsku.

Marie Brandstetrová pochází z Heroltic v podhůří Českomoravské vrchoviny, kam se dodnes ráda vrací. Právě venkovské prostředí ji ovlivnilo natolik, že se po absolvování Střední všeobecně vzdělávací školy v Tišnově přihlásila ke studiu etnografie a folkloristiky na Univerzitě Jana Ev. Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita). Její diplomová práce byla věnována tradičním způsobům zemědělského hospodaření na Valašsku a přímo předurčila její další specializaci ve Valašském muzeu v přírodě, kam v roce 1968 na přání tehdejšího ředitele Jana R. Bečáka nastoupila. V té době se začal intenzivně budovat nový areál venkovských staveb na Stráni známý jako Valašská dědina. S tím úzce souvisela naléhavá potřeba získávání rozličných předmětů k vybavení nových obytných i hospodářských staveb. Marie Brandstetrová se soustředila jak na

akviziční činnost, tak na terénní výzkum u bývalých majitelů převeznených chalup i pamětníků z okolí. Její zprávy z terénních výzkumů rolnických usedlostí obsahují nejen zajímavá sdělení o zdejších životě, ale najdeme v nich i popis stavebních detailů a jejich proměn. Získané informace o způsobu života a uspořádání domu pak zúročila zejména při tvorbě interiérových expozic bydlení i řešení exteriérů. Hospodářské usedlosti vnímala vždy jako celek dokumentující rozdílný čas i sociální prostředí.

Jak sama vzpomíná, nikdy nebyla tvůrcem velkých koncepcí, ale tím, kdo dokončené objekty zabydloval člověčinou. Dnes můžeme s velkým obdivem a uznáním říci, že všechny interiéry, které připravila, věrohodně přibližují návštěvníkům život zdejších rodin. Nedocenitelnou předností Marie Brandstettrvé je velký smysl pro detailní ztvárnění expozic a snaha o jejich maximální věrohodnost a pravdivost. Její praktické vidění je zárukou neidealizované rekonstrukce historického životního i pracovního prostředí valašské vesnice. Návštěvník tak často získá dojem, že se život v chalupě nezastavil, ba naopak, že majitelé právě odešli od rozdělané práce. Vzpomeňme alespoň její první expozici Mališova domu z Lužné, kterou připravila na počátku 70. let a následovaly další. Celkem navrhla a vytvořila deset expozic bydlení ve Valašské dědině. S touto muzejní činností se úzce pojilo zpracování textů pro průvodce, kteří návštěvníkům prezentují výsledky často mravenčí etnografické dokumentace.

Marie Brandstettrvá léta budovala a odborně zpracovávala sbírku zemědělského nářadí a transportu, kterou zčásti představila veřejnosti v roce 1998 na výstavě *V potu tváře chléb svůj dobyvej*. V 80. letech získala do své správy také obsáhlý fond textilu, který dále rozšiřovala intenzivními sběry po celém území Valaška. Přitom nedokumentovala jen podoby tradičního kroje, ale i dožívající pracovní oděv žen. S budováním textilní kolekce úzce souvisí i její badatelská činnost, kde se zaměřila na vývoj odívání v Rožnově a spolu s kolegyní Jaroslavou Zastávkovou také na fenomén rožnovské bílé výšivky. Výsledky několikaletého bádání, opřené především o studium sbírek a terénní výzkumy publikovala v roce 2007 v monografii *Odívání Rožnovanů*. O dva roky dříve vydala společně s Jaroslavou Zastávkovou knížku s příznačným názvem *Uzlik vzorů bílé výšivky*, kterou doplňují vzorníky využitelné i pro současné vyšivačky. Její poslední obsáhlou práci publikovanou v roce 2013 jsou dvě stěžejní kapitoly ve výpravné monografii *Beskydy – dny všední a sváteční*, kde vyčerpávajícím způsobem pojednala *Oděv obyvatel v minulosti a Zdobnost a její techniky v oděvu*.

Ve výčtu odborných aktivit Marie Brandstettrvé nelze opomenout prezentační činnost a přípravu národopisně koncipovaných pořadů pro návštěvníky, kterých je také celá řada – *Velké prádlo, Lněná sobota, Kouzelná nitka, Z truhel a skříní, Jaro na dědině, Dožínky, Podzim na poli a v chalupě* a především *Vánoce na dědině*, které v areálu na Stráni každoročně uzavírají sezónu už od roku 1989.

Tento dnes již legendární pořad, určený především školním skupinám přibližuje zvyky a okolnosti slavení Vánoc v regionu Valašsko.

Z tohoto byt' neúplného výčtu nejrůznějších aktivit je patrné, že odborný záběr Marie Brandstettrové je opravdu široký. Její doménou však skutečně zůstává praktické muzejnictví, odrážející se jak v pečlivé tvorbě a dokumentaci etnografických sbírek, tak zvláště na vytváření co možná nejpravdivějšího obrazu života minulých generací v prostředí muzea v přírodě. Byť svou činnost považovala a stále pokládá jen za malý vklad do úrovně odborné práce na poli aplikované etnografie, zůstává příkladem mimořádně odpovědného a tvůrčího vztahu k hmotným dokladům lidové kultury minulých generací. Zároveň u příležitosti půlkulatého životního jubilea Marie Brandstettrové bude udělení čestného členství České národopisné společnosti trvalým projevem uznání za její celoživotní obětavou práci v oboru, kterou odvedla ve Valašském muzeu v přírodě.

Petr Lid'ák

*Národní muzeum v přírodě
Rožnov pod Radhoštěm*

Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Nadi Valáškové

Je mi ctí představit Vám paní PhDr. Naďu Valáškovou, CSc., při příležitosti jejího uvedení do síně čestných

členů České národopisné společnosti. Je to pro mne pocta a potěšení, ovšem také zároveň obava. Potěšení mám z toho důvodu, že se s Naďou znám téměř padesát let, ale ta dlouhá doba známosti, přátelství a spolupráce se nevejde do doby vymezené na mé pozdravení. To je ta obava.

Ale dám se do toho, neboť s obavami, které přicházely zvenčí, se Naďa uměla docela elegantně vypořádávat, protože vždycky u ní zvítězila její příkladná vlastnost, jíž je pracovitost. A když mluvím o její pracovitosti, musím při této vlastnosti ukázat na Nadin mimořádný dar citu pro detail. Bývaly to místy nenápadné a často jen tak mimoděk řečené postřehy, když jsme se vracívali večer z rozhovorů v terénu při výzkumu přesídlenců z Černobylské oblasti do ČR, resp. ještě bývalého Československa. Ale pak se ukázal její bystrý postřeh, když byly později rozkryty a přidány další souvislosti. To byla a je to stále ta Naďa se svou nenápadnou cestou za hledáním podstaty problému.

Snad se jí v tom dle mé zkušenosti vyrovnali pouze naši dva japonští kolegové prof. Makoto Matsudaira a jeho asistent dr. Anami Toru. Ti mne totiž doslova šokovali popisem takových detailů, které mi tehdy před 25 léty, to znamená v neméně hektické době, než je ta dnešní, připadaly jako málo atraktivní pro sdělení v literárním výstupu z našeho společného česko-japonského grantu. Ovšem to nešokovalo Naďu a ona se stala prostředníkem k mému porozumění japonského přístupu k terénu.

Když jsem si vybavil životní dráhu Nadi Valáškové, tak mi vždycky

připadala, jako by se věnovala národopisu od narození, což mne mj. vedlo k domněnce, že ho snad ani nemusela studovat. Přesto, jak se dá lehce ověřit třeba v *Biografické části Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007) od Richarda Jeřábka, obor univerzitně vystudovala, přestože v Bratislavě v roce, kdy maturovala, nebylo studium národopisu otevřeno. Naďa to nevzdala a podala si přihlášku na stejný obor (etnografii a folkloristiku) Filozofické fakulty University Karlovy v Praze, kde studium dokončila v roce 1966 obhajobou diplomové práce s názvem *Príbuzenské skupiny v obci Ruský Potok*.

Po pražském vysokoškolském pobytu se vrátila na Slovensko, kde první vlastní terénní výzkum absolvovala jako zaměstnanec Muzea ukrajinské kultury ve Svidníku. Zaměřila se zejména na doplňování muzejních sbírek, neboť v padesátých a šedesátých letech minulého století mizely na východoslovenských vesnicích staré obytné a hospodářské budovy a s nimi i lidový nábytek, hospodářské nářadí atd. Dovedu si dost dobře představit, s jakým entusiasmem se pustila do práce. Systematicky obcházela jednotlivé obce, dokumentovala poslední výskyt starých typů hliněných pecí, a tak z bohatého materiálu vznikla její studie *Formy opaleniha v pivnično-schidnij častyni Slynščyny* (Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajins'koji kul'tury v Svydnyku 4, 1969, s. 413–428).

Od roku 1969 krátce působila v kabinetu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě,

a to až do uzavření sňatku, kdy se pak s manželem přestěhovala do Prahy. V roce 1972 nastoupila na zkrácený úvazek do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze, který brzo proměnila v plný úvazek vědecké pracovnice. Do důchodu odešla v roce 2004 a pak zde částečně pracovala ještě do roku 2015. Víc jak čtyřicetileté působení v tomto podniku bylo již popsáno při příležitosti předchozích životních výročí a čtenáři národopisných periodik (*Národopisná revue* 2004, 2014) se s hodnocením Nadiny práce mohli setkat zde. Naposledy také v *Národopisném věstníku* 2019.

K tomu snad lze jen dodat, že Naďa sice formálně v Etnologickém ústavu AV ČR nepracuje, avšak svým výkonem a výsledky zůstává v této instituci dál přítomna v kolektivu spolupracovníků, kteří ji vždycky rádi uvítají a já zvláště rád...

Stanislav Brouček

Etnologický ústav AV ČR, Praha

Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Miroslavu Válkovi

Profesní dráha doc. PhDr. Miroslava Války, Ph.D., svou stopou v etnografickém muzejnictví a akademické sféře harmonicky propojuje klíčové oblasti vědecké i společenské působnosti české etnologie. Stranou však nelze ponechat ani jeho práci pro Českou národopisnou

společnost, k jejímuž rozvoji v posledním dvacetiletí nemalou měrou přispěl.

Univerzitní studium v oborové kombinaci národopis – český jazyk zahájil na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně na samém počátku sedmdesátých let. Pro akademickou obec i celou naši společnost nastávala tehdy nelehká doba. Výuku na národopisném pracovišti naštěstí výraznější restrikce nezasáhly, a tak se studentům dostalo kvalitního základu pro jejich další profesní růst. Miroslav Válka uzavřel své studium diplomovou prací *Lidové stavitelství a bydlení na Kunštátsku* (1975), která do budoucna předznamenala jedno ze stěžejních témat jeho badatelské činnosti. Od roku 1975 až do počátku devadesátých let působil jako etnograf Muzea Kroměřížska. K běžným sbírkotvorným a prezentačním aktivitám záhy přibyl úkol nový – budování muzea v přírodě v Rymicích u Holešova. Práce na koncepci areálu i tvorbě expozic si vyžadovala vedle akvizic sbírkových celků také realizaci historickoetnografických výzkumů, u nichž mohl propojit tři jemu blízké tematické oblasti: tradiční zemědělství, rukodělnou výrobu a lidové stavitelství. Působení v pomyslném srdci Hané jej inspirovalo k intenzivnějšímu výzkumu lidové tradice tohoto etnografického regionu a procesu jeho formování, což se adekvátně odrazilo v publikační činnosti a konferenčních příspěvcích Miroslava Války. Vedle stavební tradice směřoval jeho zájem k materiální kultuře, obyčejové tradici či folkloru. Při obnově Hanáckých slavností

v Chropyni v polovině osmdesátých let náležel mezi hlavní organizátory a osoby, které po několik let formovaly jejich koncepci a obsahovou náplň. Aktivity Miroslava Války však nezůstaly v tomto období omezeny jen na teritorium Hané. Díky územní působnosti kroměřížského muzea dosahující až na teritorium Hostýnských vrchů se mohl věnovat např. i produkci keramiky v jejich podhůří či tradicím a osobnostem horské obce Rusava.

V roce 1991 odešel Miroslav Válka do brněnské pobočky Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd a v nelehké době transformace se ujal i role jejího vedoucího (1993–1994). Po úmrtí prof. Václava Frolce přijal nabídku vzešlou z Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, kde od roku 1993 působí – nejprve jako odborný asistent, od roku 2012 jako docent a v letech 2006 až 2017 také jako vedoucí pracoviště. Ve svých pedagogických aktivitách navazuje v rámci povinných i volitelných předmětů na svou dosavadní činnost v oboru. Zaměřuje se na problematiku materiální kultury a obživy, oborovou propedeutiku a dějiny etnologie či etnogenezi a kulturu vybraných slovanských etnik. Mnohaleté zkušenosti s terénním výzkumem pak předává v rámci terénních praktik studentům bakalářského studia. Figuruje také jako vedoucí a školitel několika desítek bakalářských, diplomových či disertačních prací. Devadesátá léta i obě desetiletí následující nebyla pro univerzitní prostředí nijak lehká, výuka procházela transformací, nastupovaly

četné inovace, dramaticky rostly a posléze zase klesaly počty studentů. V konfrontaci s módním nástupem sociální a kulturní antropologie vyvstávaly také debaty o potřebě a opodstatněnosti etnologie v současné společnosti i prostředí humanitních a společenských věd. Ústav evropské etnologie se všech těchto výzev zhostil se ctí. Vedle stabilizace výuky, pedagogického kádrů i financování se v období působení Miroslava Války v čele Ústavu evropské etnologie mj. podařilo vybudovat tři etnologické ediční řady, které díky své kontinuitě náleží v současnosti k publikačním konstantám našeho oboru. Řada *Etnologické studie* také v roce 2011 přinesla i jeho habilitační práci *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Mohl v ní zúročit své mnohaleté výzkumy vesnického prostředí, jehož počínající razantní proměny vnímal již v mládí při pobytech u prarodičů na Vysočině.

Zapotřebí je ovšem zmínit zapojení Miroslava Války do činnosti České národopisné společnosti. V roce 1999 byl zvolen do Hlavního výboru a zároveň se ujal funkce vědeckého tajemníka, s níž mj. souvisela participace na redakci spolkového periodika *Národopisný věstník*. Valné shromáždění jej o tři léta později zvolilo v Sedmihorkách předsedou a funkci obhájil i v roce 2005

v Jihlavě. Ačkoliv se exekutiva z přelomu tisíciletí výraznou měrou zasloužila o stabilizaci ekonomických i provozně organizačních poměrů oborové společnosti, šestileté působení Miroslava Války ve funkci předsedy byly naplněno nekončícím řetězcem povinností, které si vyžadovalo systematické pracovní nasazení. Bylo to právě toto údobí, do něhož spadá počátek několikaleté cesty *Národopisného věstníku* až k vytoužené metě v podobě registrace časopisu do databáze SCOPUS, vznik vlastních webových stránek, oživení dopisovatelské sítě a řada dalšího počínů. I po ukončení mandátu předsedy zůstal Miroslav Válka činný na půdě České národopisné společnosti, jako aktivní člen Komise pro lidové stavitelství a bydlení a spoluredaktor jejího *Zpravodaje*, coby předseda redakční rady *Národopisného věstníku* a od roku 2018 opět jako hlavní redaktor tohoto periodika.

S ohledem na uvedené působení doc. PhDr. Miroslava Války, Ph.D., v oblasti muzejní etnografie, pedagogické, vědeckovýzkumné i na poli České národopisné společnosti a také s přihlédnutím k osobním kvalitám navrhuji jmenovanému udělení čestného členství této vrcholové profesní organizace našeho oboru.

Daniel Drápala

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Contents

Articles (peer reviewed)

Jiří Hlaváček: <i>Identical, Yet Different Military Service: a narrative (re)construction of the military service within the multi-generational perspective</i>	5
Petr Wohlmut: <i>The Conflict of Double Military Loyalty in the Experience of Military Service and Later Military Activities</i>	27
Karel Altman: <i>The “Cult of Number” As a Determinant of Social Statute and Everyday Life of Military Service Soldiers in the Period of “Normalization”</i>	44
Markéta Slavková: <i>‘Salt over Gold’: Food as a Tool of Power and a Weapon of War during the Siege of Srebrenica (1992–1995)</i>	71
Vít Smrčka – Aleš Smrčka: <i>An Ethnographic Village from 1895. Lost Heritage of the First Central-European Open-Air Museum</i>	87

Material Articles (peer reviewed)

Daniel Drápala: <i>Image and Text: friendship books from the time of military service as a memory medium</i>	113
--	-----

Retrospect

Emilie Fryšová, an Amateur Ethnographer in the Ethnographic Area of Blata and Kozácko (<i>Zuzana Čermáková</i>).....	124
--	-----

Personalia

PhDr. Jitka Noušová (10 July 1932 – 29 September 2020) (<i>Jiřina Veselská</i>)	126
A Jubilee Greeting to Eva Večerková (<i>Jarmila Pechová</i>).....	127
Andrej Sulitka and His Wandering with Ethnology (<i>Stanislav Brouček</i>)	130
For Jubilarian Jan Krist (<i>Vlasta Ondrušová</i>)	133
A Congratulation to Life Anniversary of Alexandra Zvonařová (<i>Zuzana Čermáková</i>).....	137

Reports

Jana Nosková: <i>Report about the Work of the Czech Ethnological Society between 2017 and 2020</i>	142
Resolution of the General Assembly of the Czech Ethnological Society, held on 15 September 2020 in Příbram (<i>Alena Křížová</i>).....	158

Laudatia

Laudatio on granting the honorary membership of the Czech Ethnological Society to Marie Brandstettróvá (<i>Petr Lidák</i>)	159
Laudatio on granting the honorary membership of the Czech Ethnological Society to Nad'a Valášková (<i>Stanislav Brouček</i>).....	161
Laudatio on granting the honorary membership of the Czech Ethnological Society to Miroslav Válka (<i>Daniel Drápala</i>)	162

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST